NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIV. évf. 1980 2. szám

TARTALOM

VÁMSZER MÁRTA: Gyarmathi Sámuel 129

Tanulmányok

KÁNTOR LAJOS: Szabédi László és a Termés 135
CSEKE PÉTER: A Termés szerepe Horváth István világszemléletének alakulásában (II.) 145
ZSEMLYEI JÁNOS: Adalékok a *hogy* kötőszó erdélyi használatához . 157
MURÁDIN LÁSZLÓ: Az *e/ë* fonémakülönbség megléte és megoszlása a romániai magyar nyelvjárásokban 169

Kisebb közlemények

MÓZES HUBA: A romániai magyar írói tömörülések történetéből . . 187
SZABÓ GYÖRGY: Egy olasz orvosdiplomata Erdélyben 199
GALFFY MÓZES: Mondatátszövődés a marosmagyarói nyelvjárásban . 203
TÍBAD LEVENTE: Növénynevek Nyikó mente helyneveiben 211

Adattár

MAROSI ILDIKÓ: Németh László egy levele 217
KÖLLŐ KÁROLY: Gyulai Pál irodalmi levelezéséből 218
SALAMON IDA: Nagyiratos helynevei 221

Szemle

Csukás István, Petőfi a szlovákoknál *(Dávid Gyula)* 225
Baránszky-Jób László, Élmény és gondolat *(Szabó Zoltán)* 226
Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900 *(Mózes Huba)* 229
Csetri Elek, Kőrösi Csoma Sándor indulása *(Károlyi Dénes)* 229
Nagy Olga, A táltos törvénye — Népmese és esztétikum *(Szabó Zoltán)* 232
G. I. Tohăneanu, Arta evocării la Sadoveanu *(Kelemen Béla)* . . . 234
Dobos B. Magda, A nominális szerkesztésmód a magyar impresszionista stílusban *(J. Nagy Mária)* 236
Péntek János, A kalotaszegi népi hímzés és szókincse *(Szász Lőrinc)* . 237

ROMÁNIA SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG AKADÉMIÁJÁNAK KIADÓJA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ŞI DE ISTORIE LITERARĂ
Anul XXIV. 1980 Nr. 2.

SUMAR

MÁRTA VÁMSZER: Gyarmathi Sámuel 129

Studii

LAJOS KÁNTOR: László Szabédi şi revista „Termés" 135
PÉTER CSEKE: Rolul revistei „Termés" în formarea spiritualităţii scriitorului István Horváth (II.) 145
JÁNOS ZSEMLYEI: Date istorice cu privire la utilizarea conjuncţiei „hogy" 157
LÁSZLÓ MURÁDIN: Existenţa şi distribuţia opoziţiei fonematice „e/ë" *(ę/e)* în graiurile maghiare din R. S. România 169

Articole

HUBA MÓZES: Din istoricul grupărilor literare maghiare din România 187
GYÖRGY SZABÓ: Un medic şi diplomat italian în Ardeal 199
MÓZES GÁLFFY: Intercalare de propoziţii în graiul maghiar din Aluniş (jud. Mureş) 203
LEVENTE TIBÁD: Nume de plante în toponimele din Valea Pîriului Alb 211

Materiale, documente

ILDIKÓ MAROSI: O scrisoare de László Németh 217
KÁROLY KÖLLŐ: Din corespondenţa literară a lui Pál Gyulai . . . 218
IDA SALAMON: Toponimele din Iratoşu (jud. Arad) 221

Dări de seamă şi recenzii

Csukás István, Petőfi a szlovákoknál *(Gyula Dávid)* 225
Bánszky-Jób László, Élmény és gondolat *(Zoltán Szabó)* 226
Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900 *(Huba Mózes)* 229
Csetri Elek, Kőrösi Csoma Sándor indulása *(Dénes Károlyi)* 229
Nagy Olga, A táltos törvénye — Népmese és esztétikum *(Zoltán Szabó)* 232
G. I. Tohăneanu, Arta evocării la Sadoveanu *(Béla Kelemen)* 234
Dobos B. Magda, A nominális szerkesztésmód a magyar impresszionista stílusban *(Mária J. Nagy)* 236
Péntek János, A kalotaszegi népi hímzés és szókincse *(Lőrinc Szász)* 237

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIV. évf. 1980. 2. szám

GYARMATHI SÁMUEL

halálának százötvenedik évfordulóján

Százötven éve halt meg Gyarmathi Sámuel, aki nemcsak a magyar és a finnugor nyelvtudomány történetének kimagasló alakja, hanem az egyetemes nyelvtudomány történetében is elismeréssel számon tartott egyéniség. Élete szorosan kötődik Erdélyhez, Kolozsvárt született 1751-ben, és itt halt meg 1830-ban. Hosszú életének nagy részét Erdélyben élte le, jelentős távollét csak az a néhány esztendő (1776—1782), amelyet kolozsvári, zilahi és nagyenyedi diákoskodása után orvosi tanulmányainak elvégzése végett Bécsben töltött, valamint az a nem egészen két évi göttingai tartózkodása, amelynek élete fő művét köszönhetjük.

Bécsbe már huszonöt évesen, a polgárosodás gazdasági, technikai újdonságait megcsodáló és a felvilágosodás korának szellemi kérdései iránt érdeklődő érett emberként került. Orvosnak készült, de ifjú korától szívügye volt a magyar nyelv. Legalább annyira akart grammatikus lenni, mint orvos.

A nyelvtanírás sokáig dédelgetett gondolatának a valósággá váltásához a Bécsben megjelenő *Hadi és más nevezetes történetek* című hírlap 1789-ben közzétett pályázathirdetése adta a végső ösztönzést. Így készült el és jelent meg az erdélyi rendek támogatásával a két kötetes *Okoskodva tanító magyar nyelvmester* (1794, Kolozsvár és Szeben). Gyarmathi „tudós nyelvtannak" szánta, amelyben „a magyar nyelv miniműségeit" akarja „a józan okosság vezérlése szerint a magok természeti rendiben" előadni, és tudatosan elveti azt a nyelvtanírói eljárást, hogy korábban a latin nyelv kategóriáiba illesztették, kényszergették bele a magyar nyelv sajátosságait. Munkáját az utókor egy 1884-ben megjelent részletes és már-már ledorongoló bírálattól kezdődően igen kevés dicséretben és általános meg nem értésben részesítette.[1]

Az újabb szakmunkákban is inkább csak a nyelvtani műszók magyarításáért érte dicséret Gyarmathit, maga a Nyelvmester mint nyelvtan, legfeljebb futó elismerő megjegyzéseket kapott.[2] Gulya János vi-

[1] Háhn Adolf: Budenz Album 138—48; Tömlő Gyula: Nyr. XIII, 175—6.

[2] Így Zsirai Miklós elismeri, hogy gazdag és „általában tőrülmetszett" nyelvi példaanyagot használ, és hogy az eddig mostohán kezelt mondattani részt „arányosan kibővítve" tárgyalja (*A modern nyelvtudomány magyar úttörői*. Bp., 1952. 36—7). Gáldi László „sok tekintetben eredeti" munkának minősíti (*A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformforban*. Bp., 1957. 63). Benkő Loránd szerint pedig „a nyelvi kérdésekbe való alapos behatolás, a részletes elemzés" jellemzi (*Felvilágosodás kori nyelvtanaink szerepe az irodalmi írásbeliség normáinak alakulásában*. Nyelvtani tanulmányok. Szerk. Sulán Béla. Bp., 1961. 194).

szont nemrégen megjelent Gyarmathi-monográfiájában[3] merőben új megvilágításba helyezi az Okoskodva tanító magyar nyelvmestert. A francia grammaire raisonnée-k mintájára készült művet a magyar és az egyetemes nyelvtudomány egyik proeminens, örökbecsű alkotásának tekinti. Szerinte Gyarmathi nemcsak meglátja a racionalista szemléletű nyelvtanok módszerbeli lehetőségeit, hanem e módszer jeles alkotójává is válik. „Elképesztő"-nek tartja, hogy a XVIII. században milyen világosan látta Gyarmathi a nyelv rendszerszerűségét, és milyen tudatosan tárja elénk e rendszerszerűségben a magyar nyelv törvényeit. „Tisztán áll előtte az univerzális (az egyetemes, az absztrakt) és a speciális (az egyedi, a konkrét) nyelvrendszerek közötti különbözés izgalmas kérdése" — mondja Gulya (i.m. 92). Kiemeli, hogy Gyarmathi elsőként ír a teljesség igényével magyar mondattant, és külön érdemének tartja, ahogyan ezt megoldja. Ebben a megvilágításban a Nyelvmester hibái is (melyeken a XIX. század más szemléletű nyelvészei mélységesen megbotránkoztak) a rendszerszerűséghez való ragaszkodásból és az elképzelt univerzális nyelvhez mint valami „abszolút ideálhoz" való kötődésből magyarázhatók.

Gyarmathi a Nyelvmesterben — több kortársához hasonlóan — napkeleti nyelvnek tekintette a magyart, nem is számolt a finnugor eredeztetés lehetőségével, holott a XVIII. századi európai tudós körökben a finnugor rokonításnak számos híve volt, és Sajnovics János *Demonstratióját* is ismerte, hiszen e mű immár húsz éve megjelent.[4] A finnugor rokonítás végső bizonyítása azonban még váratott magára, és ezt az európai tudományosság teljes joggal a finnektől, a svédektől (mivel Svédországban lakik a lappok egyik csoportja), legelsősorban azonban a magyaroktól várta. Éppen ebben az időben két újabb esemény ismét az érdeklődés előterébe lendítette a magyar—finn—lapp nyelvek rokonságának kérdését. Az egyik a szláv összehasonlító nyelvtudomány megteremtőjének tekinthető cseh J. Dobrovsky levelének közzététele a Magyar Hírmondóban (1794. április 25. sz. 598—9). Felhívást és buzdítást tartalmaz ez a levél, hogy a magyar tudósok közül vegye fel valaki a kapcsolatot a finn tudományos élet vezetőjével, H. G. Porthannal a kérdés tisztázására.[5] Ugyanakkor J. Hager megjelentette Sajnovics eredményeinek feleleventését és továbbvitelét célzó munkáját Bécsben.[6] Gyarmarthi mindkét megnyilatkozásról tudomást szerzett. A véletlen folytán nem sokkal ezután indult hosszas tanulmányútra az ifjú Bethlen Elek kísérőjeként, s érlelődött benne a gondolat, hogy útjuk végső céljához, a híres Göttingába érkezve kellő felkészülés után hozzászóljon a finnugor nyelvrokonság kérdéséhez, — amelyet ekkor még elutasított. Gyarmathinak ezt a tájékozódó törekvését jelzi 1796-ban Johannes Ihre svéd tudóshoz, a lapp nyelv ismert kutatójához intézett levele, amelyben a

---

[3] Gulya János, *Gyarmathi Sámuel*. Bp., 1978. 79—110.

[4] A Demonstratióról l. NyIrK XIV, 229—42.

[5] Közli Kiss Elek: NyK. XXX, 238—9; L. még erről Munkácsi Bernát: Nyr. XI, 434; Zsirai: NyK. 238; Lorenz Hüfner: NyK. LXVII, 58.

[6] J. Hager: *Neue Beweise der Verwandschaft der Hungarn mit den Lappländern*. Wider neue Angriffe der Sajnovitsschen Abhandlung. Wien 1794; L. erről Munkácsi: Nyr. XI, 392—3; J. Farkas: UAJb. XXIV, 13.

magyar és a lapp nyelv között feltételezett rokonságról szól, és a lapp nyelvre vonatkozó munkák iránt érdeklődik.[7]

Göttinga az akkori európai tudományos világ egyik legfontosabb központja, ahol több tényező korábbi véleményének megváltoztatására ösztönzi Gyarmathit. L. A. Schlözer göttingai egyetemi tanár meggyőző erejű véleményének, valamint a jénai Büttnernek a hatása alatt 1797-re már elkészül a későbbi *Affinitas*[8] első része, amelyben még Sajnovics Demonstratiójához igazodva a lapp nyelvvel való hasonlítás van előtérben. Schlözer hozzáértő bírálatának[9] tulajdonítható egyrészt, hogy a végleges formában a finn nyelv került központba, másrészt, hogy elkészült a második, a magyart az észttel egybevető — egyébként a legrendszeresebben kidolgozott — rész, valamint a harmadik — legegyenetlenebb — rész, amely a magyart hét további finnugor nyelvvel hasonlítja. A tévesen kihagyott osztják nyelvre a fejezet végén külön kerül sor. Ugyanitt (Aff. 214—6) szamojéd megfelelőket állít mintegy hetven magyar szó mellé, ezért Hajdú Péter a magyar—szamojéd nyelvrokonság első magyar hangoztatójának nevezi Gyarmathit (Pais-Eml. 51). A harmadik rész megszerkesztésében alapvető fontosságú forrása volt J. E. Fischer orosz akadémikusnak újabban igen nagyra értékelt Szibériai szótára,[10] amelyből éppen a magyar nyelv legközelebbi rokonainak, a vogulnak és az osztjáknak a bemutatásához meríthetett anyagot Gyarmathi.

A finnugor nyelvek összehasonlító vizsgálatát tartalmazó fejezeteket két függelék követi. Ezek azt bizonyítják, hogy ha már a finnugor nyelvek rokonságának tisztázására vállalkozott Gyarmathi, logikusan végigvitte a gondolatot addig a szükségszerű felismerésig, hogy a magyar szókészlet török és szláv elemei kölcsönzések. Több helyes megfigyelésével, így a szavak hangalaki, jelentésbeli és történeti változásainak, valamint a szókészlet és a társadalom fejlődése közötti kapcsolatnak a felismerésével az elkövetkezendő jövevényszókutatások alapjait vetette meg.

Az Affinitas nagy tudománytörténeti érdeme az összehasonlító módszernek egy egész nyelvcsalád vizsgálatára való kiterjesztése és a finnugor nyelvek közötti rokonság végleges bizonyítása. A rokon nyelvek hasonlításában az egyes nyelvek fontos, meghatározó vonásainak az egyezéseit kereste, s ezek nála mindenekelőtt a grammatikai egyezések, ragok, képzők egyezései, valamint mondatszerkezeti párhuzamok.

---

[7] Közben azonban Ihre meghalt és a latin nyelvű levelet a Svéd Tudós Társaság megjelentette a Literatur-Tidning című folyóirat 1797. évf. 496—524 lapján; L. erről Leffler Béla: MNy. IX. 37—41; Csűry Bálint: MNy. XXV. 262.

[8] Teljes címe: *Affinitas Lingvae Hungaricae cum Lingvis Fennicae grammatice demonstrata.* Több levélből következtethetően már 1798-ban elkészült a nyomása, de 1799-es évszámot visel. Szerkezete magán viseli az elkészülés fokozatosságának nyomait és az idő sürgetését.

[9] Schlözernek ezt az 1797 nov. 19-én kelt nevezetes levelét, amely hét pontban tartalmazza észrevételeit, Gyarmathi kinyomatta és Appendix III. jelzettel az Affinitas bizonyos számú — de nem mindenik — példányában a 381—7. lapon található. L. erről Y. Wichmann: JSFOu. XXIII/15. 1—10; Pukánszky Béla: NyK. L. 367—9; J. Farkas: UAJb. XXIV. 15.

[10] Gulya János szerint ez a magyar nyelv első etimológiai szótára. L. NytudÉrt. 58. sz. 87—90 és NytudÉrt. 89. sz. 101—5.

A szóegyezéseknek kisebb jelentőséget tulajdonított a rokonság megállapításában. Ennek ellenére számba vette őket, úgyhogy a ma is helyesnek tartott finnugor etimológiák tekintélyes hányadát ő állította fel. Gyarmathi szóhasonlító eljárásának az utókor, különösen a XIX. század második felében kialakult modern finnugrisztika több képviselője[11] rótt fel hibákat. Pedig Gyarmathi a kifogásolt „nem létező" szóalakokat nem azért „gyártotta", hogy jobban hasonlítsanak egymáshoz a rokon nyelvi szavak (ami egyébként az ő korában szokásos eljárás volt), hanem nagyon logikus gondolatmenete alapján feltételezett átmeneti alakként vette fel ezeket ugyanúgy, mint ahogyan elsőként alkalmazott rekonstruált formákat az alaktanban (Paradigma Fictum) a fejlődés jobb megértése céljából.[12]

Az Affinitas megjelenése Gyarmathi tudományos pályájának tetőfoka. Egyből elismert tudós lett, a Göttingai Tudós Társaság tulajdonképpen már könyve megjelenése előtt tagjai közé választotta. A legtöbbet számított az akkori tudományos körökben, hogy Schlözer nagyra értékelte munkáját, de jelentős volt Dobrovsky és Silvestre de Sacy elismerő hangú bírálata is.[13] A XIX. század nyelvtudománytörténeti összefoglalásaiban Gyarmathi neve az úttörőnek kijáró elismeréssel jelenik meg. G. Gabelentz az összehasonlító nyelvészet atyjának nevezte el, s azóta is ott a helye az összehasonlító nyelvtudomány megteremtői között.[14] A nagyhírű W. Thomsen az újabb nyelvtudomány határkövének tekintette az Affinitast. Valóban határkő ez a mű, mai szemmel nézve is, mert egyrészt betetőzése a finnugor nyelvek körében végzett XVIII. századi kutatásoknak, másrészt előre mutat, az összehasonlító nyelvtudomány XIX. századi felvirágzása felé.[15] Az Affinitas kétségtelen tudománytörténeti értékét jelzi az is, hogy 1968-ban hasonmás kiadásban jelentették meg az amerikai egyesült államokbeli Bloomingtonban az Indiana egyetem Uralic and Altaic sorozatának 95. számaként. A kötet előszava Zsirai Miklósnak 1951-ben írt (l. ALH. I, 5—16) angol nyelvű tanulmánya.

---

[11] Szinnyei József: NyK. XV, 250—1; Halász Ignác: NyK. XXXIII, 29—30.

[12] Pl. Affinitas 137—8. Vö. Gulya i.m. 167—9.

[13] Dobrovsky bírálata megjelent az Allgemeine Literatur-Zeitung 1799 július 6-i sz-ban; vö. L. Hüfner: NyK. LXXVII, 64—5; Silvestre de Sacy bírálata megjelent a Magasin encyclopédique ou Journal des sciences, de lettres et des arts. Paris. VII (1799). 85—95. Közzéteszi E. Teza: JSFOu. XXIII/21. 1—8.

[14] A teljesség igénye nélkül, például: Th. Benfey, *Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland.* München, 1869. 278; Lucien Adam, *Grammaire de la langue mandchoue.* Paris 1873. 100—1. Idézi Ligeti Lajos: MNy. XLIV, 127—8; G. Gabelentz, *Liter. Centralblatt.* 1886. 96 és *Die Sprachwissenschaft.* Leipzig, 1891. 26; Kr. Sanfeld-Jensen, *Sprachwissenschaft.* 1915. 2—3; W. Thomsen, *Geschichte der Sprachwissenschaft bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts.* Halle, 1927. 43—4; *Current Trends in linguistics.* I. Hága, 1963. 523; Természetesen megtaláljuk Gyarmathi értékelését a finnugor nyelvtudomány történetéről szóló összefoglalásokban: Munkácsi Bernát: Nyr. XI, 443—4; E. N. Setälä, *Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan.* Helsinki, 1891. 108; Pápay József, *A magyar nyelvhasonlítás története.* Bp., 1922. 25; Zsirai, FgrRok. Bp., 1937. 497—504; Uő. *A modern nyelvtudomány magyar úttörői.* Bp., 1952. 34—54; Erkki Itkonen, *Soumalais-ugrilaisen kielen- ja historiantutkimuksen alalta.* Helsenki, 1966. 7; Hajdú Péter, *Uráli nyelvrokonaink.* Bp., 1967. 583.

[15] Gulya, NytudÉrt. 89. sz. 105; Uő. i.m. 170—1.

Göttingából való hazatérése előtt Gyarmathinak még egy fontos kezdeményezéséről tudunk, nevezetesen, hogy fel akarta venni a kapcsolatot a finn Porthannal, elküldve neki magyar nyelvtanának rövid kivonatát és az Affinitas egy példányát.[16] A remélt együttműködés azonban elmaradt, Gyarmathi visszatért Erdélybe, és ezzel az európai tudományos világ vezető képviselőivel való közvetlen kapcsolata megszakadt.

Még egy nyelvészeti munkája jelent meg, a *Vocabularium*.[17] Lényegében az Affinitasból nőtt ki, hiszen az ott már tárgyalt jövevényszavak vizsgálatát viszi tovább. Amint hosszadalmas címe is elárulja, a magyar szavakhoz „hasonló hangú" idegen nyelvbeli szavakat szed rendbe, tehát valójában a magyar nyelv jövevényszavait rendszerező szófejtő szótár.

Az utóbbi évtizedek szakirodalmában többen is elismerőleg szóltak Gyarmathinak a Vocabulariumban alkalmazott ma is helytálló művelődés- és nyelvtörténeti elveiről. Zsirai Miklós szerint nem meglepő, hogy a Vocabularium „százszámra ontja a helyes szómagyarázó gondolatokat" (i.m. 48). Gáldi László részletes elemzése szerint (i.m. 324—39) Gyarmathi a nyelv és társadalom fejlődését már „teljes egységben" látja és eljut a „Wörter und Sachen"-módszer küszöbére.[18] Ezek után érthető, hogy a mai etimológiai kutatásokban mind az eredeti szókincs, mind a jövevényszavak vizsgálata rendjén gyakran szerepel Gyarmathi neve elsőként, mint aki először állította egymás mellé a szóban forgó szavakat. Megvan a maga jelentősége Gyarmathinak a magyar szókincs román elemeinek a vizsgálatában is,[19] hiszen kétségtelen, hogy nemcsak tudott románul,[20] hanem foglalkozott is a román nyelvvel, s göttingai tartózkodása idején ő küldetett román nyelvtant Büttnernek készülő poliglott szórátához.[21] A Vocabulariumban szereplő szavakkal kapcsolatban is többször érte Gyarmathit a pontatlanság, megbízhatatlanság vádja, az újabb megnyilatkozások szerint azonban úgy tűnik, jórészt méltatlanul.[22]

A Vocabularium az Affinitasnak a kölcsönszavakat vizsgáló függelékeiből nőtt ki, és módszertanilag lényegében már nem hoz újat a szókincsvizsgálat terén az ott kifejtett nézeteihez képest, utána pedig nem

---

[16] Az 1798 aug. 26-án kelt levelet Porthan hagyatékában Setälä fedezte fel és tette közzé 1891-ben, i.m. 155—6; L. még erről Wichmann: JSFOu. XXIII/15, 1—4; Pápay i.m. 24—5.

[17] Teljes címe: *Vocabularium in quo plurima Hungaricis vocibus consona variarum Lingvarum vocabula collegit S.Gy. — Szótár, mellyben sok magyar szókhoz hasonló hangú idegen nyelvbeli szókat rendbe szedett Gyarmathi Sámuel orvos doctor és a Göttingai Tudos Társaság Tagja.* Bécs, 1816.

[18] Szófejtő módszerének kialakításában szerepe lehetett a magyar történelem jeles kutatójának, J. Ch. Engelnek, akinek egy hozzá intézett 1799-ből való levelét saját állításainak alátámasztására közzé is tett Vocabulariumának bevezetőjében (XI—XIX). L. erről M. Nagy Ottó, *Gyarmathi Sámuel élete és munkássága*. Kolozsvár, 1944. 68; Gáldi i.m. 327—8; e levéllel kapcsolatos kételyekről l. Csetri Elek—Dani János: NyIrK. XV, 140, 152—3.

[19] Vö. Szabó T. Attila: NyIrK. IV, 297—314.

[20] L. román nyelvű fogalmazását NyIrK. XVI, 352.

[21] L. erről Gyarmathi leveleiben: MNy. XXV, 261; MNy. XLVI, 158.

[22] Vö. Gáldi i.m. 338; Szabó T. Attila: NyIrK. IV, 310—1; Murádin László: MNy. LV, 521—2.

jelent meg több tudományos munkája. Emiatt indokoltnak látszik az a vélemény, hogy a Göttingából való hazatérte utáni időszak (1798 végétől haláláig) tudományos pályájának hanyatló szakasza. Valóban, Erdély nem Göttinga, s a zilahi kollégium tanára (1800—1809), majd a Bethlen család háziorvosa már igen távol esik a tudományos világ vérkeringésétől. Gyarmathi ezekben az években az iskolai tanítás módszertanával foglalkozik, regényeket fordít, botanizál. Egyesek gúnyolják is nyelvi játékaiért, különcségeiért a „Meszes Hegye Vén Mesterét", ahogyan önmagát tréfásan nevezte — csupa e betűvel. De tény az is, hogy korának gazdasági, kulturális és politikai kérdései ekkor sem hagyták közömbösen, az ország szellemi életében haláláig elevenen részt vett, Kazinczy Ferenccel, Döbrentei Gáborral szoros kapcsolatban állt.[23] Talán legszebb gesztusa, hogy Kőrösi Csoma Sándor terveinek kivitelezéséhez pártfogókat keres.[24] Csoma Sándor útjában talán saját álmainak valóraváltását is látta, hiszen Affinitasát az akkori orosz cárnak ajánlotta abban a reményben, hogy anyagi segítséghez juthat az Oroszország földjén lakó finnugor népek felkereséséhez, — az álmokból azonban nem lett semmi.[25]

Ha egybevetjük a Gyarmathi Sámuel munkáiról újabban elhangzó véleményeket a korábbi — néha túlságosan általánosságokban mozgó — megállapításokkal, úgy tűnik, napjainkban valóra válik Zsirai Miklósnak az az óhaja, hogy ne „muzeális furcsaságnak" tekintsük munkáit, hanem próbáljuk ma is hasznosítani eredményeit (I. OK IV, 213). Az Okoskodva tanító magyar nyelvmestert valósággal új életre keltő Gulya János-féle értékelés, valamint a Gyarmathi etimológiai kutatásainak használhatósága mellett síkraszálló vélemények alapján olyan kép alakul ki Gyarmathi Sámuelről, amely szerint nemcsak a finnugor összehasonlító nyelvészet megalapítójaként tisztelhetjük, hanem a korábbinál sokkal kiegyensúlyozottabban és ugyanakkor sokoldalúbban szemlélhetjük tudományos munkásságát.

VÁMSZER MÁRTA

[23] L. erről M. Nagy Ottó i.m. 60—9; NyIrK. XV, 137—40; Gulya i.m. 60—9.

[24] 1819-ben levelet intéz ebben az ügyben Schedius Lajos pesti egyetemi tanárhoz, ez megjelenik a Tudományos Gyűjteményben (1820, X. 120). L. erről M. Nagy Ottó: EM. XIII, 559; Uő. i.m. 69; Szilágyi Ferenc: I. OK. XXI, 267—91; Csetri Elek—Dani János: NyIrK. XV, 135.

[25] Ennek érdekében a Szentpétervárott működő Koch kormánytanácsos segítségéhez is folyamodott. L. erről Gyarmathi levelét: MNy. XL, 248—9.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIV. évf. 1980. 2. szám

TANULMÁNYOK

SZABÉDI LÁSZLÓ ÉS A TERMÉS*

A jelenre figyelés, a jövő alakításának akarása hozza létre a második világháború éveinek egyik legizgalmasabb magyar folyóiratát, az 1942 őszétől 1944 nyaráig Kolozsvárt, negyedévenként megjelenő Termést. Ez a demokratikus beállítottságú, a népiekkel rokonszenvező, de a szabad véleménynyilvánítást más táborbelieknek is biztosító erdélyi irodalmi orgánum mindvégig összefonódott Szabédi László koncepciójával, munkásságával; noha Asztalos István, Bözödi György, Jékely Zoltán, Kiss Jenő és Szabédi neve egyenrangúként szerepelt a szerkesztők között, s az egyes füzeteket más-más jegyezte felelős kiadóként (az elsőt Szabédi László), a folyóirat anyaga egyértelműen tanúsítja Szabédi meghatározó szerepét a szerkesztésben. (A barát és költőtárs halálának tizedik évfordulóján így vallott erről Kiss Jenő: „Nagy műveltsége, közéleti bátorsága, az a csillogó elmeél, ami gondolkodását jellemezte, a spiritus rector szerepét biztosította neki a mi kis munkaközösségünkben. Igen-jei biztonságot adtak, nem-jei elgondolkoztattak, még akkor is, ha nem tudtunk mindenben egyetérteni vele." — *A Termés spiritus rectora.* In: Kiss Jenő: *Emberközelből.* Kolozsvár-Napoca, 1979.)

Vajon a Termésre kell tehát vonatkoztatnunk a *Bánva ismerem fel* — s a *Vezessen a párt* — e sorait: „Aggodalomban, szabadkozva — / de elfogadtam a vetést"? A kifejezés különben pontatlan, és igazán nem jellemző Szabédi magatartására; ő nem tartozott a szabadkozók közé. És nem tartozott azok közé sem, akik egyszerűen elfogadták a mások vetését, az így létrejövő termést. Hamisít a Magyar Irodalmi Lexikon (Budapest, 1965) Szabédi-címszava ilyen egyszerűen intézve el a költő, a tanulmányíró, a szerkesztő 1940 és 1944 közötti tevékenységét, azt írva, hogy a bécsi diktátum után „még inkább ellenzékbe szorult, a közélet küzdelmeitől visszavonulva Báré faluban lett tanító, írásaival foglalkozott, román népdalokat gyűjtött". Mert igaz ugyan, hogy mielőtt a kolozsvári Egyetemi Könyvtárba került volna, a mezőségi Bárében tanítóskodott, és az is igaz, hogy nem játszott közvetlenül szerepet a politikai közéletben, ám hogy visszavonult volna, csak az írással törődve — annak élő cáfolata a Termés két vaskos kötetnyi nyolc száma. Szabédi ugyanis nem csupán és nem is elsősorban verseivel van jelen a lapban, hanem főképpen tanulmányaival (önálló kötet lett belőlük — néhány másutt megjelent eszmefuttatással kiegészítve —, *Ész és bűbáj* címen, 1943-ban, a Termés Könyvek sorozatában). És ezek a tanulmányok többségükben nem „tiszta" irodalmi-esztétikai kérdésekkel foglalkoznak — a kortársi történelem, a korabeli társadalom alapvetőnek vélt problémáit

* Részlet egy hosszabb tanulmányból.

járják körül, a könyvismertetés, a glossza műfajába öltözve. Pontosabban, az igényt már a folyóirat rovatbeosztása jelzi, hiszen amit máshol szemlecikkel, recenzióval intéznek el, azt a Termés szerkesztői „Vélemény"-nyé emelik, de emellett a „Vigyázó" sem hiányzik egyetlen lapszámból sem — és Szabédi e rovatok leglelkiismeretesebb munkatársa.

Mindjárt az első, 1942 őszi füzetben, egy novellafordítás (Mistral) és egy máig érvényes, meghatározó Tamási-elemzés mellett, a költő-szerkesztő vigyázó szemét a nemzetnevelésre veti, abból az alkalomból, hogy Zilahy Lajos minden vagyonát az állami kincstárnak ajánlotta fel, a magyar ifjúság nevelésére. Tagadhatatlan, hogy a Szabédi-cikk szóhasználata magán viseli a kor polgári publicisztikájának bélyegét, sőt mintha nem csupán a szóhasználatról volna szó, amikor a szerző az asszimiláns-kérdést helyezi középpontba. A magyar faj, a magyar nép sorsáról, arányszámáról töprengő Zilahyt idézve, Szabó Dezsőre emlékezik Szabédi: „Mintha a húszas évek viharzó Szabó Dezsőjét hallanók viszont, akit a magyarság nagy szerelme egy időben majdnem kirekesztett a magyar közélet hangadói közül. Ő vádolta legnagyobb erővel a magyar társadalmi szerkezetet azzal, hogy benne éppen a vérszerinti magyarság számára nincs komoly hely". Mindjárt utána viszont Eminescura hivatkozik, majd „az antiszémitának elkeresztelt román költő"-re, Gogára, aki ugyan „az első világháború után megnagyobbodott Románia problémáira gondolt, mikor ezt írta: »A történelem előleget adott. Előbb megszületett az ország s most van a kialakulás útján az a társadalom, mely az országot vezesse«". Szabédi a polgárosodás közös problémáit keresi és véli megtalálni e szerzőknél, a saját nemzeti gondok függvényében. Általános érvényű következtetése mindenesetre több mint figyelemreméltó: „Nagy szolgálatot tennének történetíróink, ha megírnák végre Délkelet-Európa Budavár visszavétele után lefolyt összefoglaló történetét, s feltárnák e terület egymásra acsargó népeinek közös helyzetét, közös betegségeit, közös feladatait. Azonnal kiderülne, hogy ami szembeállítja a magyarságot Nyugattal, az nem Keletről való származása, mert hiszen ugyanazzal a Nyugattal ugyanúgy szemben áll a nem Keletről származott román és szerb is, hanem a népi állapotban való megrögződöttsége, mely miatt a modern államélet ütemét csak késéssel tudja követni." A közkeletű, történelmileg begyökeresedett mítosszal száll tehát szembe Szabédi (ez képezte az eszmei alapját, társadalmi indítékát nyelvtörténeti, a finnugrisztikát elvető évtizedes kutatásainak!) — erre utal az *Ész és bűbáj* előszavában is. Aggódása a közösség, a nemzet sorsáért nem viszi a fajiság tévútjára, még kevésbé az „idegen" gyűlöletébe — bár nép- és nemzetféltése arányeltolódást okoz *Zilahy és a nemzetnevelés* című tanulmányában. (Vajon a félreérthetőség miatt változtatott a címen, amikor kötetében már így szerepelteti idézett írását: *Zilahy ajándéka?!*) Ahogy a kor iskoláját vádolja, ahogy kételyét fejezi ki Márai Sándor terve iránt („egységes, osztályok feletti és minden osztály öntudatát mély árammal átható magyar műveltséget teremthetünk"), abban nem lehet csak a túlzott népi hagyománytiszteletet, a „csak a magyart féltettem" érvényesülését látnunk. Szabédi okfejtésében a pillanatnyi helyzetelemzés zseniális előrelátással társul: „A modern is-

kola hallatlan önbizalommal vállalkozik arra, hogy az új nemzedéket évekre vonja el a család, a munkahely és általában a társadalom nevelő hatása alól (s annál több évre, minél fontosabb szerepet szánnak a nevelendőnek a társadalom vezetésében) s pótolja mindazt, amitől az új nemzedék így elesik. Vállalkozik arra, hogy szakembereket teremt. Vállalkozik arra, hogy állampolgárokat nevel. Vállalkozik arra, hogy négy, nyolc, tizenkét év alatt magyarrá gyúrja az idegent. Ez a legszörnyűbb vállalkozása, mert világosan elárulja módszereinek fonákságát, mezteleníl megmutatja, hogy milyen r o m b o l á s r a képes, és joggal ébreszt gyanút, hogy nyolc év alatt a magyar iskola még a született magyarból is asszimilánst farag. És milyen hallatlan bizalmunk van ebben az iskolában, mely tervszerűen akarja fogalmi rendszerekkel és könyvműveltséggel cserélni ki azokat a műveltségi értékeket és azt a tudásanyagot, melyre természetes környezetében tesz szert az ifjú, mely magyarul tanítja az idegent, de megrontja a született magyar ízes beszédét, mely zenei oktatás tekintetében mélyen alatta marad egy közönséges falusi fonónak, mert saját tapasztalásom alapján mondom, hogy tizenkét év alatt engem egyetlenegy magyar parasztdalra nem tanított." Ebben az eszmefuttatásban zavarhat minket a „született magyar" és az „idegen" szembeállítása, ám összefüggésében nézve egyértelmű, hogy Szabédi nem egyedek ellen izgat, és nem is csoportok vagy rétegek helyét vitatja elsősorban, hanem a közösségtől elszakadó nevelést kárhoztatja („a született magyarból is asszimilánst farag"). Anélkül, hogy mentséget akarnánk keresni a szerző elfogultságaira, gondolatmenetét hasznos behelyezni a történelmi korba, a totalitarizmus világhódító gyakorlatába — és a közvetlen, magyar tapasztalatba (kezdve a nyilas hatalomátvételen, annak megvalósítóin . . .): „. . . mindaddig, amíg iskolai nevelésünk a született magyar hazulról, környezetéből hozott műveltségi javait az emberiséggel fennálló szerződéses viszonyunk követelményein túlmenően, tisztán kényelmességből vagy vakságból, csak elvetni s nem hasznosítani törekszik, s gyakran értéktelenebbel cseréli ki, míg hazafiasságra csak úgy nevel, hogy elvont fogalmak érdekében eleven közösségi gyökereket irt, más eredményt a legtúlzóbb fajvédelmi törvényekkel sem érhetünk el, mint hogy v é r s z e r i n t i m a g y a r o k b ó l n e v e l ü n k i d e g e n t a magyarság vezetésére!" Az „állami formaruha" és a közösségi érzés megkülönböztetése, éles szembeállítása kétségtelenné teszi Szabédi ellenzéki magatartását az 1942-es hivatalossággal szemben — a rossz emlékeket ébresztő fogalom- és szóhasználat ellenére.

Hasonló kritikai magatartást árul el a Termés második, 1943 elején megjelent számában olvasható „recenzió" bevezetésében; bizonyára nem „a közélet küzdelmeitől visszavonuló" ember szavai ezek: „. . . légüres térben próbálgatódzunk ábrándozni a magyar faji tulajdonságoknak megfelelő jogalkotásról s több efféléről. Holott ha például kiderülne, hogy v á r o s a i n k m a g y a r s á g a n e m z e t i s é g e i n k h e z v i s z o n y í t v a t ú l n y o m ó a n p r o l e t á r s o r b a n é l, n e m e g y s z o c i á l i s t ö r v é n y h o z á s v o l n a - e a v a l ó s á g o s f a j v é d e l e m, anélkül, hogy egy szó esnék a magyarság védelméről? De a proletár nem visel cifra szűrt, tehát nem általhat bennünket egy különleges, Európa szöges ellentéteként ható, időtlen időben, határtalan térben gon-

dolkozó, mellérendelő, objektív, primitív stb. stb. műveltség igézetével." Szabédi azonban (a szóvá tett politikai gyakorlat mellett) mindenekelőtt az általánosabb érvényű társadalmi eszmékre, gondolkodásmódra érzékeny. Idézett, *Módszer és népiség* című tanulmányában rámutat a falu felé fordulás — történelmi meghatározottságú — lélektani okaira; ennek az okfejtésének érvényességét (akár marxista kiindulópontból, ismét csak a Szabédi-féle szóhasználat mai szokatlansága ellenére) aligha tagadhatjuk: „Ujabb történelmünk gyakran mutat olyan korszakot, mikor a korszerű szellemi áramlatok serény befogadására éppen azok a rétegek tanúsítottak legnagyobb hajlandóságot, melyek vagy vérségükben is idegenek voltak (nevezetesen az akkori városi lakosság), vagy a magyar közösségi érdekekkel mit sem törődő urak, kik a maguk és családjuk emelkedésének kezességét nem a magyarság erősödésében, hanem a Habsburgok kegyelmében látták és keresték. Ezekben a rétegekben Európa korszerű szellemi áramlatai e rétegek magyartalan, nemegyszer magyarságellenes magatartásával ötvöződtek, természetes, hogy közvetítésükben azok a szellemi áramlatok nem is eresztettek gyökeret a magyar viszonyok talajában. Hozzánk Európa egy velünk ellenséges császárváros postáján juttatta üzeneteit, s mire azok hozzánk érkeztek, a magyarság jobbjai már főképpen csak az ellenséget érezhették mögöttük. Éppen ezért a magyarság jobbjaiban mindig is volt, napjainkban különösen van egy egészen pontosan meg sem határozható lélekállapot, mely homályosan az erőtlenség jelét látja a haladásban, a műveltségi állapotok korszerű fejlődésében a magyarság műveltségének a hanyatlását". Vagyis, a Zilahy ajándéka, a nevelésügy kapcsán kifejtett nézetek másik oldala: a Szabédi gondolkodásmódjára jellemző dialektika. És ahogy nem fogadta el az „asszimilánssá" nevelő iskolát, ugyanúgy visszautasítja a romantikus, naiv magyarkodást és népieskedést, a primitív, az ősi keleti, „ázsiai" felé fordulást; korszerűtlennek, értelmetlennek minősíti a „vagy Európa, vagy magyarság" alternatívát. Lükő Gábor könyvét *(A magyar lélek formái)* az egyoldalú faluszemlélet végletekig fokozásáért marasztalja el, de a könyv szerzőjétől délibábosan felvázolt „magyar jelképrendszer", „magyar térszemlélet", „magyar időszemlélet" szétszedése előtt figyelmezteti Lükőt és az olvasót: „Ne hitesse el magával Lükő, hogy esküdt ellensége vagyunk magyarnak és népinek, amikor tiltakozunk az ellen a módszer ellen, amely a fejlődésnek a megcsököttségében látja az eredetiség egyetlen biztosítékát, s amely az így értelmezett eredetiséget emeli bálványul az elé a magyar ifjúság elé, melyet egy zenei (Kodály), egy néprajzi (Győrffy), egy történettudományi (Mályusz) meg egy irodalmi (népi írók) stb. iskola készített elő, hogy szeretettel, lelkesen, a jóhiszeműség vértezetlenségével forduljon minden sajátos magyar érték felé. Egy bizonyos távolságon túl visszájukra fordulnak az előjelek és valóban nem Európa, hanem magyarságunk nevében ítéljük veszedelmesnek azt a túlhajtott absztraháló hajlamot, mely oly szavak alá, mint indogermán és magyar, minden történelmi és társadalmi gyökér nélkül szűkölködő elvont fogalmakat csempész és végső fokon pusztán egy fejlettebb és egy fejletlenebb észjárás egybevetésében gyönyörködik, az előbbit önkényesen indogermánnak, az utóbbit magyarnak nevezve el."

De ugyanígy felszisszen, amikor a baloldali, szocialista írók kezdeményezte *48-as Erdély* című zsebkönyvben „küzdelem a nemzeti elfogultság ellen" címszó alatt — ő így látja — a munkatársak derékhada „a feresztővízzel együtt a gyermeket is" kiöntené. Szabédi a doktrinérséggel szemben a legtürelmetlenebb. „Mi nem adunk látszatokra — írja a Termés 1942 tavaszi számában *(A megállított nap)* —, nem akarunk olyan fórumok előtt vizsgázni fennköltségből, humanizmusból s több efféle könnyű tantárgyból, amelyek katekizmusszerűen eleve megválaszolt kérdésekre várják a gépies feleletet. Nem a kész feleletekhez keresünk kérdéseket, hanem megfordítva, kérdéseket tettünk fel, mielőtt tudtuk volna, mi lesz rájuk a válasz." A liberális polgár publicistát, Krenner Miklóst éppúgy vétkesnek véli a doktrinérségben, mint a munkásmozgalmon belül más-más árnyalatot képviselő Jordáky Lajost (akivel később bensőséges barátságba került), Balogh Edgárt vagy Nagy Istvánt. Szabédinek az a fő kifogása, hogy a szerzők azonosítják az 1848-as s a közel száz évvel későbbi helyzetet (illetve hogy a pesti forradalom erőit sem reálisan ítélik meg). Krennerrel és főképpen Balogh Edgárral vitázva, ismét az asszimiláns-kérdést veti fel; abszurdnak tartja azt a kérdésfeltevést, hogy „vajon Erdély lehetőségeibe nem Bem, az idegenből idevetődött forradalmár-katona pillantott-e mélyebben bele, mint Kossuth s általában a nemzeti illúziókra olyannyira hajlamos erdélyi magyarság?" Nagy István mozgalmi dogmatizmusával, naiv internacionalizmusával szemben — Lenint idézi (Kolozsvárt, 1943-ban, legális folyóiratban!), ilyen összefüggésben: „Nagy István véleményének merevségét tökéletesen megmagyarázza az, hogy ezeket a véleményeket munkásszervezetek szemináriumaiban szerezte. Ezekben a szervezetekben a vezetés általában a történelmi materialista elméletekben szörnyen járatos, de a magyar viszonyokat nem ismerő, néha bámulatosan nem ismerő elemek kezében volt, akik a »nemzeti elfogultság«-tól legalább annyira mentesek voltak ugyan, mint Bem (mert igazán csak úgy »idevetődtek« közénk), de még ha akarták sem követhették volna Lenin tanácsát: »Kikutatni, tanulmányozni, kifürkészni, kitalálni, megragadni a nemzeti sajátságot minden egyes országban«. (Leninnek ugyanis az volt a véleménye, hogy a szociálista mozgalom nemzetközi egysége »nem a különféleségek megszüntetését követeli, sem a nemzeti különbségek megsemmisítését« — ezt ő »zavaros álom«-nak minősítette —, hanem az alapvető elvek »olyan alkalmazását, mely helyesen módosítja ezeket az elveket a részletekben, helyesen alkalmazza és hozzáidomítja a nemzeti és állami különbségekhez«.)" Ebben a fogalmazásban rá lehet ismerni a kívülálló, a munkásmozgalmat kívülről és felülről szemlélő értelmiségi nemzet-centrikus szemléletére („idevetődtek közénk", „külföldről importált elmélet" stb.), de ismét csak nem vonhatjuk kétségbe a bírálat realitását, amit éppen a későbbi (jó másfél-két évtizeddel későbbi!) elméleti és részben gyakorlati önbírálat, nélkülözhetetlen revízió támaszt alá a nemzetközi kommunista mozgalomban.

Szabédit egyébként a 48-as probléma s annak kapcsán az „asszimiláció" szintén a jelen szempontjából izgatja. „Mi a nemzetiségek feletti magyar nemzet eszméjét hibásnak tartjuk, mert erőket, melyekkel számolni kell, összezavar erőkkel, melyekre számítani lehet." Asszimiláció,

nemzetiség, nemzet fogalmát ha nem is határozza meg máig ható definíció-értékkel, gyakorlati (és elméleti) megjegyzései rendkívül érdekesek. Elítéli a nemzeti türelmetlenséget, a „hatalmas barátkozást" a nemzetek, nemzetiség közt kívánatosnak tartja, de az „elfogulatlanságot" több oldalról körbejárandónak mutatja, mindkét fél irányából. „Az ún. »idegenajkú magyarok« (helyesebben a nem magyar nemzetiségű magyar állampolgárok) számára az a jog, hogy magyarnak vallhatják magukat, vagy semmit sem ér, ha ti. nem akarnak élni ezzel a joggal, vagy ok a gyanakvásra, hogy ez a jog az asszimilálás eszköze. Mi dolog olyan jogot juttatni magyar állampolgároknak, mely azokban csak gyanút, ha nem gyűlölséget kelt a magyarok iránt?"

Szabédi újra meg újra visszatér e kérdésekhez. Nemcsak a *48-as Erdély* vitájában. (Jordáky Lajos kemény, nyílt szocialista válasza a Termés következő számában, az ismert marxista tétel hangoztatása után — „Nekünk magyaroknak pedig elsősorban a mi nemzeti elfogultságaink ellen kell küzdenünk" — elismeri a nemzeti sajátosságok tanulmányozásának fontosságát; Szabédi viszontválasza fenntartja a korábbi bírálat jogosságát.) Más, országos tekintélyű és rangú vitafeleket szólaltatva meg, a Termés (stíluselemzéssel kikövetkeztethetően elsősorban maga Szabédi László) nagyméretű ankétot szervez — alighanem a legjelentősebb akcióját indítja útra kétéves fennállása alatt —, amelyben a 48-as vita során felmerült társadalmi problémákat kitágítva, most már egyértelműen a jelen és a jövő gondjaira kérdez rá. Erdei Ferencnek, Féja Gézának, Illyés Gyulának, Karácsony Sándornak, Kós Károlynak, Kovács Imrének, Kodolányi Jánosnak, László Gyulának, Makkai Jánosnak, Matolcsi Mátyásnak, Mályusz Elemérnek, Márai Sándornak, Nagy Istvánnak, Németh Lászlónak, Szabó Dezsőnek, Szekfű Gyulának, Tamás Lajosnak, Tamási Áronnak, Veres Péternek és Zilahy Lajosnak (tehát íróknak és történészeknek) küldi el, 1943. július 10-én a következő szövegezésű levelet:

„Kedves Barátunk!

Aggodalommal látjuk, hogy szellemi életünket az elkülönülés és a fejetlenség veszedelme fenyegeti. Minden gondolat ellenséget keres magának és minden gondolat egyeduralomra tör. Véleményünk szerint ez a jelenség nem maguknak a gondolatoknak a természetéből következik, hanem abból, hogy a rabul ejtett gondolatot szolgálóként akarja felhasználni elfogultság, érdek és szenvedély. Ennek egyik megnyilvánulását látjuk abban is, hogy egy-egy irányt mutató gondolat követői rendszerint nagyobb területet hasítanak ki a gondolat hatóteréül (gyakran szellemi életünk egész mezejét!), mint az, aki a gondolatot a magyar köztudatba dobta. Másrészt meg mintha azt tapasztalnók, hogy egy-egy irányító gondolat megteremtője vagy szószólója magára hagyja az általa képviselt eszmét, illetőleg eltér attól.

Éppen ezért a »Termés« szerkesztősége elhatározta, hogy megkeresi a szellemi életünkben erőteljesebben jelentkező elvek, gondolatok főbb képviselőit, hogy ők maguk jelöljék meg azok alkalmazhatóságát, időszerűségét, kiterjedését nemzetünk életében, illetve indokolják meg a magatartásukban mutatkozó esetleges változásokat.

E szellemi tisztázás érdekében fordulunk Hozzád is, kérve szíves válaszodat alábbi kérdésünkre:"

És itt következik kinek-kinek a személyére szabott kérdés. A teljes közölt anyag számbavétele (Illyés, Karácsony Sándor, Kodolányi, Matolcsi, Szabó Dezső, Tamási és Zilahy hiányzik a válaszolók közül) külön tanulmány tárgya lehetne, amire viszont itt, Szabédi útjáról szólva, utalnunk kell legalább, a kérdések szövegezése, a közvélemény figyel-

mének irányítása. A tanyarendszer, az önkormányzat, a transzilvanizmus (Kóshoz intézve: „Lát-e olyan hajtóerőt benne, ami a mai világátalakulásban a három itt élő nép sorsát valamilyen irányban befolyásolná? Elképzelhető-e ma, a nemzeti elkülönülések idején, hogy akárcsak a művelődés területén is az együttélésnek olyan termékeny légköre alakuljon itt ki, amelyben — a múlthoz hasonlóan — három önálló kultúra kiteljesedése bekövetkezhetik?), a paraszti életforma és a nemzet jövője, a régészeti feltárás, a középosztály szerepe, a tudományos kutatás közösségi jellege, a magyar munkásság és a szomszédnépek megbékélése (Nagy Istvánhoz címezve: a munkásságnak „Hol keresed szövetségeseit?" — így, nyomdailag kiemelve a kérdés lényegét), a magyarság jövője, történelmi tanulság és politika, a magyar és a román tudományosság feszültsége, a nevelés magyar és népi jellege — tulajdonképpen átfogják a társadalom egészét. (Az elmaradt válaszok miatt nem ismerjük a többi kérdést; ezeknek a felkutatása sem volna érdektelen.) Az ankét zárószava — 1943 őszén — szintén Szabédira vall; előbb összefoglalva megismétli az általános kérdést, majd értékeli a vállalkozás eredményét — Erdei Ferencet idézve: „. . . a mi társadalomfejlődésünkben 48 óta egyfolytában halad előre egy sajátságos elviesség, az eszmék és elvek sajátságos uralma. Magas és elvont eszmék uralkodnak rajtunk s mögülök teljesen kiszakadt már a társadalom, vagy nem is volt mögöttük soha. [. . .] Amire a szellemi életben lehet és kell törekedni, az tehát nem más,mint hogy társadalmunk reális helyzete, gondjai és törekvései fogalmazódjanak meg eszméinkben, s ha ezek ellentétbe kerülnek egymással, s ellentétes érdekek használják egymással szemben fegyverként őket, az már nem is lesz baj, mert ez a fejlődés folyton előbbre vivő útja már." A zárószó írója helyeslőleg azt teszi még hozzá, hogy az ellentétek feloldása „a tényekkel való kérlelhetetlen szembenézéssel mozdítható elő. Így küszöbölődik ki a lehetősége annak az elvieskedésnek, mely ma a gondolatokat tartalmi súly és a cselekedet kötelezettsége nélkül labdaként dobálhatja jobbra-balra pártérdek és pártszenvedély szeszélyei szerint." S alighanem az ankét lezárásához (is) kell kapcsolnunk Szabédi versét *(Egy asszonyhoz, akit a fia meg fog ölni)*, amely a Veres Péter válaszát és a *Zárószót* közlő 1943 őszi szám lapvégi rovata után az új, 1944-es évfolyamot nyitja (tehát könyvbe kötve egymás mellé kerülnek). „Minden gondolat ellenséget keres magának és minden gondolat egyeduralomra tör"; „egy-egy irányt mutató gondolat követői rendszerint nagyobb területet hasítanak ki a gondolat hatóteréül [. . .], mint az, aki a gondolatot a magyar köztudatba dobta" — hangzott a prózai megfogalmazás. A versben Szabédi ezt így mondja:

Képmásodat mért oktatod a jóra?
mért örvendesz, ha fog rajta a szó?
retteg, ha hajlik az oktató szóra:
így árulja el, hogy csábítható.
Te bízol fiadban? mentől mohóbban
kap a jón, annál inkább elfajul:
ne bízz magában a romlandó jóban,
amelyet szülőanyjától tanul.

Most emlődön csügg és te szép szavakkal
babusgatod; jönnek majd oly idők,
hogy terhére leszel s ocsmány szitokkal
illet téged, ki felnevelted őt.
Sápadtan ismerj akkor a szavakra,
melyekkel most becézed a kicsit:
ő fordította átokra, szitokra,
de — engedelmeskedtek szavaid.

Ma még nem öl meg. De, mikor világra
hoztad, megszülted benne gyilkosod
s tejed azóta gyilkosod táplálja;
az ítélet csak elhalasztatott.

(Ha jól meggondoljuk, madáchi gondolat ez; kimondásának időszerűségét az objektív történelmi helyzet — a nacionalizmus erősödése, a fasizmus térhódítása — is magyarázza. Az „Elvek, gondolatok" ankét azonban valószínűleg kiváltó okként vehető figyelembe a vers genezisében. De talán érdemes felfigyelni képalkotási, szerkezeti rokonságára a még 1940-ben született, *Egy szörnyeteggel játszom* című Szabédi-versszel, amely „a nagy hatalmú asszony" metaforába foglalta a költőt és tudóst évtizedeken át gyötrő, valósággal rögeszmévé hatalmasodó nyelvtörténeti — őstörténeti problémát.)

A líra Szabédi számára ebben az időben éppolyan fontos helyzettisztázó eszköz, mint a tanulmány, a vitairat. Mi sem bizonyítja ezt inkább, mint az 1943 őszi Termés-füzet, ahol együtt találjuk (az ankét zárószava mellett) az *Ars poeticát* és a *Népi írástudók vagy írástudó nép?* című, a kolozsvári szabadegyetemen az év október 14-én felolvasott előadásszöveget. Petőfi (és Shakespeare) nevével indítja nyíltan polemikus, egyes szám második személyű igealakokra épülő ars poeticáját, de e magas kezdés a megszólított kigúnyolását, a kisajátító(k) nevetségessé tételét szolgálja, nem pedig a „kánon" felmutatása. Mint évek múltán is oly sokszor, keserű nevetés a Szabédié: benne van az illyési „nem menekülhetsz" önkínzó számonkérése s az *Egy népfi*nak epigrammatikus ítélete.

. . . . . .

beszélj örökké a nyomorultakról,
álmodban is kiáltsd: a nép! a nép!
Kényes szó, végül háttérbe szoríthat
téged... hogy ne érjen ez a veszély,
a legfontosabbra is megtanítlak:
ne a népről szólj, nevében beszélj!
[...]
A nép nevében szóltak mások is már
előtted, dühös, morgó népfiak,
emlékezők a bántalomra, mit már
süketen is örökké hallanak [...]

Petőfis szenvedéllyel ostorozza a méltatlan utánzókat, az ősök szenvedésének kiárusítóit — s észrevétlenül harmadik személlyel (általános alannyal) váltja fel a másodikat, a személy(ek)ről a korra, korszellemre tér át, hogy aztán ismét visszaváltson, mert az írástudó felelősségét nem tudja, nem akarja személyteleníteni:

Keletje van ma, pengő pénzt fizetnek
a százados paraszti kínokért,
add el nemadhatódat, nemzetednek
fájdalmát, magadéként, vér a vért,
add el a népet! S végül, ha csekélyled,
mit érte fizet a fukar divat,
csald meg ravaszul a csaló vevőket,
add el az eladót is: magadat.

Szabadegyetemi előadásában közvetlenül utal azokra a jelenségekre, amelyekkel a népi írók táborán belül (vagy már e táboron kívül állva?) nem tud egyetérteni. „A népi mozgalom szószólói azzal vádolják nemnépi társadalmi osztályainkat, hogy műveltségük alkatelemeit idegen forrásból merítik, mi több, ezeket tovább terjesztik a nép felé s végső eredményként értéktelen, selejtes tucatáruval cserélik ki annak őseitől örökölt, magasabb értékű műveltségállományát." Maga Szabédi tehát — például a *Zilahy és a nemzetnevelés* kérdésfelvetéséhez viszonyítva —, némi szükséges önrevízióval, tisztábban, félreérthetetlenebbül fogalmaz, s népiek vagy urbánusok hamis alternatívájával szemben (az „idegen", az „asszimiláns" problémát helyére téve) bölcs materialista magyarázatot talál a történelmi folyamatokra, nem fogadva el a faji sajátságokat egyedüli meghatározóként. „Minden műveltség felelet arra a kérdésre, melyet adott időben, adott helyen egy adott népnek feltesz a világ. Minden nemzedék örököl egy műveltséget a megelőző nemzedéktől, melynek hasznát veszi, mert minden nemzedék helyzete hasonlít az őt megelőző helyzetéhez — s amelynek nem veszi hasznát, mert minden nemzedék helyzete különbözik az őt megelőző nemzedék helyzetétől. [...] Világos tehát, hogy egy műveltség csak részben felel meg az azt öröklő nép faji sajátságainak; részben azoknak a szükségleteknek, feladatoknak, kérdéseknek felel meg, amelyekre felel." A szemléltető — szemléletes — példák során ragyogó logikai levezetésben bizonyítja a honfoglaló, illetve a kalandozások után letelepedő, védelmi rendszerét az új feltételek szerint megszervező magyarság műveltségének törvényszerű alakulását (s egyúttal „etnikai egységének" ugyancsak törvényszerű megbontását, olasz és német várépítő mesterek betelepítése folytán). „Természetes, hogy nem fajilag, hanem hadászatilag determinált kultúrjavak behozataláról van szó. És azért emlegettük éppen ezt a hadászati példát, mert véleményünk szerint a népi teoretikusok leginkább abban tévednek, hogy tételeiket egy olyan idillikus világra gondolva állítják fel, amelyben az egyes népek senkitől sem háborgatva élhetik a maguk külön, fajilag meghatározott világát." Vajon e példák, az egész okfejtés a népiekkel való szakítást jelenti Szabédi pályáján? Maga összegezi, értelmezi polémiáját: „Előadásom címében felállítottam az alternatívát: vajon népi írástudókra van-e szüksége a fejlődésnek, vagy pedig írástudó népre. Feleljenek, igen tisztelt hallgatóim, maguk a tények: egy Sinka Istvánban, Szabó Pálban, Nagy Istvánban, Veres Péterben, Horváth Istvánban maga az írástudó nép jelentkezik és kér helyet — még a tankönyvekben is. Jelek ők; jelei annak, hogy a fejlődésében megakasztott magyar társadalom belső ereje elégséges önmaga megújítására."

Szabédi utolsó szerzői jelentkezése a Termésben — 1943/44 telén — ellentmondani látszik e megújítási kísérletnek, ha csak azt nézzük, hogy

Szereposztás címmel meglehetős élességgel (bár korántsem ellenségesen) bírálja Kállai Gyula *Népiség, demokrácia, szocializmus* című könyvét. A cikkíró tulajdonképpen a Balogh Edgárral, Jordákyval és Nagy Istvánnal megkezdett vitáját folytatja, mozgalmi szűklátókörűséget vet a szerző szemére („Kállai könyvében állandóan keveredik a pártpolitikai és a tudományos szempont"), az ideologikum heroizálása helyett a valóság felőli közeledést kéri számon. Szabédi erre tesz kísérletet könyvkritikájában — és nem eredménytelenül. Eszmefuttatásának utolsó részéből idézünk: „Kettős harc folyik ma Magyarországon:

a gyarmati sors ellen
és a társadalmi újjáépítésért.

Ami a népi írókat összeköti, az éppen a kettős feladat felismerése. Természetes, hogy bonyolódott helyzetben nehéz a félreérthetetlen tájékozódás; gyakran aki maga világosan lát, sem képes világosan láttatni. Kállainak igaza van abban, hogy »tömegével vannak, akik még ma sem tudják, mit kezdjenek a népi írók hagyatékával«. De ennek nem csupán és nem is főképpen a népi írók az okai. Az ő »igazság«-aik olyanok, mint a moirée-selyem: egyik pillanatban zöldet, a másikban vöröset mutatnak. Mindegy; mindenképpen indokolt velük szemben az a kísérlet, melyet Kállai vállalt magára, ti. jelentőségüknek és jelentésüknek feltárása. A népiek kritikusa azonban nem érheti be azzal a kijelentéssel, hogy »a népi irodalom tele van súlyos ellenmondásokkal, kőddel, zűrzavarral, tévelygéssel, a szélsőjobboldali ideológiával rokon elgondolásokkal«. Fontos annak a megállapítása, hogy nem a népi írók fejében van a hiba: logikai ellenmondások társadalmi érvényessége ép lehet, ha gyökerük a társadalmi szerkezet ellenmondásaiban van."

Nagyjából ezekkel a gondolatokkal — és állásfoglalásokkal — érkezik el Szabédi László az újabb történelmi fordulóhoz.

KÁNTOR LAJOS
Cluj-Napoca, Calea Moților nr. 3

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIV. évf. 1980. 2. szám

A TERMÉS SZEREPE HORVÁTH ISTVÁN VILÁGSZEMLÉLETÉNEK ALAKULÁSÁBAN

II.*

5. A társadalmi viszonyok tanulmányozása mellett igen nagy hangsúlyt helyeznek a Termés írói a népi viszonyok feltárására. A *népiség* fogalma szociális töltettel jelentkezik szóhasználatukban, ennek ellenére nem helyettesíti a *valóság* kategóriáját: az árnyaltabb valóság-megközelítés egyik eszköze. Tehát a kettő nemhogy kizárná egymást, hanem feltételezi. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a valóság ellentmondásainak a megragadása a társadalmi viszonyok vertikális keresztmetszetét nyújtja, a népi viszonyok tanulmányozása, a népiség kategóriája pedig a horizontálisat.

Aki népben—nemzetben gondolkozott, annak szükségszerűen el kellett határolnia magát a népiség fogalmát lejáratő, károsnak bizonyuló szemléleti beárnyékolásoktól. Kovács Imre és Bözödi György érdeme, hogy a Termés hasábjain új tartalommal telítették a népiséget. „Egész egyszerűen azért említjük a nemzet helyett a népet, hogy ezzel is aláhúzzuk azt a megmásíthatatlan elhatározásunkat, hogy a népet be akarjuk emelni a nemzetbe és a történelmi örökségbe."[53] Rögtön hozzátette: a népet a szabadságjogok részesévé kell tenni, hogy a nagy sorsdöntő kérdésekben akaratát kinyilváníthassa; ehhez azonban a demokrácia megteremtése szükséges. A demokrácia legfejlettebb formája pedig — ezt már Nagy István hangsúlyozta a Termés körkérdésére küldött hozzászólásában[54] —: az osztályantagonizmusokat megszüntető szocializmus. Új osztályok készülnek történelmi szerepvállalásra, az osztálynélküli társadalom megteremtésére. Ettől a felismeréstől kap új töltetet a népiség kérdése is. „A népiség napjainkban már nem csupán lelki tartam — idézhetjük Bözödi György meghatározását —, hanem elsősorban szociális kérdés."[55] Ebben az értelemben a népiség a nép politikai súlyának a felfedezését, társadalomátalakító törekvéseinek az érvényesítését jelenti.

Külön tanulmányt érdemel az, hogy a Tizenegyek jelentkezése óta — és főként az Erdélyi Fiatalok működésének köszönhetően — milyen jelentésfejlődésen ment át irodalmunkban a népiség fogalma egészen addig, amíg igazi tartalmát elnyerte. Ezúttal csak utalunk arra, hogy ez a jelentésfejlődés is igazolni látszik Király István közismert tételét, miszerint a népiség *átfogóbb* és ugyanakkor *konkrétabb* kategória, mint az osztály. Az Erdélyi Fiatalok hajdani munkatársa, Parajdi Incze

---

* A tanulmány első részét lásd az előző számunkban.

[53] Kovács Imre válasza a Termés körkérdésére: u.o. 98—101. Idézet a 100. lapról.

[54] Nagy István válasza: i.h. 112—7.

[55] Bözödi György, *Népiség az erdélyi irodalomban.* I.h. 74.

Lajos mutatta ki a Termésben, hogy már a kisebbségi sorsban is a „föld népe és a munkásság volt a magva önfenntartási terveinknek".[56] Tamási sem csupán a földművestársadalmat tekintette a népiség hordozójának — hívta fel rá a figyelmet Juhász Géza[57] —, hanem a munkásságot és az ún. középosztályt is annak tekintette. Csakhogy a kisebbségi helyzetben — és ebben Bözödinek kell igazat adnunk — a népiség szociális tartalma elhalványodott, az erdélyi népi irodalomból pedig kirostálódtak a szociális vonások: „A magyarság fennmaradásának szilárd biztosítékát a faluban láttuk, ahol a kisbirtokos paraszttársadalom a maga gazdasági és lelki függetlenségében legszilárdabban ellen tudott állni minden veszedelemnek és az államhatalom részéről jövő kísértéseknek. Íróink ebből arra következtettek, hogy a parasztság ereje a konzervativizmusában van, maradjon tehát úgy, ahogyan volt, és minden úgy a legjobb, amint van, és úgy a legszebb, ahogy annak idején gyermekszemmel látták."[58] Hogy mennyire kritikai szemmel mérlegelte az eddigi eredményeket, arra a legjellemzőbb Bözödinek az az értékítélete, miszerint a két világháború közötti időszakban egyedül Kós Károly ütötte meg az igazi népiség bátor és valódi hangját, a *Budai Nagy Antal*ban.

Ez az értékpreferencia nemcsak a szerző irodalomszemléletére utal, hanem az erdélyi népiség tartalmát is nyilvánvalóvá teszi: az együttélő népek közös sorsát, sokszázados küzdelmét a társadalmi felemelkedésért. S ha Bözödinél a hangsúly ezekre a lényegi mozzanatokra is esik, ez nem zárja ki — másutt bőven találunk utalásokat erre —, hogy az igazi népiség tartalma ugyanakkor a népi műveltség egész rendszerét is jelentette, azt a műveltséget, amelyet az erdélyi (és tágabb értelemben: a közép-kelet-európai) népek közösen alakítottak ki, és őriztek meg, mindenik a maga sajátosságainak, lelki habitusának, közösségi törvényeinek megfelelően. A kérdés lényegére tapintott Kós Károly, amikor azt írta: „Erdélyiség és magyarság nem zárják ki egymást, sőt talán tudatosabb az erdélyi magyarban a maga magyarsága, mint az alföldiben, éppen azért, mert itt vegyesen él másik két néppel..."[59] S hogy nem jelentett ez — mert a dolgok logikája szerint nem is jelenthetett — semmiféle kizárólagosságot, ezzel kapcsolatban hadd idézzük Asztalos István határozott állásfoglalását: „Nem magyarkodni akarunk mi itten, ismerjük már, hamar megismertük a melldöngetőket, akik »fajtvédve« magyarkodnak s turánkodva divatoznak; akiknél a faj egy elvont idea, levegőben lebegő szólam; akik a paraszti sorból felkerült magyar munkásságot gyanús értékű »proli«-nak nézik, s a nyomorban élő paraszti tömegnek csak a türkös vagy zürjénes szemét csodálják; akik Nyugat ellen ázsiaizmust köpködnek; akik »ősi életformájában« szeretnék tudni továbbra is a »népet«; hadd termelje tovább is csak az ötfokú népdalt s a kedves, de veszélytelen népmesét."[60]

---

[56] Parajdi Incze Lajos, *Nép és nemzet Márai röpiratában*. Termés 1942. Ősz. 160—3. Idézet a 102. lapról.
[57] Juhász Géza, *Erdélyi virrasztás*. Termés 1943. Ősz. 117—23.
[58] Bözödi György, *Népiség az erdélyi irodalomban*. I.h. 75.
[59] Kós Károly i.m. 97.
[60] Asztalos István, *48 öröksége*. Termés 1943. Tél. 68—9. Idézet a 69. lapról.

Ennyiből is kitetszik, hogy a népiség kérdésének a kritikai megítélése jellemezte a Termést, ami együtt járt a hamis mítoszok leleplező bírálatával. Szabédi már akkor élesen el tudta különíteni a jelenség lényegét — az írástudó nép irodalmi jelentkezését — a népiség járulékos elemeitől.[61] „A népi mozgalmat nem a nép csinálja, hanem az értelmiségi pályára lépő, a népi valóság iránt érdeklődő fiatalok — mondja —, akik át akarják hidalni azt a társadalmi szakadékot, amely a nép és a művelt felsőbb rétegek közt tátong. A műveltségváltás ígéretét azonban nem ők hozzák, hanem az írástudó nép képviselői. Nem kívülről szemléli a népi írók munkásságát, hanem azt vizsgálja, azt az általa is dialektikusnak[62] nevezett kérdést teszi meg értékmérőnek, hogy milyen társadalmi viszonylatrendszerben jöhetett létre a jelenség, s hogy milyen társadalmi erők kérnek szót a népiek szellemi megnyilatkozásában? Így összegez: „nagy változásoknak kellett megtörténniök a mélyben, ha (a nép) csoportosan tud felvetni magas mértékkel mérhető verseket, regényeket, tanulmányokat ontó zselléreket, parasztgazdákat és ipari munkásokat". Majd hozzáteszi: „egy Sinka Istvánban, Szabó Pálban, Nagy Istvánban, Veres Péterben, Horváth Istvánban maga az írástudó nép jelentkezik és kér helyet — még a tankönyvekben is. Jelek ők; jelei annak, hogy a fejlődésében megakasztott magyar társadalom belső ereje elégséges önmaga megújítására".[63]

A kérdésre vonatkozó irodalom ismeretében[64] is úgy látjuk, hogy Szabédi a helyes premisszákból helytálló következtetéseket vont le. S ezek az adott körülmények között jelentős tisztázódási folyamatokat indíthattak el, s feltehetően Horváth Istvánt is hozzásegítették ahhoz, hogy a maga helyét és szerepét az irodalomban világosabban lássa.

•

A népi írók jórészt ösztönös tehetségek voltak, többnyire a népi életforma gyakorlása során felgyűlt tapasztalataik, illetve a sorsélményekből táplálkozó felismeréseik sugallatára hallgatva írtak, az írott szót pedig a nép öntudatának, az irodalmat a közösségi sors irányítójának tekintették. Hogy az ösztönösség milyen buktatókat rejtett, hogy az életközelségből adódó helyzeti előny milyen hátrányokkal járt — azt már tisztázta az irodalomtörténetírás. Pomogáts Béla szerint[65] a népi líra irodalomtörténeti küldetésének legfőbb akadálya az volt, hogy érvényesülni engedte az ösztönösséget. Csak bonyolította a helyzetet, hogy a népi irodalomszemlélet nem a világirodalomban kereste eszményeit — mondja Pomogáts —, hanem a néphagyományokban rejlő esztétikai-etikai energiák felszabadítását tűzte ki célul, a már feledésre ítélt népi műveltséget akarta belekapcsolni a magas irodalom vérkeringésébe. A kérdés körül állandó viták zajlottak, amelyek nemhogy elősegítették volna, hanem megnehezítették az amúgy is ösztönösen — tehát nem elméleti megfontolások szerint — alkotó népi írók tájékozódását.

---

[61] Szabédi László, *Népi írástudók vagy írástudó nép?* Termés 1943. Ősz. 103—17.
[62] Szabédi László, *Szereposztás.* Termés 1944. Tél. 88—93.
[63] Szabédi László, *Népi írástudók vagy írástudó nép?* I.h. 116—7.
[64] Lásd: Béládi Miklós és Pomogáts Béla idézett műveit.
[65] Pomogáts Béla, *A népi irodalomszemlélet kérdéséhez.* I.h.

Ebben az összefüggésben érdemes felfigyelnünk arra, hogy Szabédi milyen világosan látta már akkor a kérdés lényegét. Tamási novelláiról írt — máig helytálló — elemzésében[66] nem veti el ugyan az irodalom tájékozódásának ezt az irányát — hiszen a népműveltség eleven forrásaiból mindenütt igyekeznek a magas műveltség szikkadó medreit újratölteni —, ám arra figyelmeztetett, hogy a népi műveltség tápláló gyökerei nem valami titokzatos népi ösztönbe ágyazódnak, hanem a történelmi múltba. A kultúra pedig „nem ösztönöket elégít ki, hanem éppen ellenük szegül, irányukban a szabályozás igényével lép fel". Mert — írja másutt —: „Minden műveltség felelet arra a kérdésre, melyet adott időben, adott helyen egy adott népnek feltesz a világ."[67]

Éppen ezért élesen tiltakozik az ellen, hogy az elmaradottság váljék művelődési eszménnyé: „tiltakozunk az ellen a módszer ellen, amely a fejlődésnek a megcsököttségében látja az eredetiség egyetlen biztosítékát".[68] A népi teoretikusok szemléletének hibáit abból a tévedésből eredezteti, hogy tételeiket egy olyan idillikus állapotra gondolva állították föl, amelyben az egyes népek másoktól függetlenül alakíthatták ki — mintegy hermetikusan zárt környezetben, ami képtelenség — a maguk sajátos világát. Ezzel szemben Szabédi okfejtése a következő gondolatmenetre épül[69]: a népek nemcsak különböznek, de hasonlítanak is egymáshoz; a műveltség csak részben felel meg az azt öröklő nép faji sajátosságainak; a török hódoltság meggátolta a magyarság korszerű fejlődését, ennek következtében a népi műveltségállomány apadásával is számolnunk kell; a felsőbb társadalmi rétegek meríthettek ugyan az európai műveltség kincseiből, de ez a kultúra egy tőlük idegen társadalom szükségleteire felelt; a XIX. században megfogalmazódik a nemzeti kultúra megteremtésének szükségessége, de a szellemi élet vezetői nem számolnak a kialakulófélben lévő magyar társadalom egészének a szükségleteivel; a külföld nem arra kíváncsi, hogy mit tanultunk tőle, hanem, hogy mit alkotunk a magunk sajátosságai szerint; a valóságtól függetlenül megmerevedő magas műveltség helyett korszerű műveltségre van szükség, amely a differenciálódott nép egyes rétegeinek kölcsönös egymásra hatásából fog megszületni; a népi írók a műveltségváltás ígéretét, sőt részben megtörténtének hírét hozzák. Tamásinak például — mondja — anélkül sikerült magas irodalmat teremtenie, hogy cserben hagyta volna a népi műveltség formavilágát. Az ő novelláinak ugyanaz a szerepük a magyar műveltségben, mint a Kodály-muzsikának, Kós templomainak.

*

Alighanem a Termés íróinak irodalomeszményét is körvonalazza Bözödi, amikor Móricz kapcsán ezt írta: „Nem ideális világot teremtett magának, hanem a való világban ragadta meg azt, ami örökéletű és örökérvényű, és ami a művészet fényénél rádöbbent arra, hogy mély,

---

[66] Szabédi László, *Tamási novellái*. Termés 1942. Ősz. 104—11.
[67] Szabédi László, *Népi írástudók vagy írástudó nép?* I.h. 111.
[68] Szabédi László, *Módszer és népiség*. Termés 1943. Tél. 83—99. Idézet a 89 lapról.
[69] Szabédi László, *Népi írástudók vagy írástudó nép?* I.h.

gazdag és értékes a mi életünk a sivár látszat és sokszor visszautasító felszín mögött."[70] Általában idegenkedtek a „valóság szürke közvetítésétől" és az „öncélú formaművészettől" egyaránt; az élmény hitelét, a valóság tiszteletét várták az írótól, de ugyanakkor azt is, hogy ne csak „problémái" legyenek, hanem varázslatosan tudjon írni. Különös gonddal vigyáztak arra — s nem csupán Horváth István esetében —, hogy a paraszti vagy munkás sorból feltörő tehetségek a művészi ábrázolás hitelességével győzzék meg az olvasót igazuk nagyságáról, ne pedig vádaskodással igyekezzenek érvényt szerezni neki. Mert: „Az író — mindegy, melyik társadalmi osztály fiának vagy tagjának vallja magát —, ha idejekorán birtokába jut az íráshoz elengedhetetlenül szükséges szellemi emelkedettségnek, s ezáltal az esetleg benne háborgó eredendő gyűlölködést művészetté konvertálja [. . .], könnyen meg tud győzni bárkit is az elnyomottak jussáról és igazáról; aki azonban ugyanezt irodalmi demagógiával akarja elérni [. . .] műve maradandóságát ássa alá . . ."[71]

Erősen a földbe gyökerezni, s mégis mindig a magasba törni — ezt az elvet csak kitartó művészi önfegyelemmel, kiváló tárgy- és önismerettel lehet művészi valósággá változtatni az anyaggal folytatott küzdelemben. Az a művész van tökéletesen az anyag birtokában — hangsúlyozta Szabédi László[72] —, aki ismeri és elfogadja annak törvényeit. De mert a műalkotás két-törvényű jelenség, a művész egyéniségének sajátos jegyei is törvényszerűen fellelhetők benne; ezek azonban nem korlátozhatják az anyag természetének, törvényeinek az érvényesülését. Ebben az összefüggésben érthető meg az is, hogy Bözödi miért nehezményezte a *Népiség az erdélyi irodalomban* című, már többször idézett tanulmányában, hogy lírai természetű mondanivalók áradnak a próza ürügye alatt; hogy a próza is a líra kérdéseire válaszol. Tamási, Nyírő alakjai emlékezetesek — mondja —: „Csak arról nem marad benyomása az olvasónak, hogyan viszonyulnak alakjaik a valóságos élethez, milyen a társas kapcsolatuk, egyszóval: milyen a magyar társadalom, amire pedig csak a prózától várhatunk feleletet."[73] Érvelésének végső következtetése az, hogy a próza csak akkor tudja maradéktalanul betölteni hivatását, akkor tudja visszaszerezni súlyát a szellem életében, ha a lírai szemlélet helyett a tárgyilagosság válik uralkodóvá, ha az anyagszerűség elve érvényesül benne. Nem véletlen tehát, hogy például Balogh László az *i r ó i t á r g y i l a g o s s á g* és az életet *b e s z é l t e t ő s z e m é l y t e l e n s é g* diadalát ünnepli Asztalos István novelláiban.[74]

Móricz vonzásának és Tamási „taszításának" erőterében alakult volna ki végső soron a Termés próza-eszménye? Nemcsak Horváth István vallomásából — „Tamási a magam irányában taszított" — következtethetünk erre. A csúcsok, a viszonyítási pontok mindenesetre ők voltak. Igaz, hogy Tamásival szemben — a negyvenes évek elején in-

---

[70] Bözödi György, *Móricz Zsigmond Erdélyben*. I.h. 97.

[71] Jékely Zoltán, *A költő prózája*. Termés 1943. Tavasz. 72—4. Idézet a 74. lapról.

[72] Szabédi László, *Népi írástudók vagy írástudó nép?* I.h.

[73] Bözödi György, *Népiség az erdélyi irodalomban*. I.h. 72. Uő.: *Egy társadalmi regény*. I.h. 108.

[74] Balogh László, *Asztalos István novellái*. Termés 1942. Ősz. 114—8.

dokolt — elvárásait Bözödi több ízben is éles hangon fogalmazta meg, de művészetének nagyságát senki sem tagadta. Sőt, az egy Németh Lászlót kivéve, addig talán senki sem írt olyan lényeglátóan róla, mint Szabédi a Termésben. A baj inkább az volt — s gondolunk itt mindenekelőtt a Termésben elbeszélőként is bemutatkozó Horváth Istvánra —, hogy Tamási művészetéből nem tanultak annyit, mint amennyit lehetett volna. A súlyos társadalmi bajok feltárásának, kimondásának lázában mintha szem elől tévesztették volna Szabédi figyelmeztetését, miszerint komoly veszélyt rejt magában az, hogy „a székely beszéd hű utánzását sokan hitelesebbnek érzik Tamási stílusánál". Igaz ugyan, hogy „a székely nem úgy beszél, ahogyan Tamási ír, de Tamási ugyanazon a nyelven ír, amelyen a székely beszél".[75]

Kivételes költői erő kellett ennek a nyelvnek a megszólaltatásához, ha valaki azokat az erőket akarta szóhoz juttatni az irodalomban, amelyek őt nemcsak beszélni tanították, de évezredes keserűségüket, megalázottságukat is beléoltották a babonák, hiedelmek, balladák, keservesek fájdalmával együtt. Horváth István számára a járható utat kétségtelenül a Termés műhelye világította meg. A legtöbb tanulságot alighanem az övéhez hasonló írói indulások törvényszerűségeinek az elemzéséből vonhatta le. Például az Asztalos novelláit bemutató Balogh László-tanulmányból vagy a Sinka Istvánról szóló, de általánosabb érvényű tanulságokat megfogalmazó László Gyula-írásból. „A népi versek és balladák nyelve s képalkotása nem egy ember kezén alakult ki. Nemzedékek szabad variációjában lett olyan kristálytiszta, amint ma előttünk áll — írta László Gyula. — Sinkában ez a sokszázados munka észrevétlen végződött el, nem szavak járnak föl benne kísértetként volt környezetéből, hanem ugyanazok az erők formálják képeit, amelyekkel népe megalkotta költészetét. Mikor most készen ugrik ki belőle egy-egy szó, verssor, szakasz vagy ballada, olyan, mintha természeti erők csiszolták volna tökéletessé. Mindezek az erők egy emberbe sűrűsödtek, s mindezek az idők egy emberbe szorultak. Ezt megtanulni még annak sem lehet, aki — mint Sinka is — ott nőtt fel, ahol a költői kifejezés nyelve öröklött és egyetemesen érvényes erejű. [...] Éppen ezért kell kivételes költői erő ennek a nyelvnek a megszólaltatásához, mert öröklött, s megmerevedett. [...] Sinka láttató erejét nem is a témák és a megírásmód jelenti, hanem a népi élet és hitvilág erőhálózatába született ember bogozza ki viharfútta szájával egyenként a bogokat, s mutatja meg értelmüket s szépségüket azért, hogy szabaduljon, s szabaduljanak a kötelékektől. [...] Sinka nyelvét, kifejezési eszközét nyers gyémántként kapta népünktől, s egyéniségével sok keserűséggel csiszolta azzá, ami ma: fénytörése s tükröző felülete maradéktalanul Sinka Istvánt sugározza."[76]

Veres Péter mondta a népi írókról: „nem szervesen a népből fejlődtünk, hanem az irodalmon keresztül jutottunk vissza hozzá". Ha az ő írói tudatosodásában a munkásmozgalomnak is nagy szerepe volt, tény

[75] Szabédi László, *Tamási novellái*. I.h. 110—1.

[76] László Gyula, *Sinka István és Muharay Mihály*. Termés 1944. Tél. 93—9. Idézetek a 96. és a 98. lapról.

[77] Idézi Juhász Géza *Sinka István* című tanulmányában. Termés 1943. Tél. 77.

azonban, hogy a kezdeti utópisztikus regény-kísérletek után a valóságfeltárás igényével fellépő irodalomszemlélet ösztönzésére jut vissza — a valósághoz, az általa átélt népi életformához. Horváth István indulása, írói fejlődésének első szakasza annyiban hasonlatos a Sinkáéhoz, hogy mindketten a könyvek segítségével verekszik át magukat a fejlődésünknek ellenálló világon, kerekednek felül a visszahúzó népi életformán. Horváth István fejlődésiránya ebben az időben szintén az irodalomból a valóság felé vezet. Az irodalom világában, a Termés műhelyében szerzett szellemi impulzusok magas költői távlatot nyitnak meg előtte, s ugyanakkor élettel telítik. Egyszerre fontossá válik számára a múltja, s mindaz, amin népe a történelmi századok során átment. És akárcsak Sinka, „visszafúrja" magát a múltjába; amit átélt, mind hangot kap benne; s miközben önmagát, a múltját mitizálja, ráébred arra, hogy szellemi értékek teremtésére alkalmas „nyersanyag" áll rendelkezésére — kiapadhatatlannak látszó mennyiségben. Jól látja ezt Jékely Zoltán, és tudatosítja is benne: „Az új perspektívában megelevenednek, felnőtt értelmet nyernek a gyermekkor mondókái, mesetöredékei, apró különlegességei: minden egy ősi, szerteszórt kincs darabjaként csillámpol a távolbaszakadt lélekben. S minél mostohább a m á-ja, minél kietlenebb a városi ember élete, annál alkalmasabb ez az elveszett világ — lett légyen a valóságban mégoly küzdelmes és szenvedésteljes is — a tündériesítésre. A Parasztoltásból egyenesen ovidiusi lehelet csap meg; ez már valóban mitológia; több, mint idill, mert egyszersmind a származás végzetességének, a paraszti finitizmusnak a megmutatása. Ez a magamitizáló tulajdonság azonban nem volna elegendő a dicsőségre; utóvégre minden költőről elmondható, hogy önmagát valaminé módon eszményíti, múltját megnemesíti, élményeit augmentálja. Horváth Istvánnak azonban szokatlanul nagyértékű nyersanyag áll rendelkezésére: egy ősi Küküllő menti falu eredeti szókincse és lelkivilága, egész folklórja."[78] Három évtized múltán Deák Tamás cáfolta ugyan, hogy a magyarózdi tájnyelv megkönnyítette volna a költő indulását, viszont az életmű egészének összefüggésrendszerében sem veszíti érvényét az az életanyag, amit otthonról hozott magával. Sőt, a hatvanas-hetvenes években ugyancsak megnő a jelentősége. Költői, prózaírói termékenysége úgyszólván attól függ, hogy m i k o r és m i l y e n p e r s p e k t í v á b ó l nyúl vissza hozzá. Vajon lehet-e csupán véletlennek tekinteni, hogy amikor nem ezekre az erőkre hallgat — például az ötvenes években — művészete is válságba kerül?

6. Horváth István írói fejlődésének első szakasza meglepően gazdag eredménnyel zárul, jóllehet mindössze négy év terméséről van szó tulajdonképpen. Ám ennek a pályaszakasznak jóval nagyobb a jelentősége annál, mint amit a kötetekbe foglalt, s maradandónak bizonyuló értékek jeleznek. Egyrészt azért, mert a Termés körében kialakult irodalomszemlélet jegyében írói kiforrása, ha nem is zavartalanul, továbbtart a felszabadulást követő első években — párosulva a cselekvő népiség felszabadító élményével. Jellemző, hogy amikor 1947-ben, a Falvak Népe

[78] Jékely Zoltán, *Horváth István első verseskönyve*. Termés 1944. Tél. 101—3. Idézet a 102. lapról.

szerkesztőjeként a népi írók jelentőségéről tart előadást, még úgy érzékeli a korszakot, mint amelyik a népi írók eszményeit hivatott kiteljesíteni. Abból a tételből indult ki, hogy Móricz Zsigmond szólaltatta meg előbb a népet, hogy aztán szót kérjen maga a nép is az irodalomban a világ igazságosabbá tételéért. Miután leszögezte, hogy nemcsak a népből jött írók küzdöttek ezért, s nem minden népből jött tollforgató vált nagy íróvá, igazi művésszé, az Illyés Gyulával és Veres Péterrel fémjelzett vonulatra utalva ekképpen fejezte be előadását: „Ők világítottak le a falu és a társadalom legsötétebb mélységéig. Megmutatták a hibák avatag fekélyeit és a sokszázados sebeket. De ugyanakkor vádoltak és követeltek. Ingereltek, megbotránkoztattak. Neveltek és gyönyörködtettek. S mindezt azért, hogy boldogabb világ teremtődjék minden ember számára ezen a földön. E r r e a z i r o d a l o m r a m a i s s z ü k s é g v a n, s minél nagyobb a nyomorúság, annál inkább szükség van reá, éppen azért, hogy [...] megszűnjön a világ háborgása."[79] Ugyanebben az esztendőben egy Beke Györgynek adott interjúban — mely a Szabédi László szerkesztette Népi Egységben jelent meg[80] — arról vall, hogy szeretne zavartalanul elmerülni a jóság, szépség és igazság keresésében; szeretné hazugság nélkül megírni az életet. Azért tértünk ki ezekre a kérdésekre részletesebben, hogy jelezzük: a pályakezdő kötetek után a negyvenes évek vége jelenthette volna Horváth István számára alkotói beérését, a nagy vállalkozások korának kezdetét. Amint hogy ezek a vállalkozások nem is maradtak el, csak éppen művészi félsikerrel jártak. Mert nem azokra a belső törvényszerűségekre épültek, amelyek indulását annyira meghatározták. Írói alkatától idegen irodalmi feladatok végrehajtása után, nagy kitérőkkel sikerült csak visszatalálnia a kezdeti csapásra, hogy a kényszerűségből felhagyott úton immár szintézis-építő munkába kezdhessen. Szerencsére olyan erőteljes volt indulása, hogy jutott a lendületből a kitérők utáni évekre is, amikor nem kellett irodalmi napiparancsokat teljesítenie, tételeket illusztrálnia; amikor már a kor valóságából bonthatta ki mindazt, amit időszerűnek és ugyanakkor örökérvényűnek érzett.

7. Az az érdekes, hogy a pályakezdő szakaszban egyidejűleg fellelhetők mindazok a törekvések, amelyek kiteljesített vagy ki nem teljesített lehetőségekként egész irodalmi működése során foglalkoztatták.

A költői világképelemzés szintjén megragadható feladatot ígér annak az elemzése, hogy *Az én vándorlásom* és a *Nehéz szántás* (mindkét verskötet lényegében ugyanannak a periódusnak a termése) költője milyen buktatókon, útvesztőkön át talál el a század utolsó harmadában a *Kiáltás halál ellen*, a *Visító csend* és *Az idő vízesése* egyetemes emberi magaslataig. Lényegében nem kell megtagadnia semmit induláskori költői magatartásából, csak éppen sok mindent befogadnia a világ szellemi impulzusaiból ahhoz, hogy saját belső világát megérthesse, és lényeglátását egyetemes érvényű válaszok kivetítésére késztesse.

---

[79] Horváth István, *A valóság irodalma*. Gépirat a szerző hagyatékában, 1947. 5 lap. A népi írók jelentőségéről Bihardiószegen megtartott előadásának szövege. (Kiemelés tőlem, Cs.P.)

[80] Beke György, *Beszélgetés Horváth Istvánnal, a neves erdélyi költővel*, Népi Egység (Brassó) 1947. április 6.

A *Kipergett magvak* című elbeszéléskötetének (Magyar Élet, 1944) legszebb darabjait a Termés adta először közre. Az sem meglepő, hogy már abban a periódusban foglalkoztatta a regényírás gondolata. Az Ellenzék riporterének 1944 tavaszán arról vall, hogy a versírás mellett regényen is dolgozik, amelyben költővé válásának folyamatát akarja megragadni. 1945-ben egy körkérdésre adott válaszában pedig ezt írja: „Már ezelőtt két évvel hozzákezdtem egy nagyobb lélegzetű regény megírásához. Az erdélyi falu népét akarnám: a falut egészében, úgy ahogy van, érzékeltetni. Nem Nyírő Józsefes cifrázatokkal, hanem természetes, nyers valóságában."[81] Majd utal arra: így szeretné rádöbbenteni a falu népét valóságos társadalmi helyzetére — „tudatossá tenni az öntudatlan lázadót" —, hogy világosabban lássa a felemelkedés járható útjait; a magasabbrendű társadalmi rendszer létrehozásáért küzdő értelmiséginek pedig ekképpen szeretne reális képet nyújtani a falu valóságáról. A regény persze nem készült el. Feltételezésünk szerint a *Fekete fellegek* című hosszabb lélegzetű elbeszélése kerekedett ki a próbálkozásból: 1944 előtti prózájából az egyetlen, amelyik szélesebb kitekintésű, a kisebbségi viszonyok közt vergődő-küszködő faluról nyújt társadalmi keresztmetszetet, nyilvánvaló önéletrajzi elemekkel telítve. A felismert és meg nem valósított regénylehetőség fájdalma — különösen a *Törik a parlagot*, a *Balogh Eszti hajnala* és a *Csali gróf* meg-megismétlődő kudarcainak felismerése után — ott kísért egész pályája végéig. Amikor ezeket írta, épp akkor lett volna kellő távlata ahhoz, hogy az eredeti szándéka szerinti regényt kiérlelje; hogy a benne élő valóságot és élménybőséget művészi becsvágya szerint szintézisbe építse. Irodalmunk örök vesztesége, hogy az ötvenes években nem azt a regényt várták tőle, amelynek lehetőségei adottak voltak, hanem „solohovi szándékú" elvárásokra támaszkodva sürgették, szorították ki belőle a kollektivizálás regényét. A hatvanas-hetvenes években született elbeszéléseiben, önéletrajzi visszaemlékezéseiben is mindegyre azokhoz az élményrétegekhez, életfolyamatokhoz nyúl vissza, amelyek széles medrű társadalmi regényt tápláló erek lehettek volna. Ám a próza költőjeként már csak töredékben maradt önéletrajzi regényében *(Mint a magból kikelt fácska)* tudott bemutatkozni.

Amire ugyancsak fel kell figyelnünk ebben az összefüggésben: a *Magyarózdi toronyalja* keletkezéstörténete. Az első népmese-lejegyzések a Termés *Vadrózsa*-rovatában jelentek meg. Szabó T. Attila biztatására 1944-ben tudományos adatközléssel jelentkezik az Erdélyi Múzeum tudományos füzeteiben. Ezt követően több meséskönyve, mesegyűjteménye jelzi ugyan, hogy közzétételükkel adósa az útnak indító szülőföldnek, ám csak a hatvanas években érik tetté a nagyszabású, rendkívüli írói falurajz terve, Magyarózd társadalmi és szellemi néprajzának visszahódítása az enyészettől. Jellegzetesen népi író tollára való vállalkozás — a szellemi bölcsőhely körüljárása, feltárása —, ám akkor történik mindez, amikor a *Viharsarok* szerzője a *Sarjadást* írja, Kodolányi pedig a *Második baranyai utazást*. Ha Féja, Kodolányi esetében a szociográfiai „új hullám" előretörésével magyarázható a „kül-

[81] Horváth István válasza egy körkérdésre: *Mit csinál az erdélyi író?* Gépirat a szerző hagyatékában. 2 lap.

detéses" tájak újrafelfedezése, Horváth Istvánnál külső ösztönzéseknek nyomát sem leljük. Egyaránt meg kell küzdenie — még mindig! — a szülőföld közegellenállásával[82] csak úgy, mint a szokatlan műfaj iránt táplált rossz beidegződésekkel az irodalomterjesztés bürokratái részéről.[83] A *Magyarózdi toronyalja* végső soron a negyvenes évek óta esedékes benső törlesztés, „fennséges adósság" eredménye, amely megszületése pillanatában már nem a szülőföld iránti kegyelet szempontjából fontos: a költőnek az emberiséggel szemben lerótt adósságaként értelmezhető — miként erre egyik levelében legutóbb fény derült.[84] Ez is jelzi, hogy a több mint tíz évig tartó valóság-közelségnek mekkora szerepe volt az ötvenes évekbeli válságkorszak legyőzésében: gondolkodása megtermékenyült, költői világképe az új perspektívában új értelmet kapott.

Hogy ezeknek a késői kiteljesedéseknek a premisszái már a negyvenes évek első felében fellelhetők voltak Horváth István gondolkodásmódjában, azt aligha tudnók meggyőzőbben érzékeltetni, mint egyik, kéziratban fennmaradt „elmélkedésének" idézésével. Az írás címe: *Vihar előtt*. Keletkezésének időpontja: 1943 decembere. Az első mondata: „Feltettem magamban, hogy többet nem nyúlok pennához." Az indoklás: „Kinek írjak? Mi értelme van az írásnak? Hiszen írnak már ezer esztendők óta, s az emberi lélek ma mégis önzőbb, durvább, kegyetlenebb talán, mint tízezer esztendőkkel előbb. Mi értelme van a szépnek, a jónak? És mi az örök igaz? Kinek írjak? És mi vagyok én, mennyivel jobb, több másoknál, akiknek írni akarok?"

Mintha csak Vörösmartyt hallanók: „ment-e könyvek által a világ elébb?!"

S mert az íráskényszernek nem tud gátat raknia — „jön, jön, mint a meggátolhatatlan könny, s a visszafojthatatlan zokogás, jön, mikor nem is akarom . . ." —, az önostorozás továbbfolytatódik: „Nem gyűlölök senkit külön, de az emberiségben magamat is gyűlölöm, mert tudom, hogy a végtelennek, a makrokozmosznak silány semmije vagyok, s mégis magamat érzem mindenek fölött valónak, mintha belőlem vetülne ki az, aminek csak parányi hányadát vagyok képes befogadni."

A kiküzködött felismerés — akárcsak a Gellért Sándoré ugyanebben az időben: „Nagy vihar jöttekor, / Bármi legyen bére . . ." — a költő nem hallgathat.

„Azért, mert úgy vettettem ide, hogy fájjon bennem a koldus nyomorúsága s a gőgös nyomorultlelkűsége, hogy érezzem ennek a népnek örökös halálfélelmét és egeket megrázó élniakarását. Évszázadok tűzviharai forrasztották őseim lelkén keresztül lelkembe, sajogó sebek gyanánt, emberségemet, és habár tudom, hogy gondolataim, melyeket papírra vetek, csak szentjánosbogárfény a mai világ pokoltüzének sziporkáival szemben, de világít, s írom azért, mert érzem és hiszem, hogy ha bármely nép szava elvész a többi közül, szegényebb, végtelenül szegényebb lesz az emberi világ. [. . .]

---

[82] Cseke Péter, *Magyarózdi Torony*. In: *Víznyugattól vízkeletig*. 90—101.

[83] Horváth Arany, *„Ajándékként magamnak és Ozdnak"*. A Hét, X. évf. 41. sz.

[84] Közli Horváth Arany uo.

Hányszor láttam a széjjel heverő, marokba rakott búzaszálakat a vihar karmai közt megsemmisülni.

Szeretném kévébe ölelni, kalangyába tömöríteni [...] szálanként széteső népemet.

Azért írok.

Apám is tudta, hogy nem használ semmit fejszénk a nagyidő ellen, mégis kivágta az udvar közepére. Kivágta, hogy azzal is könnyítsen lelke szorongásán..."

Ezeket a felismeréseket nem kellett soha — nem kellett volna! — Horváth Istvánnak megtagadnia. Csak éppen vissza kellett találnia hozzájuk. Többszörösen megszenvedett azért, hogy népben-nemzetben-nemzetiségben és emberiségben gondolkozva hitele legyen szavainak.

CSEKE PÉTER
Cluj-Napoca, str. Gheorgheni nr. 188

ROLUL REVISTEI „TERMÉS" ÎN FORMAREA SPIRITUALITĂŢII SCRIITORULUI ISTVÁN HORVÁTH (II.)

(Rezumat)

Autorul prezintă primul studiu despre István Horváth — după moartea tragică a scriitorului (1977) — în care încearcă să depisteze fenomenele de ordin social-politic, istoric şi literar care au concurat la formarea spiritualităţii lui înainte de eliberare. În toamna anului 1940 — auzind despre acei scriitori care luptă pentru împlinirea visului milenar al ţărănimii — el îşi părăseşte satul său natal (Ozd, jud. Mureş) şi vine la Cluj cu scopul de a se dedica literaturii. Cui se adresează? Redactorul săptămînalului „Magyar Nép" — revistă pentru cei de la ţară, în care au apărut şi primele poezii ale lui István Horváth — nu-l ajută; revista „Korunk", care a avut un rol primordial în formarea scriitorilor proveniţi direct din popor, nu mai apare după 1940. Totuşi István Horváth îşi găseşte un mediu corespunzător pentru a scrie şi mai ales pentru a studia (inclusiv filozofia), angajîndu-se la Biblioteca Universitară. Aici l-a descoperit poetul Zoltán Jékely, care mai tîrziu l-a introdus în cercul scriitorilor tineri grupaţi pentru a edita revista literară „Termés" (1942—1944). Semnificaţia revistei în formarea lui István Horváth este deosebit de mare: în coloanele revistei este mereu prezent cu poezii şi nuvele, iar atelierul „Termés" l-a orientat să-şi formeze o concepţie proprie despre menirea literaturii şi responsabilitatea scriitorului faţă de fenomenele societăţii, despre fenomenele culturii în general şi fenomenele de estetică literară în special.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIV. évf. 1980. 2. szám

ADALÉKOK A *HOGY* KÖTŐSZÓ EGYKORI ERDÉLYI HASZNÁLATÁHOZ

1. A *hogy* a mai magyar nyelv egyik legáltalánosabban, legtöbb funkcióban használatos kötőszava (vö. ÉrtSz., MMNyR. II, 331 kk.).[1] A *hogy*-nak ez a széles szerepköre már a magyar nyelvtörténet régebbi korszakaiból is kimutatható (vö. NySz.). Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár *hogy* szócikkének adalékai is e kötőszó egykori használatának változatosságát, előfordulásának gyakoriságát bizonyítják. A továbbiakban a *hogy* kötőszó egykori erdélyi használatára vonatkozó megjegyzések az SzT. említett szócikkének adatain alapulnak. A *hogy* első adaléka az SzT.-ben 1503-ból, az utolsó 1864-ből való.

2. Íme az adalékok:[2]

I. a l á r e n d e l ő k s z **1.** alanyi mm-ban. *1561:* illyk hogy az mesterek feienkent az halottaknak temetesre ualo kereseseben ielen legenek [Kv; ÖCArt.]. *1568:* ferencz uram ... azt mongya hogy neki nem constal, hogy teob reze wolna Paal wramnak [Gyf; JHbK XII, 8]. *1570:* Zeyfner Matthias ... vallya, hogy Kowach Matias eo neky Montha, Igaz az hogy Almas Myhalnenak az konthyaba kygo feyet es geknek farkat talaltak [Kv; TJk III/2. 170]. *1606:* faluul tw dolgotok volt az hogy nektek kellet volna limjtalnotok [UszT 20/261]. *1632:* nem melto hogj en ő velle lakiam, sem hogi eő en velem [SzJk 37]. *1680:* Azután is mondotta András Sándor nekem: igaz dolog, hogy én hámoros voltam, de már gratiam vagyon [Görcsfva Cs; CsVh 83—4]. *1721:* Hogy 296. veka mále s nem több találtatott a Gránariumba(n), A bé állásakor lőtt Inventariummal hogy doceallya szükséges [Dés; Ks 26. XIV. 1]. *1771:* az ökörnek ... tóke réja eset az lábára vagy hogy eset csak elég hogy el tőret az lába [Mezőmadaras MT; BK. Medve János (44) ns vall.]. *1804:* Inczefi Josef Uramat pedig láttam magam Szemeimmel, hogy Szt: János nap után tzégért tartott, és Bort árultatatt a' mellyen még tsudálkoztunk hogy, hogy van az hogy ő Kegyelmének egyedűl Szabad árulni s másnak nem [DLev. 5].

Szk: *jóllehet,* ~. *1570:* Zegedy Gërgh ... vallya hogy Ew Jelen volta Mykor Zabo Symon Magat Iktathatya volt az peres hazba, Es Jol lehet hogy Talam volt

---

[1] Simonyi—Dietzre hivatkozva — erről a következőket írja: „A *hogy* szócskát nevezték már nyelvünk Proteusának, annyiféle viszony jelölésére szolgál. Még a német *dass*-t is túlszárnyalja, s csak a román nyelvek *que, che* kötőszava vetekedik vele" (KötSz. II, 15). Másutt ugyanerről ezt olvashatjuk: „Íme ez az egytagú kis szócska nyelvünknek mondatszerkezetében s az irodalmi stílusban olyan kiterjedt használatú s annyiféle szerepet visz, hogy könyveket lehetne írni róla a nélkül hogy kimerítenők tárgyunkat" (i.h. 22).

[2] Az SzT. *hogy* szócikkét e sorok írója szerkesztette, illetőleg véglegesítette a szótári munkálatok vezetőjének, Szabó T. Attilának észrevételei, javításai nyomán. E szócikk előreláthatólag a SzT. IV. kötetébe fog bekerülni. Az itt felhasznált adalékok az SzT. kéziratos *hogy* szócikkéből valók. A II. pont alatti vonatkozó határozószói használat körébe tartozó jelentések szemléltetésére csupán a legelső előfordulású adatot közlöm, az I. és III. pont alatti használat jelentéseire vonatkozólag az említett szócikk teljes adatanyagát felhasználom. Az adalékok közlése lényegében az SzT. I. kötetében olvasható Tájékoztatóban lerögzített szempontok szerint történik (11—8, 36—41; az I. kötet rövidítésjegyzékéhez való kiegészítésekre és javításokra nézve l. SzT. II, 5—7).

eo theole valamy az Sententia feleol, De Nem emlekezyk Rea [Kv; TJk III/2. 3. — [a]Az *Iktatasba* kihúzva] **kell*, ~. *1738:* A csík — szeredai várhoz kell hogy szállitsanak 15 ezer palazita fát [Cssz; SzO VIII, 395]. *1809:* karácson sokadalmának utolsó napján vásárlott lett volt egy ökörtinót az fölperesnek az etse, Szabó Ferenc, az alperestől, Barabás Balázstól ... holott kellett volna ünőtinót hogy végyen [Szárhegy Cs; RSzF 285]. *1844:* ezen ... hely ... a' Monostori határhoz kellett hogy tartozzan [Km; KmULev. 1 Opra Vaszilika (41) zs vall.].

2. állítmányi mm-ban. *1632:* A falu törvénye penig ez, hogy akar szabad ember házánál az fűst megaluszik, harmadnapig vagy legtovább két hétig hogy nem szolgálnak rólla a falu közi, a falura visszamarad azon falu nyila [Udvarfva MT; Barabás, SzO 368]. *1638:* Az Iffiunakis az volna keuansaga hogy az dologh keozeoteok el Igazodgyek [Kv; RDL I. 115]. *1732:* szina ani vagion hogj talam az juhokat is alig erem meg vele [Noszoly SzD; ApLt 4 Hathazy Kristóf Apor Péternéhez]. *1790:* most ... ollyan a' Ngod Törökbuzája hogy nehezen lehet tejes Törökbuzát közte kapni [Sztrezakercsesora F; TL. Wessényi Dániel jószágig. gr. Teleki Józsefhez].

3. *szövődményes mondatszerk-ben is* tárgyi mm-ban. *1542:* Azt jol erthy k., hog en wg erthem az mw porkolabynkthol az wraynkthol, hog azon ewk meg eskewtthek, hog ha kewol walo ellensege lenne az haznak, ewk kethfelol walo ellensegre nem wyselnek gondoth hanem chak az kewlsewre [Fog.; LevT I, 17 Petrus Orozy Zalay Janosnak Poson m. ispánjának, Fog. vára urának]. *1544:* kegielmes vrunk az minth Nagysagod leueleben Nekwnk paronciola hogy az nywythody giorgy felesege ky wolna az annazzoni az kepebe Mj El Menivnk az helasfaluj vitaliusthol az w athiafiatul hogy az nagj lakj rez Jozaghban ozlast keriunk [Fiátfva U; MNy XXIV, 216 „ozdy gergel" és „gaspar gerebh" Fráter Györgyhöz]. *1568:* Michael Bezpremi ... fassus e(st) Tudom azt hogy az Ceh ozve bekeltete oket, es kezeket be ada otves orban, de hogy az birsagot meg erte azt monda hogy birámis vagon neke(m), Sullyosnak tecik ez [Kv; TJk III/1. 179]. *1584:* se(m) eo maganak sem Jobagianak chyak egy palanth kertyt sem tudo(m) hogy azo(n) alol leot wolna [Csapó KK; JHb XX/45]. *1593:* Beka Mihaly vallia ... Hallottam egi pakulartis hogi az hauassonnis eolt volt megh Mondro Peter [Kv; TJk V/1. 449]. *1597:* Latta(m) az gymeólchj agat hogy aszu [UszT 12/36]. *1627:* az gatiat lata(m) hogy ueres vala, kit Saruas Gergeline mutogat uala [Mv; MvLt 290. 27a]. *1628/1778:* miolta a vilagot tudgya mind Tholdalagi Andrásének tudgya hogy volt[a] [Told. Transs. 187. — [a]Ti. a szőlő]. *1634:* megh busita Czibor Georgy, de bizony olliant mondok, hogy az migh el, nyeghet vtanna [Mv; MvLt 291. 12a]. *1645:* Előregh fazakokot tudok hogj ualanak [Szárhegy Cs; LLt Fasc. 120]. *1741:* Csiszér Adám Uramnak ... Láttam a Dérekán egy Gyűszűt hogy valami pénz volt benne [Ks 15. LXIII. 2 Samuel Szathmári de Harangláb (40) ns vall.]. *1763:* nem tudam hagj hagj bizanyittyuk meg aszt hagj az idénre meg maradat, s kanventiojatis el vette volna [Kóród KK; Ks CII. 18 Szarka József tt vall.]. *1779:* Fodor Szimjuvontol hallottam beszélleni, hogy nékik beszéllették volna valami Fellaki Legények, hogy találkoztanak vélle a' Radnai Strásán tul [Sajóudvarhely SzD; KS. Flora Jakob (25) jb vall.]. *1802:* egj Léány Testvéreket is hallottam hogj volt [Aranyosrákos TA; Borb.] | a' pistalyt pedig hogy lett volna ... nem láttam [Mv; Born. XXXIX. 53 Daniel Virág (17) ns togatus vall.].

4. időhat-i mm-ban. *1570:* Anna Kalmar ferenchne leanya ... vallya hogy egykor megien volt az chyntermen altal, Es lattha otth az zabo Janosne hogy egy bokretat ely Eytet, Monta nekj hogy Te addegh hordos bokretat hogy rayta vezted a pozton (!) [Kv; TJk III/2. 31]. *1610:* Azt az szena fűuet en birtam, mind az vltatol fogua hogi az A. egi Attiafiaual Kedey Janossal eggytt en kezembe hattak vala [UszT 12a]. *1644:* monda ... hogy w Vrat adgja kytwl hallotta, Mind addigh hogy ezeon az Kisfaludj zolósi Miklosnen alla megh [Mv; MvLt 291. 423a].

5. módhat-i mm-ban. *1507:* Az Reu<d>y Molnot hagyom ... Illyen modon hog Cheh Janos fy<am>nak legyen zabad molna hog vamaual Egyetembe Erely-<eon> benne de Ig hog Euys legyen segetseg Az cynalassab<an> [NyIrK VI, 186]. *1542:* az Isten wthwt wg segeyche, hog ha kew hagythaswal megwehetthe[a] Fogarasth, sem venne meg [Fog.; LevT I, 16—7 Petrus Orozy lev. — [a]Olvasási v. sajtóhiba *wehettne* h.?]. *1600:* Zolgalatba laktam Ienlaka(n)[a], a mikor erdeölni me(n)tem Chokas berczigh engemet senki nem haborgatoth, ha towab kellet wolna

me(n)nemis, el mehettem wolna affelol hogy valaki engem megh haborgatoth wolna [UszT 15/272 Wass Ferencz Martonossi zabad zekely (28) vall. — [a]Énlaka U]. *1637:* Szy Martonne ugj atta az hazat nekj hogj epiczen rajta [Mv; MvLt 291. 78b]. *1653:* (A szolgákat) boczasa ugj el hogi en útanam ne legien nehezsegek [JHbK XLII/3 Kovacsóczy Zsuzsanna végr.]. *1715:* Szaz Mihaly Uram mű velünk Törvint lattata ... a Torvin ugy talala, hogy a fel füle vagattassek el [Bethlen SzD; BK]. *1844:* mindenemet, anélkül, hogy csak őszve is írta volna, sietve el pecsételtette [Dés; DLt 1109].

6. fokhat-i mm-ban. *1582:* Marta Consors ... Martini Daly ... fassa est ... Monda Kalman vramnę, En Immaron oly Nag keserwsegben vagiok ez Lucza miat az en zolgalo leaniom miat hog maid ky zakad a' lelkem [Kv; TJk IV/1. 39]. *1588:* Monda Pascha vayda ... Bestye kwrwa fia ream rohananak ... ereossen megh verenek rangatanak vgy anyra hogy az gattia le czwzoth rollam [Zsákfva Sz; WLt Luc. Barlas jb vall.]. *1723:* az el mult hétfőn is, ugy ma is ho harmat volt, de ugyan nem annyira, hogy igen ártalmas lett volna [Darlac KK; ApLt 1 Haller János anyósához]. *1736:* Udvarhelyen Udvarhelyszéken is két páter volt, de ott annyival jobban voltanak, hogy ott parochusok avagy plebánusok lévén, ott alkalmatos helyek s templomok is volt [MetTr 436]. *1763:* a Falubanis ollyan gajvásak az Marhák hagy én többet ollyant nem láttam [Kóród KK; Ks CII. 18 Szarka József tt lev.]. *1823:* Csernátoni Samuel Uram ... kezeimet hátra fogván vgy elkínzott hogy egészen vérbe küpült [Radnótfája MT; TLt Praes. ir. 65/827-hez]. *1841:* Buni János Sármásinét edgyik öklével agyba főbe ütötte és gyurta ugy anyira hogy az ügye fogyottatt a' vér is el lepte volna [Dés; DLt 109].

7. következményes módhat-i mm-ban. *1599:* Ram Jeoue Judith egy faúal ugy wte agyon hogy mi(n)dgiarth le esem zonelkyl [UszT 14/41—2]. *1645:* Szent Janos napian az meny keo megh utue(n) Monostor uczaban egy hazat, annak oltasan leueo tumultusban az fiat Simon Jstuant egy cziakannyal megh ütötte feoben ugy hogy azon sebben megh holt, ... Az fogoly ... azt doceallya hogy ... à legenj az Angyalosi Istuanne hazahoz futamodua(n) ... Borbely Peter ... ugy üteotte egy Teoreok Baltaual hogy be eset az aiton [Kv; TJk VIII/4. 19].

8. eszközhat-i mm-ban. *1596:* Interim az I(nctus) mas teorueny napra bizonsaghra fogott s bizonytottis hogy mas var megieben volt mikor hittak [UszT 11/70]. *1598:* niolczad napra heted magokal menczyek megh magokat hogy az megh taglot legeny dolgaban semiben nem rezesek [Alparét SzD; Ks]. *1632:* igen haragut Niuzo Giurka Hamar Istokra, mert eczer az ucz(an) igen fertelmesül megh szidogatta volt, s feneiegetteis hogi ha valahu(n) rea talal, bizony meg rakia. hogi nem niuz egy hetigh vagi ketteóigh [Mv; MvLt 290. 71b]. *1718:* hallottam Fülei Cs<ak> Ferencztűl..., hogy az Vr Josik<a> Sigmond Vram aval fenyegette hogy nem szánná fel égetni az Baronyai Mária Aszszony Branyicskai major házát [Branyicska H; JHb Nehéz János ns (76) „Josika Sigmond Ur(am) Branyicskai Porkolábja" vall.]. *1776:* Menti vala pedig B Henter magát, hogy azért nem küldene ă Mlgs Püspők Ur Eő Excellentiájához Dispensatioért, hogy ígen difficilis embernek hallotta lenni ő Excellentiaját annak kiadásában [Szentdemeter U; GyL. St. Henter (37) vall.].

9. okhat-i mm-ban. *1570:* Lazar Simon zwky Benedekne Jobagia[a] Azt vallia hogi ... Iwt ez varosba Meg lattya eotet Kalmar Lazlo ... kezd panazolkodny hogi Mynemw karat teot volna az Maior Abram [Kv; TJk III/3. 217. — [a]O. zsukról való]. *1589:* Azert vert megh hogi vizza mentem, es reayok talalek [Dés; DLt 226]. *1631:* Fileki mindgyart megh haraguek, szitkozodni kezde rutul, hogi miert niul az eő lovahoz [Mv; MvLt 290. 242b]. *1640:* az Kerezturi Hataro(n) ... az Gauaj Ura(m) emberj az megh holt embernek virit mutatak, es protestaltanak hogi az az vir az kit latank Kouacz Miklos vire [Sajókeresztúr SzD; BfN II]. *1736:* halatam magától Jánosi Kata Aszszontul hogy panaszolkodat azan hogj az Ura roszul kezdet vele élni [Szentegyed SzD; TKl Osorhélyán Vonuly (36) zs vall.]. *1758:* A' Falusi lakósok közzül nevezetesen Kotsis Ferencznének Csenteri Katának ... túlajdon a' maga szájjából hallottam, hogy ... Udvar Istvánnét Csúka Pannát kúrvázta és ezt mondta: hogy az o Ura Kotsis Ferencz tsak azért jár a' kortsomájára Udvar Istvánnának, hogy őtet magát szereti [Betlensztmiklós KK; BK. Andreas Apáthi (50) jb vall.]. *1804:* előnkbe szökdösének Firtos Varollyai Jancsi Miklos Uram fiai, Egre kiálto káromlással Szidalmozni, káromolni, tolvajozni kezdének hogy miért praedáltotunk [Pálfva U; Pf Dömötőr György (19) szabad szé-

kely vall.]. *1851:* szinte meg bolondulak hogy látom a' Lelkem Anyámat gyengülni [Kv; Pk 6 Pákei Krisztina férjéhez].

10. célhat-i mm-ban. *1507:* Ezt <az> testame<n>tomot en Eletembe egessegembe Jrtam az en germekymnek meg maradassokra es taplalassokra az en keze<mel> hog ez mellett myndenyk meg maradyon [NyIrK VI, 187 Cheh István végr.]. *1544:* kegielmes vrunk az minth Nagysagod leweleben Nekwnk paroncíola hogy az nywythody giorgy felesege ky wolna az annazoni az kepebe Mj El Menivnk az heiasfaluj vitaliusthol az w athiafiatul hogy az nagj lakj rez Jozaghban ozlast keriunk [Fiátfva U; MNy XXIV, 216]. *1570:* Nyrew Ambrws ezt vallia ... hogy tavalj eztendẽbe zwretthkor hogy az zeoleben volna, Megen oda Zabo Jmreh Kalmar Jlessel, eo Mwtogatya wolt az zelewt, hogy Meddegh akaria adny Kalmar Jllesnek [Kv; TJk III/2. 90]. *1610:* Nem a' uegre irattam megh p(ro)posiciomat hogy part uegien az J [UszT 34b]. *1721:* Mi aláb Subscribalt Szemellyek ... Nemes Belső Szolnok Va(rme)gyeben Kecsetben Confluáltunk a Végre Hogj emlitet Csegezi Judith Aszszonytul réánk devenialt mobile es immobile örökös es acquiralt jokat Subdividaltuk [RLt]. *1736:* az koporsót ezüst, aranyos fejű szegekkel igen gazdagul külyel bé verték, és hogy az aranyas fejü szeg jobban kiadja magát, a koporsót fekete bíborral vonták be [MetTr 404]. *1791:* a Fel Fogadot Johakot ... Februariusb(an) hajtották haza ... hogy számban adják Széplakra [F.kápolna KK; Tolán Kosztin (36) zs vall.]. *1833 k.:* En Tehát egy erőtlen Aszszonyi állat ..., hogy életemet meg menthessem ..., ugy vontam magam bátorságos helyre [Usz; Borb. II Válófélben levő asszony panaszából].

11. állapothat-i mm-ban. *1591:* Themeswari Georgi ... vallia, Mikor Czaki Janossal eggiwt bezelgetnenk ... zolita megh egi zwreos embert, ... Monda az ember, vg vagion hogi en nallam vagion zalagba egi arani giwrw [Kv; TJk V/1. 111]. *1602:* wala egi kis arok walamj fwzes bokroskak aba hengeredem be s wgy maradhatek meg hogi le nem vaganak[a] [UszT. — [a]Ti. az üldöző hajdúk]. *1864:* a Tiszt. vizsgáló szék, a helyett hogy T. Hankovics vrat rendre utasitotta volna, paptársát engedte pellengérre tétetni [M.bikal K; RAk 253].

12. tekintethat-i mm-ban. *1542:* Isten byzonsagünk hogh az the k. hazabul ilyen zewksigbe el nem kywankoznank massuva mennie [Fog.; LevT I, 20]. *1588:* egy azzony leon kezes erettem hogy az terhet fel hozzam az hegyen az vtan vizza vizem az eokreoth neky [Zsákfva Sz; WLt]. *1710:* jött parancsolatja az ecsedi commendónak, hogy elbocsássa [SzZsN TT 1891. 283]. *1718:* (Az inasnak) optioja volt az Blts Chetől hogj Gazdát valaszszon [Kv; ACJk 106]. *1770:* Telben ... engedelmünk vagyon annyiban hogy szüntelen Szolgalatot, az egy hetelésen es fa vitelen kivül nem teszünk [Tótfalu Sz; BK]. *1789:* A Faluk ratioi nem éppen a helyes normán vitettek Melyrölis hogy miként vitessenek rendelés tétetett [Kénos U; UszLt XIII. 97]. *1811:* Tamás János nagyon munkás volt abban, hogy a' fiát valami uton modon Béresnek bé tsinállya [Tordasztlászló TA; KLev.]. *1815:* Groff Bánffi Josepha Ur Asszony ... Csötörtökön innen meg indulván, Penteken szandekozik jo reggel fel Vintzre menni, az Ur tégyen Rendelest hogy akkoron jo hat Forspont Lo készen állyon [Kv; TVLt gr. Haller Gábor hiv. lev.[a] — [a]Csak az aláírás sk].

13. hasonlító hat-i mm-ban. *1681:* Esküszöm ... az éleő Istenre, ki attya fiú és szent lélek engem úgy segéllyen, seőt az áldott szent szüz Mária ..., minden szentek és uallásom szerént üdueösségemet segéteő s dolgaimot eleb mozdítható boldogult lelkek érdeme nekem úgy használlyanak, hogy én az én megh emlitett kegyelmes urunk s kegyelmes asszonyunk, seőt az méltóságos uálasztott iffiúi kegyelmes urunk s eő nagyságok méltóságos szerelmeseknek igaz hiuek ... leszek [CsVh 86].

14. feltételes hat-i mm-ban: ha, hogyha. *1687:* Adamkot ... el hozhatnad magaddal, mentest job égessegtek lénné, hogj valtoztatnad az ajert [ApLt 6 Kálnoki Sámuel feleségéhez Nagybányáról].

15. állandó hat-i mm-ban. *1573:* keryk eo k. byro vramat ... hogy az meg holt feyedelem lewele Mellet talalya meg eo k. a feiedelmet [Kv; TanJk V/3. 77a] | Nagy Marton, Endres Mark, Veres Lwkach Bel Mihal, Lucas Hoz, Azt valliak hogi Ez elymwlt Napokba Nagy Marton hazahoz gywltek volt Eok az kalandosbeliek, hogi ez ket peres Azzon dolgat meg Erchek es leh zallichak keoztek ... Eok ezt halwan Nem akarnak dolgokhoz zolny, hane(m) azzal bochiatyak hogi valazzon Biro vram Theorwen zerent keoztek [Kv; TJk III/3. 214]. *1575:* eo K. Biro vram Emlekezyk arrol hogi ... Assecuralnak is eo kegelmet Tyztiben [Kv; TanJk V/3.

108a]. *1592:* Mathias kiraly Jo lewele, hogy senki ideghen bort ez varosba be ne hozhasson [Kv; DiósyInd. 25]. *1600:* Hogy valaki birta wolna azth az eőreöksigeth Bartha Mathiasnal es fiainal egyeb, soha nem emlekeze(m) [UszT 15/89 Zabo Sebestien Wdwarhely (74) vall.]. *1614:* Az Karoly Mihaly Hegedwsse Hegedws Pal bezellette ennekem, mikor egyczer Imrephinehez ment volna az feyedelem az Agya keözeött alatt egy Czyuprott talalt az feyedele(m), melyben mindenfele ruhayaban egy, egy darab volth, ... azt monta hogy, Czyudalkoztam rayta hogy howa leznek az en ruhaym [Szb; VLt 53/5207 Cyprianus Seyler (21) udv. muzsikus vall.]. *1626:* Czeffei Vramis erre kerte magat hogi ... Lonai Sarki Mihalinak mind addigh gongiat viseli s oltalmazza valamigh bizonios Vra nem tamad [Tötör SzD; Ks 42. E]. *1647:* Teczik az teörvenynek, hogy az Inctus sola sua in persona jurallio(n) azo(n) hogy Szent Pali Janos irása az margo(n) valo irasis [Kv; TJk VIII/4. 249]. *1782:* néhai édes Annya tulajdon nekem is kérkedett azzal hogy Togyert ... egy Rátz Katona Tiszttől kapta légyen [M.fodorháza K; Eszt-Mk]. *1792:* a' Polgárok nem abban forgodának, hogy elfogják Kerbunár Raduly és Nikát [Keresztvár Hsz; HSzjP Georgius Bogdán (40) zs vall.]. *1800:* De tellyes az egész Ország vele hogy Groffné Asszony eő Nga, a melly szolgájára meg harakszik, nem nézi születésit sem Nemét [Perecsen Sz; IB]. *1802:* egy kevés idő vártatva azon veszem észre a' dolgot hogy ... alig lépik ki az Ajtón ... eő Nagysága Legénye ... Forro Lajos ugy meg tsapja egy Vasvillával nyakba hogy ... eő Nagysága Legennye mind guggadozva mehetett el [Mv; Born. XXXIX. 53 Mich. Trombita (32) jan. vall.]. *1813:* Özvegy Timár Samuelné nemelly Czéh beli Tagok által, azzal adattatott fel, hogy némellyeknek Talpait à szinben titkon el adogatna [Dés; DLt 56. 12—3]. *1853:* Sok hellyen a' Birot eltiltották[a], hogy a' Falu petsétjét a' petsételésre által ne adja [Szilágycseh; BfN Szipolly Elek vall. — [a]Ti. a falusiak].

16. jelzői mm-ban. **a.** minőségjelzői mm-ban. *1507:* Az Reu<d>y Molnot hagyom ... Illyen modon hog Cheh Janos fy<am>nak legyen zabad molna [NyIrK VI, 186]. *1550:* ezöknek[a] ellene mondot kemyn Janos, ez okkal hoǵ kelecely Nemzet az molnar demeter [Incsel/Damos K; MNy XXIV, 358. — [a]Ti. a tanúvallomásoknak]. *1552:* Leᵒwn (!) Jlyen vegezesis hoǵ ha az isten feyedelmet adond tehat az ewᵒ pechetty alat, adian leuelet ez leuelnek Rendy zerynt es Engedelmet, kireᵒl mi attuk ez Jelen valo leuelet [Mezőszengyel TA; BfR]. *1570:* Martha q(uon)d(am) Blasy Kolchar rlcta ... vallya, hogy tawaly eztendeoben Zekel peterne az Ew hazaban Syrwan panazolkodot Illyen zowal Eleotte, hogy Az vristen ollyan Jgazan zegitse Barlabast Minth hogy hamissan ely perle Az en atthiamtwl Maradot hazat [Kv; TJk III/2. 16]. *1592:* Sigmond derek lewele, illien dolgokrol, hogy az publicus Notarius, procurator Ne lehessen. Hogy kilseo helien recipialtatott vallatasnak inter Ciues halj ne adattassek [Kv; DiósyInd. 33]. *1673:* In foro Orban Catha felöl hallatva(n) oly dologh, hogy tudnyllik Vra bűjős bajos boszorkan(n)ak kialtotta volna [Kv; TJk VIII/1. 305]. *1719:* három fertály szőlőjét adá Borában Fejér Imreh Vram(na)k két Esztendőkig Illyen Conditioval hogj minden Esztendőben harom száz berek karott vigyen beleje [Kv; Pk 6]. *1805:* Bészőgotete Kerestej János Uram a maga inasát Nagy Andrist aljan Candicioval hagy Tartozik (!) csismával es felső gungiával (!) [Kv; KCJk 98a]. *1843:* Hodor János ... a' mult öszön ... be jöve hozzám azzal a' kéréssel. hogy Barátom Uramot tudosittanám az iránt mi szerint ő Dobokárol az általvett utasittás szerint ... a Productioualis pérét nem válalta [Kézdisztlélek Hsz; Bet. 4 Köntzei Antal lev.].

b. mennyiségjelzői mm-ban. *1585:* Zenth Mihaly napban Akinek annj diznaia vagion hogy tizedett atthat akkor tizedett veznek beleole [Kv; Szám. 3/XVI. 48]. *1614:* Az Ioszagban Disznokat néuellyen ... Annye tönkelt vetessen penig el azok számara, hogy be erye vele [Kv; Aggm. A. 83]. *1741:* Ezt hallottam Boka Bumbultol hogy panazolkodott az fogados Kindai Ferencz ellen, hogy néki nintsen annyi tehetsége hogy az fogadossal megh alkhassék [M.fráta K; DLt 1 Fazakas Stephan (32) zs vall.]. *1757:* Kérem édes ötsém Aszony tselekedgyék anyi jot Velem hagy ezen Keměny Gergejnē Aszanyamnak szollo levelet ezen kasárral ēs bē varat Csammoval edgyūt ne Sajnājja kar nélkūlt Sambara[a] el kūldeni [Kara K; Kp III. 137. — [a]Nagyzsombor K].

c. birt. jelzői mm-ban. *1503[a]:* Igy vagyon Annak alkalma, Hogy mykor az en penzemet Meg Agya Annak Vtanna egyzer Kazalyam meg luka gyorgy eloth mert ky Ne(m) tölt az 3. kazalas [?Szentlélek Hsz; MNy IX, 106. — [a]Irástört-i meggondolásból a keltezés ilyen koraiságát illetően fenntartással lehet élni]. *1590:* Hogi penigh ez Malombol be nem zolgaltatot ez az oka hogi ... az Viz el zakadoth

vala es kilencz egez hetigh egi cheppeth sem iarth [Kv; Szám. 4/XIX. 1]. *1591:* Theolczeres Georgi ... Monda, Azert wtem[a], mert sok Ideie hogi az Esse lelek kuruafiara bozzonkodom vala [Kv; TJk V/1. 176. — [a]Theolczeres Leorinczet]. *1641:* talan nincs megh ket esztendeie hogi el ment[a] miere Toroczkorol [Torockósztgyörgy; Thor. XV/8. — [a]Torozkay Borbely Istuan]. *1684:* Tudgyae K(e)g(ye)lmetek hany esztendeie, hogy el hadta az Urat...? [Szentmiklós Cs; Borb. II vk]. *1717:* az szőlőt vagyon harom hete hogy meg leveleztem [Gyeke K; Ks 96 Bíró János lev.]. *1733:* lehet ugy gondolom két Esztendeje, az ott levő szakasz széna hogy az Falura bé jűtt az Avar egetésből azon az napon égett el [Árapatak Hsz; BLt 7]. *1751:* Kováts János azt mondá hogy Moros székb(en) magánakis valami kitsid portiotskája vólna gazda is fog lenni de törvénybéli experientiaja hogy lenne végire nem mehetek [Borbánd AF; Ks 83 Borbándi Szabó György lev.]. *1796:* mi az oka hogy kgltek magoknak tartsak[a] [Tarcsafalva U; Pf. — [a]Az erdőt]. *1832:* hogy beszédjében kiket érdekelt légyen Demagogusoknak maga lehet a leg jobb meg magyarázoja [Balázsfva; KCsl 6]. *1856:* Hogy ezen végrendelet általam sajátkezüleg iratot alá annak bizonyságaul tanukul felkértem Tompa Károly, Balázs és Lugosi Urakat [Kv; Végr.].

◇ **Szk:** *nemcsak* ~. *1798:* Petrotzi Györgj ur ... nem tsak hogj rutul szitta gazlatta hanem meg verni is akarta [Adámos KK; JHb XIX/58]. *1846:* Gábor uram nemcsak hogy nyult az szopornyiczás lóhoz, hanem ujjával vájta ki annak orrából a' genyt [WLt Wesselényi Miklós leveleskönyve 20/160].

II. v o n a t k o z ó h s z **1.** ahogyan. *1604:* Elől talalam az Jnast hogj jö Egi nagi tariznia palantal [UszT 20/320].

2. amint, ahogy. *1562:* Ferdinandus király hogy meghallotta volna a János király halálát, tehát azonnal megszállá Budát nagy erővel [ETA I, 14 BS].

3. amióta. *1619:* Hogj en ez vilagot wsmerem. emlitem az olta Bęczj Pal Jobbagia uolt fenęò szegy Gal [BLt 3 Nagy Peter Tusnadj (75) jb vall.].

4. alighogy, mihelyt. *1723:* Tudam hogj a Revolu(ti)o alatt el szakadott volt á Deési gát, ... akkor ugj forgodtak a' Szamoson lévő malmok, hogj jobban ne(m) kellett, de hogj meg ujították, mingjárt meg lassudtak [Désakna; Ks 25. IV. 5].

5. amiért, minthogy, mivel. *1570:* Zeoch Benedekne Katalin hyty zerent valya hogy az lean ketzeris tartot zallast hazanal, Megis akarta fogadny ez zegédny vele De hogy latta Alasfel valo Jarasat, ... Nem akarta Tartani [Kv; TJk III/2. 87].

6. amikor. *1552:* Hogh ez leuel irast el nem viggeztwek volna, iuue hozzank Dacho Pal [Torda; LevT I, 95 Bank Pal, Peter porkolab, Chakor Ferench Batori Andrass erdélyi vajdához].

III. vonatkozó hsz v. alárendelő ksz. *1568:* Catherina filia Pauli nagy Jur(ata) fassa e(st) in hunc modu(m) Ezt tudom es lattam hogy az gyepwbol az fakath le vaktak [Kv; TJk 174]. *1592:* az fanchialiaknak ... taligaiokatis latta hogy az erdeoben ott voltanak [UszT]. *1679:* Egjszer fel jűve(n) Cserei Ur(am)hoz találtam Cserei Gyűrgj uramnal, hogy suttogtak [Fog.; Törzs. G. Huszti (42) vall.]. *1696:* Hallatam az Birotol hogy panaszlotta Naskulyit nem kűdheti az Ur dolgara [Mánya SzD; Ks 9. XXXI. 4]. *1732:* tanáltam a Pakulart hogy hajtotta visza a Johokat [Szásznyíres SzD; Ks 27. XVI]. *1794:* hallattam Csernátoni Antal Urral, hogy társalkadatt volna [Koronka MT; Told. 42/1]. *1849:* A Felső Udvarbol láttam hogy a kalányos Czigányok vitték a Törökbuzát [Héjjasfva NK; CsZ. Fodor Péter (68) vall.].

3. Látható, hogy a vizsgált szó a bemutatott adalékokban I. alárendelő kötőszói, II. vonatkozó határozószói szerepet tölt be, illetőleg III. több esetben a *hogy* alárendelő kötőszónak vagy vonatkozó határozószónak is felfogható (a *hogy* kötőszavas mondatok fajaira nézve vö. Simonyi, KötSz. II, 15 kk.; Klemm, TörtMondt. II, 546—9; Molnár Ilona: NytudÉrt. 94. 15—25).

4. A felsorolt adalékokból az is kiderül, hogy a *hogy* nem egyszer ugyanabban a mondatban vagy szövegrészletben többször is előfordul, és többféle mondattani viszonyt jelöl. Ezt a következő adalékkal is szemléltethetjük: *1573:* Margit nehai varga gaborne, Rosa Ambrus deakne

azt valliak *hogi* az peres leannak Annya Sirankozik volt azon *hogy* az Thakachne az eo leanyara rostat vetetet volna az Ingert, Ezt *hogi* hallia az varga gaborne leania fwt ely Rosa azzonhoz ... Es *hogi* oda Ment volt otth eokis meg vetyk az Rostat az Thakachne hazanepere Mondak Neky *hogy* Nem kaphattak el zaladott, es el hywa Engem wele Jere Batthia welem legy Byro ... Jmmar Eyel wala Mertt *hogy* be Jeowenkys keseo wdeo, Alkonyadottkor wala, el Menenk es *hogy* oda Jwthank Egy Azzony ky Akara Jeony az hazbwl [Kv; TJk III/3. 136]. Az idézett szövegrészletben a *hogy* hétszer fordul elő, háromszor alárendelő kötőszóként, négyszer vonatkozó határozószóként. Az alárendelő kötőszói szerepű *hogy* kétszer tárgyi, egyszer okhatározói mellékmondatot vezet be (azt valliak hogi..., Mondak Neky hogy..., Sirankozik volt azon hogy...). A vonatkozó határozószói *hogy* jelentése 'amikor' (Ezt hogi hallia ..., Es hogi oda Ment volt ..., Mertt hogy be Jeowenkys ..., es hogy oda Juthank ...).

5. A *hogy* kötőszavas alanyi mellékmondat az esetek többségében követi a főmondatot, egyetlen adalékban áll főmondat előtti helyzetben (1721), a *kell*, ~ szókapcsolat 1809-es adalékában pedig szövődményes szerkezetben. A szóban forgó mellékmondatra a legtöbb esetben nincs utalószó a főmondatban. Az ilyen összetett mondatok az *az* utalószóval egészíthetők ki. Az utalószós összetett mondatokban — egyetlen esetet nem számítva — *az* szerepel. Az 1731-es adalékban *annyi* az utalószó. Az alanyi mellékmondatok főmondatbeli állítmányaként a következő szavak szerepelnek: *dolgotok volt, dolog, elég, igaz, illik, jóllehet, kell, konstál, méltó, szükséges, van.*

Az állítmányi mellékmondatok minden adalékban a főmondat után állanak. A főmondatban minden esetben utalószó található *(annyi, az, ez, olyan)*. A bemutatott négy adalék közül kettőben a mellékmondat névszói állítmányt fejt ki, kettőben pedig az igei-névszói állítmány névszói részét.

A tárgyi mellékmondat többnyire követi főmondatát, ritkán (egyetlen adalékban) megelőzi, illetőleg a kötőszó szövődményes szerkezetben fordul elő. Utalószóként gyakrabban *azt*, egyetlen adalékban *olyant* szerepel. Több adalék utalószó nélküli, *azt*-tal egészíthető ki. E tárgyi mellékmondatok főmondatbeli állítmányát a következő szavak fejezik ki: *hall, lát, mond, parancsol, tud, üzen* (az alanyi, állítmányi és tárgyi mellékmondatok vizsgált típusára nézve vö. Simonyi i.m. 25—40; Klemm, i.m. 459—61, 478, 490, 559—73; Berrár, TörtMondt. 152—6; MMNyR. II, 347—9, 352—3, 356—64; Bárczi—Benkő—Berrár, MNytört. 469—70).

A *hogy* kötőszavas szövődményes szerkezetekben a tárgyi mellékmondatnak valamelyik része — többnyire alanya — a főmondatba, tehát a *hogy* kötőszó elé kerül, a főmondatban a tárgy szerepét játssza, és a főmondatbeli állítmánnyal *(hall, lát, tud)* alkotott szószerkezetben az állítmány determinánsa lesz. Ilyen jellegű szerkezetekben jelentkezik a *hogy* kötőszó a bemutatott adalékok közül az 1584-esben, az 1597-esben, az 1627-esben, az 1628/1778-asban, az 1645-ösben, az 1741-esben és az 1802-esben. Az ilyenfajta — beszélt nyelvi formáknak tekinthető — szerkezetek létrejötte „a közlés fontosságának, a beszélő kiemelő, hangsúlyozó szándékának köszönhető" (Kiss Jenő: Nyr. CIII, 67. — A

mondatátszövődés jelenségére nézve vö. még: Klemm i.m. 646—51; Zolnai Gyula, *Mondatátszövődés*. Bp., 1926; MMNyR. II, 543—5).

6. Az időhatározói mellékmondatok mind főmondatot követő helyzetben fordulnak elő, a főmondatban utalószó található: *addegh, az vltatol fogua, mind addigh*. Ezek a mellékmondatok a következő főmondatbeli állítmányokhoz kapcsolódnak: *bír, hordoz, urát adja*.

A módhatározói mellékmondatok az idézett adalékokban — egyetlen esetet nem számítva — mindig követik a főmondatot. Az 1844-es adalékban a mellékmondat közbeékelődött helyzetben fordul elő. Az 1600-as adalék utalószó nélküli, a többi utalószavas. A leggyakoribb utalószó az *úgy*, előfordul még az *így* és az *anélkül*. A mellékmondat a következő főmondatbeli igei állítmányokhoz kapcsolódik: *ad, elbocsát, elmehet, elpecsételtet, hagy, őröl, segít, talál*.

Az SzT. *hogy* szócikkében *hogy* kötőszóval bevezetett következményes módhatározói mellékmondatra is van két adalék. Mindkettőben a főmondatban *úgy* utalószó szerepel, és a mellékmondat főmondatbeli *üt* igei állítmányhoz kapcsolódik.[3]

A fokhatározói mellékmondatok többször a fölérendelt mondat igei, ritkábban névszói állítmányához, határozójához, jelzőjéhez kapcsolódnak. A következő utalószók fordulnak elő: *annyival, olyan, úgy, úgyannyira*. Fölérendelt mondatrészként a következő szavak szerepelnek: *agyba-főbe üt/gyúr, elkínoz, golyvás, jobban, van*. A mellékmondat minden esetben követi a főmondatot.

Az eszközhatározói mellékmondatok utalószava az *azzal*, egyetlen adalék (1776) utalószó nélkül szerepel, ez is *azzal* utalószóval egészíthető ki. A fölérendelt tag a *fenyeget* és *menti magát*. A mellékmondat követi a főmondatot.

Az okhatározói mellékmondatok utalószóval és utalószó nélkül is előfordulnak. Utalószóként az *azért* és *azon* szerepel. Az utalószó nélküli főmondatok *amiatt*-tal, *azért*-tal egészíthetők ki. Fölérendelt tagként a következő szavak állnak: *jár, kezd panaszolkodni/szitkozódni/tolvajozni, megbolondul, megver, panaszolkodik, protestál*. A mellékmondat mindig követi főmondatát.

A célhatározói mellékmondatok szintén előfordulnak utalószóval *(avégre, azért, úgy)* és utalószó nélkül. Az utalószó nélküli fölérendelt mondatok az *avégett, azért* utalószóval egészíthetők ki. Fölérendelt tagként szereplő szók a következők: *bever, elküld, elmegy, hazahajt, ír, konfluál, megírat, mutogat, vesz, von*. Egy adalékban (1833 k.) a mellékmondat közbeékelve fordul elő, a többiben követi fölérendelt mondatát.

Az állapothatározói mellékmondatok utalószava az *ahelyett* és az *úgy*. Fölérendelt tag az *enged, megmaradhat* és a *vagyon* ige. Az egyik adalékban (1864) a mellékmondat közbeékelt helyzetben fordul elő, a többiben követi főmondatát.

A tekintethatározói mellékmondat utalószava az *abban, annyiban*, az utalószó nélküli főmondatok a következő szavakkal egészíthetők ki: *abban a tekintetben, arra nézve*. Egy adalékban a mellékmondat közbe-

[3] A következményes jelleg más típusba tartozó adalékokban is felismerhető.

ékelve fordul elő (1789), a többiben főmondat utáni helyzetben. Fölérendelt tagként szereplő szavak a következők: *bizonyság, engedelem van, kér, kezes lőn, munkás volt, opciója van, parancsolat jön, rendelés tétetik, rendelést tesz.*

A hasonlító határozói mellékmondatra idézett adalékban *úgy* az utalószó, a fölérendelt tag *segél*, a mellékmondat követi főmondatát.

A feltételes határozói mellékmondat adalékában a mellékmondat követi főmondatát, nincs benne utalószó, *abban az esetben*-nel egészíthető ki, a fölérendelt tag *egészsége lenne.*

Az utalószavas állandó határozói mellékmondatok utalószavaként a következők fordulnak elő: *abban, arról, azon, azzal, arra, rajta, vele.* Az utalószó nélküli főmondatok az *arra* szóval egészíthetők ki. Fölérendelt tagként előfordul: *csodálkozik, emlékezik, észrevesz, forgódik, jurál, kér, kérkedik, teljes.* Az 1592-es adalékban a *levél* és az *arról* utalószó jelzői értékű határozós szószerkezetet alkot. A mellékmondat követi főmondatát, egyetlen adalékban közbeékelt helyzetben fordul elő (a *hogy* kötőszavas határozói mellékmondatok egyes fajtáira nézve vö. Simonyi i.m. passim; Klemm i.m. passim; Berrár: NytudÉrt. 23, TörtMondt. 156—62, 166—71; Rácz Endre: NytudÉrt. 39, Nyr. LXXX, 300—6; MMNyR. II, 365—92; Bárczi—Benkő—Berrár i.m. 470—3, 475—82).

7. a) A minőségjelzői mellékmondatok főmondatában mindig utalószó szerepel *(azzal, ilyen, oly, olyan)*, ezek az utalószók a következő szavakkal alkotnak jelzői szerkezetet: *dolog, kérés, kondíció, módon, szó, végezés.* A mellékmondat követi főmondatát. b) A számjelzői mellékmondatok főmondatában az *annyi* utalószó szerepel mint a *disznó, jó, tehetség, tönköly* determinánsa. A mellékmondat szintén mindig követi főmondatát. c) A birtokos jelzői mellékmondatok között két *(annak)* utalószavas adalék szerepel. A többi adalékban a főmondat ugyanezzel az utalószóval egészíthető ki. Fölérendelt tagként a következő szavak állnak: *alkalom, bizonyság(a), esztendeje, hete, ideje, megmagyarázója, oka, végére.* Az 1733-as adalékban a mellékmondat szövődményes szerkezetben fordul elő, a többiben követi főmondatát (a *hogy* kötőszós jelzői mellékmondatokra nézve vö. Simonyi i.m. 62—8; Klemm i.m. passim; Károly Sándor: NytudÉrt. 16. 48, 51—6; Berrár, TörtMondt. 152—6; MMNyR. II, 393—407; Bárczi—Benkő—Berrár i.m. 473—4).

8. A *hogy* kötőszó egykori erdélyi használatára az SzT. anyagából számos olyan adalék is idézhető, amelyben e kötőszó átmeneti, többféle funkciót tölt be: a) Alanyi és birtokos jelzői mellékmondatnak egyaránt felfogható a következő adalék *hogy* kötőszavas mellékmondata: *1796:* én szinte hat Héttől fagva mind Ágyban fekűvő beteg voltam ugyan *(annak)*[4] másfél Hete vagyan *(az)* hogy meg gyogyultam [Koppánd TA; GyL. Csia Moses lev.]. b) Az alábbi összetett mondat harmadik tagmondata alanyi és módhatározói mellékmondatnak is minősíthető: *1605:* Megh ertettek eo kgmek bíro Vramtol Coloswary Janos Deaknak Directornak, Giulaffy Vram eo Nagatol keowetsegbe valo ide Ieowetwlit lewellel es zowal valo keowetsegel: Tetzet *(az, úgy)* ... hogy bochassak be vgminth keowetet

[4] A közölt adalékokban ( )-ben azok az utalószavak olvashatók, amelyekkel a kérdéses összetett mondatok kiegészíthetők.

[Kv; TanJk I/1. 510]. c) A következő adalékok *hogy* kötőszavas mellékmondatai értelmező jelzőiek, de közülük többen más jelleg is felismerhető: *1573:* az tehenes Myklos zeoles kertenek Aitaiat giakorta talalta Nythwa ... zeowenies (!) penig chiak *(annyira)* alachon volt *(olyan)* hogi akarmy barom könnyen altal zeokhetett rayta [Kv; TJk III/3. 148] (fokhatározói). *1576:* Vagion panazolkodas az vamok felölis *(olyan, olyanképpen)* hogi Bantast zenwednek az varosbeliek Gyaluba Thwreben es egieb helieken [Kv; TanJk V/3. 136b] (módhatározói). *1588:* ith zinte az falw zelen vagyon egy kis Erdeo *(akkora, olyan)* hogy zinte az felwn az vege [Zsákfva Sz; WLt]. *1598:* Az feöldnek túlajdonsaga felöll bizonytok *(afelöl, úgy)* hogy enym [UszT 13/18] (módhatározói). *1724:* Monorának igérte volt Ngd Gratiaját *(azt, arra nézve)* hogy tiszt nem lēszen rajtak [Veresegyháza AF; Ks 83] (tekintethatározói). *1766:* a Czigány tagadasra vette a dolgat *(azt, azzal kapcsolatban)*, hogy ő tölle lovat nem vásárlattam [Torda; TJkT V/299] (tekintethatározói). *1799:* az Fenyegetődzést *(azt, arra nézve)* ezektol hallattam ... hogy valahult még talajjak Péter Birot, ... meg ölik [Záh TA; Mk V. R. VII/12] (tekintethatározói).

9. A következő adalékokban a *hogy* tulajdonképpen nem is jelöl alárendelői viszonyt, ezekben a tartalmi alárendelés formálissá vált: *1638:* monda banczi Czigannak hogj miert te banczi *hogj* az Uramra tamattal [Mv; MvLt 291. 122a][5]. *1756:* Tit. Németi István Uram is ... midőn kotzkázott, per se, hogy bizony pénze vólt [Kv; Mk IX, Vall. 30]. *1820:* ebböl perse hogy semmi se lesz [M.zsombor K; Somb.]. Ide vonhatók a *nemcsak* ~ szk alatt közölt adalékok is (a *hogy* kötőszónak itt említett funkciójára nézve l. az ÉKsz. *hogy*[2] szócikkében a 4. jelentést).

10. A vonatkozó határozószói szerepű *hogy* idő-, mód-, illetőleg okhatározói mellékmondat élén áll. Több adalékban azonban az idő- és módhatározói, illetőleg az idő- és okhatározói jelleg egyidejűleg jelentkezik (erre a jelenségre nézve vö. Simonyi i.m. 19—20; Klemm i.m. 547).

11. Ismeretes, hogy a *hogy*-nak alárendelő kötőszói szerepe e szó (vonatkozó, kérdő vagy határozatlan) határozószói jelentéséből alakult ki (vö. Simonyi i.m. 16—7; Klemm i.m. 547—8; TESz.). A bemutatott adalékok közül a III. pont alatt közöltek a határozószói és alárendelő kötőszói jelentés közötti átmenetet szemléltetik. A szóban forgó adalékokban a *hogy* egyaránt felfogható vonatkozó határozószónak és alárendelő kötőszónak is. Az ilyen *hogy*-gyal bevezetett mellékmondatok a következő főmondatbeli igei állítmányokhoz kapcsolódnak: *hall, lát, talál.*

12. Jóllehet az SzT. szócikkének megszerkesztésekor — a nyomdai tér korlátozott volta miatt — nagyon sok adalék került a kihullatás sorsára, mégis e szócikk olyan bőséges adatanyagot tartalmaz, amelynek alapján vizsgálhatók a *hogy* kötőszavas alárendelő mondatok történetével kapcsolatos legfontosabb kérdések: a szóban forgó mondatok típusai az erdélyi régiségben, az utalószavak, e mondat szórendi helye az összetett mondatban stb. A *hogy*-ra vonatkozó adalékok tanulmányozása arról is meggyőz, hogy az SzT. nemcsak a szótörténeti vizsgálatokban, hanem — a többi között — a történeti mondattani kutatásokban is nélkülöz-

[5] Az 1638-as adalékban kihagyásos szerkezet található, így lehetne kiegészíteni: „miért (van az) te banczi, hogj az Uramra tamattal".

hetetlen forrás. Az SzT. adalékai alapján a történeti mondattan körébe tartozó számos részletjelenség kutatható, ugyanakkor ezekre az adatokra alapozva elkészíthető a régi erdélyi magyar nyelv történeti mondattana is (az SzT. adalékainak a történeti mondattan szempontjából való értékesítésére nézve vö. B. Gergely Piroska: NyIrK. XXIII, 69—76).

ZSEMLYEI JÁNOS
Universitatea „Babeş—Bolyai"
Cluj-Napoca, str. Horea nr. 31

DATE ISTORICE CU PRIVIRE LA UTILIZAREA CONJUNCŢIEI „HOGY"

(Rezumat)

Cuvîntul „hogy" este o conjuncţie a limbii maghiare contemporane, cu o folosire foarte largă, cu funcţii foarte variate. Datele din „Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár" („Dicţionarul istoric al lexicului maghiar din Transilvania") demonstrează că această conjuncţie avea întrebuinţări multiple şi o frecvenţă foarte mare şi în limba maghiară veche din Transilvania.

Datele referitoare la „hogy" sînt prezentate în trei grupe, după funcţia îndeplinită: I. ca conjuncţie subordonatoare, II. ca adverb relativ şi III. cu o funcţie intermediară între cea de conjuncţie subordonatoare şi cea a unui adverb relativ.

Studiind datele prezentate, se fac unele observaţii privitoare la cîteva aspecte ale istoriei propoziţiilor cu conjuncţia „hogy": tipurile acestei propoziţii, locul ei în cadrul frazei, corelativele acestei conjuncţii etc.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIV. évf. 1980. 2. szám

AZ *E/Ë* FONÉMAKÜLÖNBSÉG MEGLÉTE ÉS MEGOSZLÁSA A ROMÁNIAI MAGYAR NYELVJÁRÁSOKBAN

I.

1. A magyar nyelvjárások hangrendszerének leírásában mindig is központi helyet foglalt el az *e/ë* fonémakülönbség megléte, illetőleg ennek hiánya. Már Simonyi az *ë* alapján osztályozta a nyelvjárásokat (MNyelv 145—50), s azóta is valamennyi osztályozás — a fonémák számára való tekintettel — elsődlegesen az *ë*-re épül (l. Imre Samu, MMNyjR. 57). A jelenség megítélésekor abból kell kiindulnunk, hogy történetileg az *e/ë* fonémakülönbség az uráli-finnugor kor örökségeként folytatódott az ősmagyar korban is, és fennállott az ómagyar kor nyelvjárásainak egészében (l. Gombocz, Htört. 78; Bárczi, Htört.[2] 36; Lakó: NytudÉrt. 47. sz. 58—9; Hajdú: UrNyt. 114; Benkő: MNy. LXXIV, 149). S ez az etimológiai alapon álló *e/ë* fonémakülönbség a mai magyar nyelvjárások nagy részében is megmaradt, csak az északkeleti és egyes keleti nyelvjárástípusokban szűnt meg; itt a két fonéma kiegyenlítődött, egyetlen fonémává redukálódott. Ott, ahol az *e/ë* fonéma-szembenállás máig érintetlen, mint konzervatív jelenséget kell számon tartanunk, mint fonémamegőrzést, szemben a fonémapusztulással (l. Laziczius, MNyj. 30; Deme, NyatlFunk. 222; Benkő, Nyjtört. 91).

A mai magyar nyelvjárásokban — az *e/ë* fonémakülönbség meglétének vagy hiányának megállapításán túl — a jelenség tüzetes tárgyalását erősen megnehezítette, hogy az *ë*-re az irodalmi nyelvben, illetőleg a helyesírás betűrendszerében hiányzott az a hasonlítási alap, melyhez viszonyítva valamely nyelvjárás /ë/ fonémája eltérést vagy éppen azonosságot mutat. Ezért írja Deme, hogy „A köznyelvben nem szereplő *ë* ... megterheltségi fokának megvizsgálása ... bonyolultabb azért, mert egyikük sem állítható szembe kizárólag egy köznyelvi hanggal" (MNyjKérd. 90), s az /ë/ felhasználásának területi egybevetéséhez pedig nem állt rendelkezésére elegendő nyelvjárási anyag (NyatlFunk. 222).

2. Deme fenti megállapításai óta az *e/ë* fonémakülönbség nyelvjárási vizsgálatának lehetősége lényegesen módosult. A nyelvföldrajzi gyűjtések közölt vagy kéziratos anyaga alapján ma már el lehet határolni az *e/ë* fonémakülönbség meglétének, illetőleg hiányának körzeteit. (Természetszerűleg az *e/ë* fonémakülönbséget ismerő tájegységeket nem szabad összekeverni azokkal a tájegységekkel, amelyekben az *ë* fellelhető ugyan, de a hang csak mint helyzeti vagy bizonyos morfémákhoz kötött variáns fordul elő.) A rendelkezésre álló nyelvföldrajzi adatok alapján az *e/ë* fonémakülönbséget őrző tájegységek összevethetők, s kimutathatók azok az eltérések, különbségek, amelyek az /e/ és /ë/ fonémák rendszerbeli felhasználásában, megoszlásában mutatkoznak.

3. Valamely nyelvjárás /*e*/ és /*ë*/ fonémaviszonyának leírásához, az egyezések és eltérések kimutatásához, az egyes tájegységek összehasonlításán túl, ma már elsőrendű fogódzót, viszonyítási alapot nyújt „A magyar nyelv értelmező szótára" is. Az ÉrtSz. ugyanis a köznyelvi kiejtésünk érdekében — mert az *ë* ejtését köznyelvinek tartja — jelöli az *ë*-t (az *ë* jelölésének elveiről és gyakorlati alkalmazásáról l. Elekfi László: *Köznyelvi kiejtésünk és az Értelmező Szótár* — Szótártani tanulmányok 237—78). Az ÉrtSz. azonban számol azzal, hogy az *e*-zés és *ë*-zés megoszlása nem minden szónak minden szótagjában azonos területileg, s ezért nem egyetlen nyelvjárás *ë*-zését jelöli, hanem a történetileg igazolható régi magyar *ë*-zéshez legközelebb álló dunántúli, szorosabban véve a veszprémi nyelvjárásra épít, és ugyanakkor tekintetbe vesz más *ë*-ző, sőt *ö*-ző nyelvjárásokat is. Mint Elekfi írja (i.h.): „. . . igyekeztünk összeegyeztetni a kétféle elvet: a mennyiségi *ë*-ző normát (vagyis hogy nagy területen megvan-e a zárt *ë* az illető szótagban) és a minőségi *ë*-ző normát (vagyis hogy egyetlen, irányadónak tekintett nyelvjárásban megvan-e a zárt *ë*)". Eredménye: köznyelvi normának túlontúl sok a vagylagos — *e* v. *ë*, *ë* v. *e* — jelölés, az ejtési lehetőség. Elekfi kimutatása szerint az ÉrtSz.-nak csak az első ötödében 447 *e*, 407 *ë* és 415 ingadozó hang van!

Minthogy nyelvjárási szempontból vizsgálom az *e*/*ë* fonémakülönbség meglétét és megoszlását, nem lehet célom, akár egy szubjektív megnyilatkozás erejéig sem, állást foglalni az *ë* és az irodalmi kiejtés viszonya körül zajló vitában (összefoglalóan l. Buvári Márta: *A „zárt ë" pere*. Nyr. CII, 163—70; és az ott idézett irodalmat), az azonban kétségtelen, hogy követendő irodalmi normaként az *ë*-zés nem elég egységes jelenség — a normatív ÉrtSz.-ban sem! Ami ugyanis az ÉrtSz.-ban „ingadozás", „vagylagosság", az a nyelvjárásokat tekintve területi eltérés, területi különbség. Annyi bizonyos, ha az ÉrtSz. egyetlen nyelvközösség, pl. a veszprémi nyelvjárás zárt *ë* fonémáinak rögzítésére vállalkozik csupán, az akadémiai leíró nyelvtanhoz hasonlóan (vö. MMNyR. I, 45, 52), akkor eljárása a nyelvjárások leírásának g y a k o r l a t i szempontjából bizonyos előnyt jelentett volna. Minden további nyelvjárás *e*/*ë* fonémakülönbségének megoszlását ehhez viszonyíthattuk volna mint az irodalmi helyes ejtés és „helyesírás" alapjához. Ugyanúgy, ahogyan egyébként valamely nyelvjárás fonémarendszerének más tagjait is a helyesíráshoz, mint a helyes ejtés alapjához, normájához viszonyítjuk (vö. Benkő: I.OK. VII, 510).

4. A továbbiakban — tájegységenként keletről nyugat felé haladva — a különböző táji nyelvatlaszgyűjtések és a Romániai Magyar Nyelvatlasz, mint általános atlasz anyaga alapján (az anyaggyűjtésről összefoglalóan l. Márton Gyula: *A romániai magyar nyelvjáráskutatás egy negyedszázada* (1944—1969). NyIrK. XIII, 205—21) elsőként azt kell megvizsgálnunk, melyek a romániai magyar nyelvjárásoknak az *e*/*ë* fonémakülönbséget máig őrző körzetei.

a) A c s á n g ó n y e l v j á r á s. Az *ë* meglétét a déli csángó telepek nyelvében a régebbi gyűjtések is jelzik (Szarvas: Nyr. III, 52; Munkácsi: Nyr. IX, 81—93; Rubinyi: Nyr. XXX, 59); jelöli Csűry (MNy. XXVIII, 22—30). Ezzel szemben az északi csángó Szabófalva nyelvjá-

rásában csak egyféle *e* hangot jelöl Wichmann (CsángóSz.). Ugyancsak az északi, az *sz*-elő csángó nyelvjárás vonatkozásában *ë* > *e* nyíltabbá válásról beszél Lükő (vö. *A moldvai csángók*. Bp., 1936. 51).

A régebbi gyűjtések mindig a nyelvjárás egy bizonyos részletére vonatkoztak csupán, s a csángó nyelvjárásterület egészére vonatkozó megbízható adatokat csakis a nyelvföldrajzi gyűjtőmunka eredményeitől várhattunk (l. Gálffy Mózes—Márton Gyula—Szabó T. Attila, *Tájékoztató a moldvai csángó tájnyelvi térképről*. NyIrK. VII, 215—26). A *Tájékoztató* mellékleteként közölt *zsindely* címszavú térképlap az *ë* tekintetében számunkra igen beszédes, de ezen túlmenően a gyűjtött anyag alapján Gálffy Mózes a moldvai csángó nyelvjárás hangrendszerének leírására két esetben is sort kerít (l. NyIrK. VIII, 31; IX, 257). Az első közleményhez a minket érdeklő *eper* és *veréb* címszavú térképlapokat is csatolja. Gálffy az *ë*-re vonatkozólag megállapítja, hogy „A csángó nyelvjárás székelyes változatában ... általános és következetes a rövid, zárt *ë*" (NyIrK. VIII, 34). Az átmeneti (déli csángó) területen „A rövid zárt *ë* nem olyan következetesen használt, mint a székelyes területen, de az *sz*-előkhöz viszonyítva általánosnak mondható" (NyIrK. IX, 261). Ezzel szemben az északi csángó, az „*sz*-elő faluk nyelvhasználatában nem hallható rendszeresen a zárt *ë*" (NyIrK. VIII, 34), de mégis megtalálható: *ëggy, ëszik, fészë, ëppen, morzëcska* stb. (vö. NyIrK. IX, 260). Az adatok alapján annyi mindenesetre nyilvánvaló, hogy az *ë* fonetikailag mindhárom csángó nyelvjárásváltozatban hallható. Gálffy idézett közleményeiből azonban számomra nem egészen világos, hogy vajon az *ë* hang minden csángó nyelvjárásváltozatban önálló fonéma-e — szemben a nyílt *e*-vel —, és a meglévő *e*/*ë* fonémakülönbségen belül területileg csupán az *ë* megterheltsége, gyakorisága változik, vagy a terület egy részén az *ë* hang a hangrendszer egyetlen /*e*/ fonémájának helyzeti meg bizonyos morfémákhoz hagyományosan kötött variánsa csupán?

A fenti kérdés megválaszolása végett a csángó táji nyelvatlasz kéziratos anyagából — Gálffy Mózes előzékeny hozzájárulásával — több olyan adatot válogattam ki, amelyeknek falvakkénti felsorakoztatásával kimutatható: melyek az *e*/*ë* fonémakülönbséget őrző csángó telepek, s melyek azok, amelyeknek hangrendszerében csupán egyetlen /*e*/ fonémát találunk. Íme az adatok:

Csügés: (a mellékelt térképlapon a kutatópont száma: 66): *ëggy, hëgy, ęzër, szëdër, kęndër, csëreſą, kęcskę, mënyęcskę, csërësznyę, gërëbęny, pëtërzsęjëm ~ pętërzsęjëm, rëgvęl, kęccër, ęmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Dormány (63): *ëggy, hëgy, ęzër, szëdër, kęndër ~ kęndër, csęreſą, kęcskę, mënyecske, csęrësznyę, gërëben, petërzsęjëm ~ pętërzsęjëm, rëggęl, kęccër, ęmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Pakura (60): *ëggy, hëgy, ęzër, szëdër, kęndër ~ kęndër, csęreſą, kęcskę, mënyęcskę, csërësnyę, gërëben, pëtrëzsęjëm ~ pętërzsęjëm, rëggęl, kęccër, ęmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Tatros (49): *ëggy, hëgy, ezër ~ ezęr, szëdèr, kęndër, csęręfą, kęcskę, mënyęcskę, csęrësnyę, gërëben, pëtërzsęjëm ~ pętèrzsęjëm, rëggęl, kęccër, ęmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Templomfalva (59): *ëggy, hëgy, ęzër ~ ęzęr, szëdër, kęndèr, csërę, kęcskę, mënyęcskę, csërësznyę, gërëben ~ gërębęny, pętrëzsęjëm ~ pëtërzsęjëm, rëggęl, kęccër, ęmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Onyest (48): *ëggy, hëgy, ęzër, szëdèr, kęndër, csęręfą, kęcskę, mënyecskę, csërësnyę, gërębęny, pëtèrzsejëm, rëggel, kęccèr, ęmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Diószeg (50): *ëggy, hëgy, ęzër, szëdër ~ szëdèr, kęndër, csęręfą, kęcskę, mënyecske, csërësnyę, gërëben, pëtèrzsęjëm, rëgvel ~ rëgvel ~ rëggel, kęccër ~ keccër, embęręm, mënnyęk, szëmę;*

Gorzafalva (55): *ëggy, hëgy, ęzër, szëdër, kęndër, csęręfa, kęcskę, mënyecske, csërësnyę, gerebëny (!), pëtrëzsęjëm, rëggęl, keccër, ęmbërëm, mënnyek, szëmę;*

Frumósza (26): *ëggy, hëgy, ęzęr ~ ęzër, szëdèr, kęndër ~ kęndęr, csëräfǫ, kęcskę, mënyęcskę, gërëbęn, pëtèrzsęjëm, rëgvęl ~ rëggel, kęccèr, embërëm, mënnyęk, szëmę ~ szęme;*

Pusztina (28): *ëggy, hëgy, ęzër, szëdèr, kęndęr ~ kęndęr, csäräfą, kęcskę ~ käcskä, męnyęcskę, csërësnyę, gërëbęn, pëtèrzsęjëm, rëgvęl ~ rëggel, kęccër, ęmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Szoloncka (30): *ëggy, hëgy, ęzër ~ ezër, szëdèr, kęndër ~ kęndęr, csęręfą, kęcśkę, mënyęcskę, csërësnyę, gęrębęn, pëtèrzsęjëm, rëggęl, kęccër, ęmbërę̈m, mënnyęk, szëme;*

Szerbek (31): *ëggy, hëgy, ezër ~ ęzèr, szëdèr, kęndër ~ kęndęr, csęręfą, kęcskę, męnyęcskę, csërësnyę, gërëbęn ~ gërëben, pëtèrzsęjëm, rëgvèl, kęccër, ęmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Esztrugár (32): *ëggy, hëgy, ęzęr ~ ęzër, szëdęr, kęndèr ~ kęndër, csęrę ~ csęrę, kęcskę ~ käcskä, mënyëcskę, csërësnye, gërëbęny, petèrzsęjëm, rëgvęl ~ rëggęl, kęccër, ęmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Gajdár (34): *ëggy, hëgy, ęzër, szëdërę ~ cëdërę, kęndèr, csęręfa ~ śęręfą, kęcśkę, mënyëcśke, csërësnyę, gërëbeny, pëtrëzsęjëm, rëgvęl ~ rëggęl, kęccër, ëmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Gidráska (37): *ëggy, hëgy, ęzër, szëdër, kęndęr ~ kęndèr, csëręfa ~ śëręfą, kęśkę ~ käcskä, mënyecske, śërësnyę, gërëbęny, pëtèrzsęjëm, rëgvęl ~ rëggęl, kęccër, ęmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Esztufuj (38): *ëggy, hëgy, ezęr ~ ezër, szëdër ~ cëdër, kęndèr ~ kęndër, csęrę, kęcskę, mënyecske, csërësnyę, gërëben, petrezsęjëm, rëgvel ~ rëggel, kęccër, ęmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Berzunc (39): *ëggy, hëgy, ęzęr, szëdër ~ szëdëre, kęndër, csëręfa, kęcśkę ~ kęcskę, mënyecske, gërëbeny, pëtèrzsęjëm, rëgvel ~ rëggel, kęccèr, ęmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Balanyásza (41): *ëggy, hëgy, ezèr ~ ezër, szëdër, kęndèr ~ kęndër, csëręfa ~ sëręfa, kęśkę ~ kęskę, mënyeske, cśërësnyę, gërëbeny, pętèrźęjëm, rëggel, kęccër, ęmbërëm, mënnyęk, szëme;*

Valea Seaca (45): *ëggy, hëgy, ęzër, szëdèr, kęndër, csęręfa, kęcskę, męnyecske, csęrësznyę, gërëbeny, pętèrzsęjëm, rëggèl, kęccër, ęmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Práléja (78): *ëggy, hëgy, ęzër, szëdèr, kendër ~ kendęr, csęręfa, kęcskę, mënyecske, csërësnye, gërëben ~ gőrőbeny, pëtèrzsęjëm, rëggèl, kęccër, ęmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Vizánta (79): *ëggy ~ ëggya, hëgy, ęzër, szëdèr ~ szëdër, kęndër, csereła, kęcskę ~ kęcske, mënyecskë (!), csërësnyë, gërëben, pëtèrzsęjëm, rëggel, keccër ~ kęccër, ęmbërëm, mënnyëk (!), szëme;*

Kalugarén (75): *ëggyą, hëgy, ëggyęzër, kęndër ~ kęndęr, csęrę, kęcskę, mënyęcskę, csęręsnye, gęrębëny, pëtrëzsęjëm, rëgvęl, kęccër, ęmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Lészped (25): *ëggy ~ ëggyą, hëgy, ezër ~ ęzër, szëdèr, kęndër, csęręfą ~ csęrę, kęcskę, mënyęcskę, csërësnyę, gërëbęn, pętèrzsęjëm, rëggèl, kęccër, ęmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Szakatura (23): *ëggy, hëgy, ęzèr, szëdër : murë, kęndęr, cśęręfa ~ śęręfa, kęśkę, mënyëśkę, cśërësnyę, gęrębeη, pëtrëzęjëm, rëgvęl ~ rëggęl, kęccër, embërëm, mënnyęk, szëmę;*

Lujzikalagor (22): *ëggyą ~ ëggyą, hëgy, ęzër, cëdërę, kęndër ~ kęndër, cśęręfą ~ śęrę, kęcśkę ~ kęśkę, mënyëskę, csërëśnyę, gęrębëny, pëtrëzsęjëm, rëggęl, kęccër, ęmbërëm ~ ëmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Bogdánfalva (1): *ëggy ~ ęggy, hëgy, ęzër, szëdërin, kęndër ~ kęndęr, csërę, këcśkę ~ këcskę, mënëcskę, cśërësnyę, gęrębën, pëtrëzęlyëm, rëgvęl ~ régvęl, kęccër, ëmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Nagypatak (4): *ëggy, hëgy, ęzër, szëdëriny, kęndęr, cśërę, këśkę ~ kęcskę, mënyëcskę, csërësnyę, gęrębën, pętrezęlyëm, rëgvęl ~ riégvel, kęccër, ëmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Forrófalva (6): *ëggy, hëgy, ęzër, szëdërin, kęndęr ~ kändęr, csęręfą ~ csęrę, kęcskę, mënyëcske, cśërësnyä, gęrębën, pëtrëzęl'ëm, rëgvel ~ régvel, kęccër, ëmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Klézse (7): *ëggy, hëgy, ęzër, szëdërin ~ cëdërin, kęndęr ~ kęndër, csęrę, këcśkę ~ këcskę, mënyëcskę, csërësnyę, gęrębën, pëtrëzsęlyëm, rëgvęl ~ riégvęl ~ rëggęl, kęccër, ëmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Trunk (18): *ëgy, hëgy, ëggyęzër, szëdërén, kęndër, csęręfą, këcskę, mënyëcskę, csërësnyę, gęrębën, pëtrëzęlyëm, rëgvęl ~ régvęl, kęccër, ëmbërëm, mënnyęk, szęmę;*

Ketris (19): *ëggy, hëgy, ęzër, szëdër, kęndęr, csęręfa ~ csärä, kęcskę ~ käcskä, mënyëcskę, csërësnyę, gęrębën, pëtërzsęjëm, rëgvęl ~ réggęl, kęccër, ęmbërëm, mënnyęk, szęmę;*

Diószén (17): *ëggy, hëgy, ęzër, szëdërin, kęndęr ~ kendër, csęręfą, këcśkę ~ këśkę, mënyicśkę, csërësnyę, gęrębën, pëtrëzęlyëm, rëgvęl ~ régvęl, kęccër, ëmbërëm, mënnyęk, szęmę;*

Lábnik (16): *ëggy, hëgy, ęzër, szëdër, kęndër ~ kändër, csęręfą, kęcskę ~ käcskä, mënyęcskę, csërësnyę, gęrębęn (!), pëtërzsęjëm, rëgvęl, kęccër, embërëm, mënnyęk, szëme;*

Dózsa (10): *ëggy, hëgy, ęzër, cëdërén ~ cëdërę, kęndër, csëräfą, këcskę, mënyëcskę, csërësnyę, gęrębën, pëtrëzsęlyëm, rëgvęl, kęccër, ëmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Csík (11): *ëggy, hëgy, ęzër, cëdërę, kęndër ~ kändër, csërę, kęcskę, mënyëcskę, csërësznyę, gęrębën, pętrëzsęjëm, rëggęl, kęccër, ëmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Külsőrekecsin (13): *ëggy, hëgy, ëggyęzër, szëdërin, kęndër ~ kęndęr, csërę, këcskę, mënyëcskę, csërësnyę, gęrębën, pëtrëzsęlyëm, régvęl, kęccër, ëmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Gajcsána (15): *ëggy, hëgy, ęzër, szëdër, kęndër ~ kändër, csëręfą, kęcskę ~ käcskä, mënyęcskę, csërësnyę, gërëbęn ~ gërëbęny, pëtrëzsęjëm, rëgvęl, kęccër, ëmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

Szászkút (44): *ëggy, hëgy, ęzęr, szëdër, kęndër ~ kęndęr, csęręfą, kęcskę, mënyęcskę, csërësnye ~ csërësznyę, gërëbęn, pëtërzsejëm, rëgvęl ~ réggęl, keccër, ęmbërëm, mënnyęk, szëmę;*

*

Kelgyeszt (68): *ëddzś ~ ëggy ~ ęggy, hedzś, ezer, szedërję, kendër ~ kendęr, śere, kęcśke ~ kecśke, menyeske, śereśnye, gereben, petrezelyem, regvel, keccër, emberem, mennyek, szeme;*

Szabófalva (69): *ëddzś ~ ëdzś ~ëggy, hegy, ezer, szędęrę, kender ~ kendër ~ kendęr, śere, keske ~ kęśke, menęśke, seresnye, gereben, pëtrëzelyëm, regvel ~ régvel, keccër, emberem, mennyek, szeme;* — adatok a saját gyűjtésemből: *epęrę, szedęrę, szębęsszęnn* 'keserűen', *nyesztęsszük* 'nyesegetjük', *rętęk, petrezelyęm, szękęr ~ szëkjër, feśkeśke, berebęt* 'verebet', *kereszt, męnęk, mensz, menend, mentęk, mennęk, el kel męnnyęk, veszek, nyerek, ferettęm, felębręttęm, emberęm, eszkesznęk, szel'ęm;*

Balusest (74): *ëdzś, hegy, ezer, szedèrje, kender ~ kendęr, śere, keske, mënyeske, śereśnye, gereben, petręzelyem, regvęl ~ régvel, keccer, emberem, mennyek, szeme;*

Ploszkucén (43): *ëddzs ~ ëggy, hëdzs, ezęr, cedere, kendęr ~ kendër, cserefa ~ śere, keśke ~ keske, meneśke, sereśne, gerebën, petrëzel'ëm, regvèl, keccer, emberem, mennyek, szęmę.*

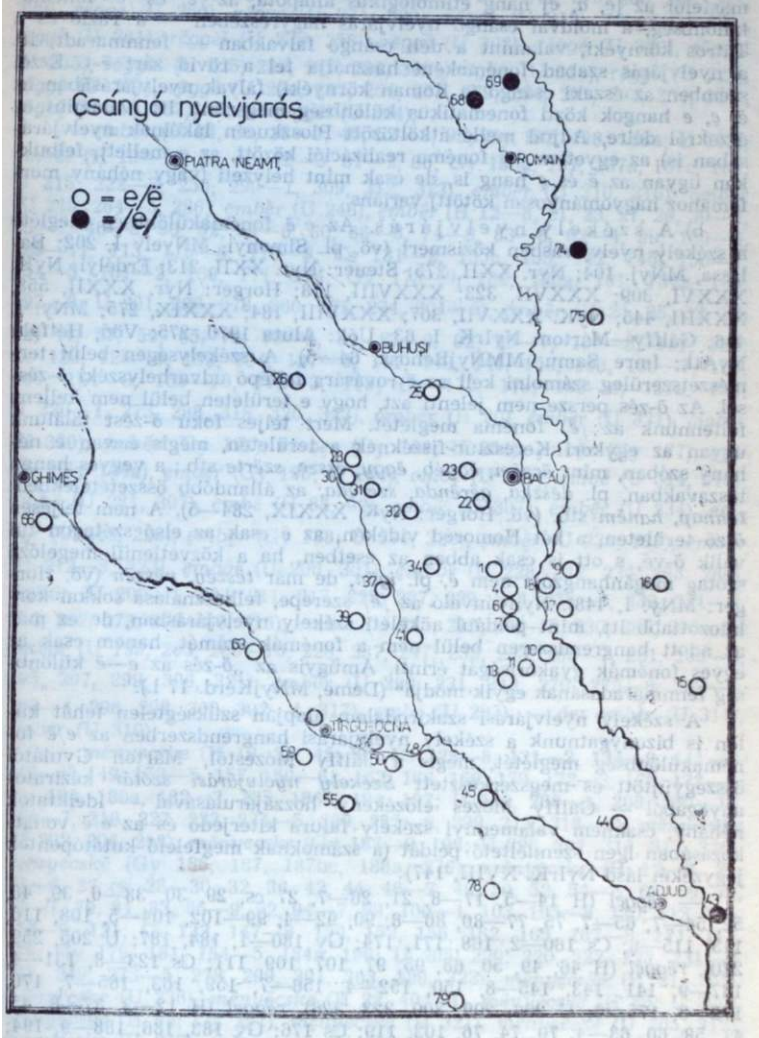
Csángó nyelvjárás
○ = e/ë
● = /e/
PIATRA NEAMŢ
ROMAN
BUHUŞI
BACĂU
GHIMEŞ
TÎRGU OCNA
ADJUD

Amint a felsorakoztatott adatok mutatják, egyfelől az [*ë, ę̈, ę, ë, ę*], másfelől az [*ę, ä, e*] hang etimologikus állapota, az /*ë*/ és /*e*/ fonémakülönbség, a moldvai csángó nyelvjárás nagyrészében — a Tázló és a Tatros környéki, valamint a déli csángó falvakban — fennmaradt; itt a nyelvjárás szabad fonémaként használja fel a rövid zárt *ë*-t. Ezzel szemben az északi csángó (a Roman környéki) falvak nyelvjárásában az *ë, ę, e* hangok közti fonematikus különbség megszűnt. Itt (valamint az északról délre, Adjud mellé átköltözött Ploszkucén lakóinak nyelvjárásában is) az egyetlen /*e*/ fonéma realizációi között, az *e* mellett, felbukkan ugyan az *ë* és *ę* hang is, de csak mint helyzeti (vagy néhány morfémához hagyományosan kötött) variáns.

b) A székely nyelvjárás. Az *e*/*ë* fonémakülönbség megléte a székely nyelvjárásban közismert (vö. pl. Simonyi, MNyelv I, 202; Balassa, MNyj. 104; Nyr. XXII, 275; Steuer: Nyr. XXII, 213; Erdélyi: NyK. XXXVI, 309; XXXVII, 323; XXXVIII, 118; Horger: Nyr. XXXII, 558, XXXIII, 445; NyK. XXXVII, 307; XXXVIII, 184; XXXIX, 275; MNy. I, 446; Gálffy—Márton: NyIrK. I, 63; Uők: Aluta 1970. 275; Vöő, Hétfalu NyAtl.; Imre Samu, MMNyjRendsz. 64—5). A székelységen belül természetszerűleg számolni kell az *ë* rovására fellépő udvarhelyszéki *ö*-zéssel. Az *ö*-zés persze nem jelenti azt, hogy e területen belül nem kellene feltennünk az /*ë*/ fonéma meglétét. Mert teljes fokú *ö*-zést találunk ugyan az egykori Keresztúr-fiszéknek a területén, mégis *ë* van e néhány szóban, mint *ëcsém, ëgyéb, ëggy, ëssze, szërte* stb.; a vegyes hangú tőszavakban, pl. *dëszka, gërënda, szërëda;* az állandóbb összetételekben: *tënnap, haném* stb. (vö. Horger: NyK. XXXIX, 284—5). A nem teljesen ö-ző területen, a két Homoród vidékén, az *ë* csak az első szótagon túl válik *ö*-vé, s ott is csak abban az esetben, ha a közvetlenül megelőző szótag magánhangzója nem *ë*, pl. *igön*, de már *tëszën, vëszën* (vö. Horger: MNy. I, 448). Nyilvánvaló az /*ë*/ szerepe, felhasználása sokkal korlátozottabb itt, mint például a keleti székely nyelvjárásban, de ez már az adott hangrendszeren belül nem a fonémák számát, hanem csak az egyes fonémák gyakoriságát érinti. Amúgyis az „*ö*-zés az *e*—*ë* különbség fennmaradásának egyik módja" (Deme, MNyjKérd. 17 l.).

A székely nyelvjárási szakirodalom alapján szükségtelen tehát külön is bizonygatnunk a székely nyelvjárási hangrendszerben az *e*/*ë* fonémakülönbség meglétét, mégis a Gálffy Mózestől, Márton Gyulától összegyűjtött és megszerkesztett *Székely nyelvjárási szótár* kéziratos anyagából — Gálffy Mózes előzékeny hozzájárulásával — ideiktatok néhány, csaknem valamennyi székely falura kiterjedő és az *e*/*ë* vonatkozásában igen szemléltető példát (a számoknak megfelelő kutatópontok jegyzékét lásd NyIrK. XVIII, 147):

— *rëggęl* (H 14—5, 17—8, 21, 26—7, 27 cs, 29, 30, 33—6, 39, 48, 52, 54—7, 65—7, 75, 77—80, 86—8, 90, 92—4, 99—102, 104—5, 108, 110, 113, 115—6; Cs 160—2, 168, 171, 174; Gy 180—1, 184, 187; U 205, 259, 270), *rëggęl* (H 46, 49, 50, 68, 95, 97, 107, 109, 111; Cs 123—8, 131—4, 137—9, 141, 143, 145—8, 150, 152—4, 156—7, 159, 163, 165—7, 170, 172—3, 175—6; U 206, 209, 300, 323, 326), *rëggel* (H 12—3, 37—8, 45, 47, 58, 60, 63—4, 70, 74, 76, 103, 119; Cs 176; Gy 183, 186, 188—9, 194; U 211), *rëggèl* (H 43, 118; Cs 136, 176; Gy 177, 179, 185, 187, 191, 195,

198; U 199, 201, 213, 218—9, 226—7, 229, 230, 233, 235—6, 238, 250—1, 319), *rẹggẹ̀l* (U 245), *rëggẹ̈l* (U 248), *rëggẽ* (U 216, 242, 278, 286, 302, 314, 320), *rẹggẹ̀* (U 260), *rëggẹ̃* (U 271, 300), *rëggẹ̀* (U 319), *rëggẹ̀* (U 326), *rẹggẹ̃* (U 261), *rẽggèl* (U 236, 258), *rëggẽ* (U 303), *rëggé* (U 320), *rõggel* (U 255), *rõggèl* (U 225, 239, 252, 289, 306), *rõggèˡ* (U 318), *rõ̜ggẽ* (U 223), *rõ̜ggẽ̜* (U 321), *rõggẽ* (U 224, 237, 254, 257, 279, 284, 291, 293, 304, 317), *rõggẽ̜* (U 240, 287); — **de:** *reggèl* (U 264),

— *embër* (H 24, 36, 38—9, 45, 57—8, 95; Gy 182, 188, 188a; U 202), *embër̀* (H 19—20, 22, 40, 42—3, 61—2, 66; Gy 186a, 187, 187a, 187c, 194; U 215, 222—3, 230, 290—1, 309, 312, 313), *embẹ̈r* (U 310, 316), *embẹ̈̀r* (U 245, 264—5, 286), *ẹmbẹ̈̀r* (U 246), *ẹmbër* (H 12—8, 21, 23, 27, 29, 30—1, 33—7, 46—8, 50, 52, 54—6, 60, 66—8, 74—9, 83—8, 92—4, 99, 100—4, 109—11, 113, 115—6, 118—9; Cs 131—2, 135a, 136, 142, 145, 150—1, 154—5, 161—2, 168, 171, 174; Gy 178—9, 180, 180a, 181, 184a, 189, 197—8; U 201, 209, 218, 260, 271, 274, 301—2), *ẹmbër̀* (H 25, 28, 32, 38, 42, 44, 57, 59, 65, 70, 73—4, 81, 87—9, 92, 95—7, 105—8, 117, 121; Cs 123, 125—8, 133, 134, 137—9, 141, 143, 146, 152, 153, 156—7, 159, 160, 164—6, 169—70, 172—3, 175; Gy 177, 179, 183—4, 187b, 195; U 220—1, 273, 298, 318, 320, 323), *ämbër* (H 90), *ẹmbẹ̈r* (U 321), *ẹmbẹ̈̀r* (U 320), *ẹmbër* (Gy 191), *embẹ̈r* (Gy 196; U 254), *ẹmbẹ̈r* (Gy 177), *ẹmbẹ̈r* (Gy 184a), *ẹmbẹ̈r* (Gy 196; U 284), *embẹ̈̀* (U 285), *embẽ* (U 314, 319), *embẽ̜* (U 281, 307), *ẹmbẽ̜* (H 88, 92), *embẽ̜ˡ* (U 307), *embẹ̈̃r* (U 234), *embẹ̈̃r* (U 216, 228), *ẹmbẹ̈̃r* (Gy 188; U 274, 320), *ẹmbẹ̈̃r* (U 231, 288), *embõ̜r* (U 212—3, 323), *ẹmbõ̜r* (U 206, 301), *ẹmbõ̜̀r* (U 228, 232, 234, 268, 288), *embör* (U 200—1, 204, 211, 217, 225, 227, 229, 233, 235—6, 239, 251—2, 254, 262, 273, 279—80, 316), *embõ̜r* (U 215, 219, 222—3, 230, 265, 290—1), *ẹmbör* (U 199, 205, 208—10, 226, 237, 247, 253, 263, 266—7, 281, 288—9, 295, 297, 299, 306, 321), *ẹmbõ̜r* (U 220, 231, 243, 270, 275—8, 283—4, 293—4, 296, 298, 300, 302—4, 317), *ẹmbö* (U 287), — **de:** *ẹmbẹ̀r* (U 311), *ẹmbẹr* (U 310),

— *mënyecske* (H 19, 38, 45, 60; Cs 123—8, 131—2, 134—9, 141—3, 145—6, 149, 153—5, 157, 159—61, 163, 166, 169, 170, 172—3, 175, 177—8; Gy 180, 180a, 182—3, 185, 186a, 194, 197; U 199, 200—1, 208, 210—12, 216—7, 219, 227, 233, 234—5, 269, 285—6, 299, 313, 318—9), *mënyecskę* (U 202, 206, 218), *mënyecskẹ* (Gy 187—9, 198; U 298, 307, 314, 317, 326), *mënyecskë* (Gy 186, 187, 187bc, 188a, 276), *mënyẹcskẹ* (H 12—3, 21, 23—6, 27 cs, 28—30, 32, 36, 42, 44, 46—7, 49, 50, 52, 54—6, 66, 69, 70, 73—7, 79, 81, 83, 86—9, 92, 94—7, 99, 100—1, 103, 105—8, 110, 113, 115, 118—9, 121; Cs 133, 147—8, 150, 152, 156, 162, 165, 167—8, 171, 174, 176; Gy 179, 181, 184—5, 184a, 196; U 205, 209, 220, 222, 228, 231—2, 247, 249, 273—5, 278, 299, 301, 303, 320, 323), *mënyẹcske* (H 21, 105), *mënyẹcske* (U 236), *mënyëcske* (H 22, 40, 43), *mënyëcskę* (H 85; U 300), *mënyëcskẹ* (H 62; Gy 291), *mẹnyëcskẹ* (U 321), *mẹnyecskẹ* (U 265, 312), *mẹnyẹcskẹ* (U 243), *mẹ̈nyecske* (U 230, 250—1, 258), *mẹ̈nyẹcskẹ* (U 221,

Amint a felsorakoztatott adatok mutatják, egyfelől az [ë, ę̈, ę, ę̈, e], másfelől az [ę, ä, e] hang etimologikus állapota, az /ë/ és /e/ fonémakülönbség, a moldvai csángó nyelvjárás nagyrészében — a Tázló és a Tatros környéki, valamint a déli csángó falvakban — fennmaradt; itt a nyelvjárás szabad fonémaként használja fel a rövid zárt ë-t. Ezzel szemben az északi csángó (a Roman környéki) falvak nyelvjárásában az ë, ę, e hangok közti fonematikus különbség megszűnt. Itt (valamint az északról délre, Adjud mellé átköltözött Ploszkucén lakóinak nyelvjárásában is) az egyetlen /e/ fonéma realizációi között, az e mellett, felbukkan ugyan az ë és ę hang is, de csak mint helyzeti (vagy néhány morfémához hagyományosan kötött) variáns.

b) A székely nyelvjárás. Az e/ë fonémakülönbség megléte a székely nyelvjárásban közismert (vö. pl. Simonyi, MNyelv I, 202; Balassa, MNyj. 104; Nyr. XXII, 275; Steuer: Nyr. XXII, 213; Erdélyi: NyK. XXXVI, 309; XXXVII, 323; XXXVIII, 118; Horger: Nyr. XXXII, 558, XXXIII, 445; NyK. XXXVII, 307; XXXVIII, 184; XXXIX, 275; MNy. I, 446; Gálffy—Márton: NyIrK. I, 63; Uők: Aluta 1970. 275; Vöő, Hétfalu NyAtl.; Imre Samu, MMNyjRendsz. 64—5). A székelységen belül természetszerűleg számolni kell az ë rovására fellépő udvarhelyszéki ő-zéssel. Az ő-zés persze nem jelenti azt, hogy e területen belül nem kellene feltennünk az /ë/ fonéma meglétét. Mert teljes fokú ö-zést találunk ugyan az egykori Keresztúr-fiszéknek a területén, mégis ë van e néhány szóban, mint *ëcsém, ëgyéb, ëggy, ëssze, szërte* stb.; a vegyes hangú tőszavakban, pl. *dëszka, gërënda, szërëda;* az állandóbb összetételekben: *tënnap, hanëm* stb. (vö. Horger: NyK. XXXIX, 284—5). A nem teljesen ö-ző területen, a két Homoród vidékén, az ë csak az első szótagon túl válik ő-vé, s ott is csak abban az esetben, ha a közvetlenül megelőző szótag magánhangzója nem ë, pl. *igön,* de már *tëszën, vëszën* (vö. Horger: MNy. I, 448). Nyilvánvaló az /ë/ szerepe, felhasználása sokkal korlátozottabb itt, mint például a keleti székely nyelvjárásban, de ez már az adott hangrendszeren belül nem a fonémák számát, hanem csak az egyes fonémák gyakoriságát érinti. Amúgyis az „ő-zés az e—ë különbség fennmaradásának egyik módja" (Deme, MNyjKérd. 17 l.).

A székely nyelvjárási szakirodalom alapján szükségtelen tehát külön is bizonygatnunk a székely nyelvjárási hangrendszerben az e/ë fonémakülönbség meglétét, mégis a Gálffy Mózestől, Márton Gyulától összegyűjtött és megszerkesztett *Székely nyelvjárási szótár* kéziratos anyagából — Gálffy Mózes előzékeny hozzájárulásával — ideiktatok néhány, csaknem valamennyi székely falura kiterjedő és az e/ë vonatkozásában igen szemléltető példát (a számoknak megfelelő kutatópontok jegyzékét lásd NyIrK. XVIII, 147):

— *rëggęl* (H 14—5, 17—8, 21, 26—7, 27 cs, 29, 30, 33—6, 39, 48, 52, 54—7, 65—7, 75, 77—80, 86—8, 90, 92—4, 99—102, 104—5, 108, 110, 113, 115—6; Cs 160—2, 168, 171, 174; Gy 180—1, 184, 187; U 205, 259, 270), *rëggęl* (H 46, 49, 50, 68, 95, 97, 107, 109, 111; Cs 123—8, 131—4, 137—9, 141, 143, 145—8, 150, 152—4, 156—7, 159, 163, 165—7, 170, 172—3, 175—6; U 206, 209, 300, 323, 326), *rëggel* (H 12—3, 37—8, 45, 47, 58, 60, 63—4, 70, 74, 76, 103, 119; Cs 176; Gy 183, 186, 188—9, 194; U 211), *rëggèl* (H 43, 118; Cs 136, 176; Gy 177, 179, 185, 187, 191, 195,

198; U 199, 201, 213, 218—9, 226—7, 229, 230, 233, 235—6, 238, 250—1, 319), *rẹggẹ̀l* (U 245), *rëggẹ̄l* (U 248), *rëggẽ* (U 216, 242, 278, 286, 302, 314, 320), *rẹggẹ* (U 260), *rëggẹ̃* (U 271, 300), *rëggẽ* (U 319), *rẽggẹ* (U 326), *rẹggẹ̃* (U 261), *rëggèl* (U 236, 258), *rẽggẽ* (U 303), *rëggé* (U 320), *rõggel* (U 255), *rõggèl* (U 225, 239, 252, 289, 306), *rõggẽ'* (U 318), *rõ̜ggẽ* (U 223), *rõ̜ggẽ̃* (U 321), *rõggẽ* (U 224, 237, 254, 257, 279, 284, 291, 293, 304, 317), *rõggẽ̃* (U 240, 287); — **de:** *reggèl* (U 264),

— *embër* (H 24, 36, 38—9, 45, 57—8, 95; Gy 182, 188, 188a; U 202), *embèr* (H 19—20, 22, 40, 42—3, 61—2, 66; Gy 186a, 187, 187a, 187c, 194; U 215, 222—3, 230, 290—1, 309, 312, 313), *embẹr* (U 310, 316), *embẹ̀r* (U 245, 264—5, 286), *ẹmbẹ̀r* (U 246), *ẹmbër* (H 12—8, 21, 23, 27, 29, 30—1, 33—7, 46—8, 50, 52, 54—6, 60, 66—8, 74—9, 83—8, 92—4, 99, 100—4, 109—11, 113, 115—6, 118—9; Cs 131—2, 135a, 136, 142, 145, 150—1, 154—5, 161—2, 168, 171, 174; Gy 178—9, 180, 180a, 181, 184a, 189, 197—8; U 201, 209, 218, 260, 271, 274, 301—2), *ẹmbèr* (H 25, 28, 32, 38, 42, 44, 57, 59, 65, 70, 73—4, 81, 87—9, 92, 95—7, 105—8, 117, 121; Cs 123, 125—8, 133, 134, 137—9, 141, 143, 146, 152, 153, 156—7, 159, 160, 164—6, 169—70, 172—3, 175; Gy 177, 179, 183—4, 187b, 195; U 220—1, 273, 298, 318, 320, 323), *ämbër* (H 90), *ẹmbẹ̃r* (U 321), *ẹmbẹ̀r* (U 320), *ẹmbër* (Gy 191), *embẹr* (Gy 196; U 254), *ẹmbẹ̀r* (Gy 177), *ẹmbẹ̃r* (Gy 184a), *ẹmbẹr* (Gy 196; U 284), *embẹ̀* (U 285), *embë* (U 314, 319), *embè* (U 281, 307), *ẹmbè* (H 88, 92), *embè'* (U 307), *embẹ̃r* (U 234), *embẹ̃r* (U 216, 228), *ẹmbẹ̃r* (Gy 188; U 274, 320), *ẹmbẽ̃r* (U 231, 288), *embõ̜r* (U 212—3, 323), *ẹmbõ̜r* (U 206, 301), *ẹmbõ̜r* (U 228, 232, 234, 268, 288), *embör* (U 200—1, 204, 211, 217, 225, 227, 229, 233, 235—6, 239, 251—2, 254, 262, 273, 279—80, 316), *embõ̜r* (U 215, 219, 222—3, 230, 265, 290—1), *ẹmbör* (U 199, 205, 208—10, 226, 237, 247, 253, 263, 266—7, 281, 288—9, 295, 297, 299, 306, 321), *ẹmbõ̜r* (U 220, 231, 243, 270, 275—8, 283—4, 293—4, 296, 298, 300, 302—4, 317), *ẹmbõ* (U 287), — **de:** *ẹmbẹ̀r* (U 311), *ẹmbẹr* (U 310),

— *mënyecske* (H 19, 38, 45, 60; Cs 123—8, 131—2, 134—9, 141—3, 145—6, 149, 153—5, 157, 159—61, 163, 166, 169, 170, 172—3, 175, 177—8; Gy 180, 180a, 182—3, 185, 186a, 194, 197; U 199, 200—1, 208, 210—12, 216—7, 219, 227, 233, 234—5, 269, 285—6, 299, 313, 318—9), *mënyecskẹ* (U 202, 206, 218), *mënyecskẹ* (Gy 187—9, 198; U 298, 307, 314, 317, 326), *mënyecskë* (Gy 186, 187, 187bc, 188a, 276), *mënyẹcskẹ* (H 12—3, 21, 23—6, 27 cs, 28—30, 32, 36, 42, 44, 46—7, 49, 50, 52, 54—6, 66, 69, 70, 73—7, 79, 81, 83, 86—9, 92, 94—7, 99, 100—1, 103, 105—8, 110, 113, 115, 118—9, 121; Cs 133, 147—8, 150, 152, 156, 162, 165, 167—8, 171, 174, 176; Gy 179, 181, 184—5, 184a, 196; U 205, 209, 220, 222, 228, 231—2, 247, 249, 273—5, 278, 299, 301, 303, 320, 323), *mënyẹcske* (H 21, 105), *mënyẹcske* (U 236), *mënyëcske* (H 22, 40, 43), *mënyëcskẹ* (H 85; U 300), *mënyëcskẹ* (H 62; Gy 291), *mẹnyëcskẹ* (U 321), *mẹnyecskẹ* (U 265, 312), *mẹnyẹcskẹ* (U 243), *mẹ̈nyecske* (U 230, 250—1, 258), *mẹ̈nyẹcskẹ* (U 221,

271, 296), *mẹnyẹcskẹ* (U 295, 302), *mönyecske* (U 224, 236, 239, 263, 266, 289), *mönyecskẹ* (U 215, 223, 237, 253—5, 257, 265, 267—8, 279, 280—1, 284, 288, 290—1, 304—6, 316—7), *mönyẹcskë* (U 270), *mönyẹcske* (U 283, 287), *mönyecske* (U 225—6, 241, 251—2), *mönyẹcskẹ* (U 256, 294, 297), — de: *mënyëcskë* (U 293), *mẹnyẹcskẹ* (U 309, 311), *menyecskẹ* (U 264, 310), *menyẹcskẹ* (U 313).

Minthogy a székely nyelvjárás a mezőségi nyelvjárással határos, azzal a mezőségi nyelvjárással, amelyben *ë* > *e*, *o* > *a*, *ő* > *e* ~ *œ* változás ment végbe (vö. Horger, MNyj. 23, 70; Laziczius, MNyj. 26), a tulajdonképpeni kérdés esetünkben az, hogy a két nyelvjárásterület között hol húzható meg az /*e*/-zés és az *e*/*ë*-zés izoglosszája. Ennek érdekében több folyóvölgy, a Maros, a Nyárád és a Küküllők vidéke egy bizonyos szakaszának nyelvjárását kell megvizsgálnunk.

A Maros völgyében a jelenség határa meghúzható a Balogh Dezső—Teiszler Pál gyűjtötte adtok alapján (lásd *Mutatvány a „Felső-Maros menti tájnyelvi atlasz"-ból.* StUnBB. 1963. 103; *Mutatvány a marosvásárhely-vidéki tájnyelvi atlaszból.* — Nyelvészeti tanulmányok — 1980. 7). Az itt közzétett térképlapok azt mutatják, hogy Gyergyó felől, a Maros folyása mentén lefele haladva, Maroshévíz, Gyergyóhodos, Gödemesterháza és Palotailva magyar nyelvjárásában még megtalálható az /*e*/ mellett a fonéma értékű /*ë*/ is, de az ezt követő falvak — Ratosnya, Disznajó, Magyaró, Fickó — nyelvjárása már mezőségi típusú: itt csak egyféle /*e*/ fonémát találunk — a hangsúlyos—hangsúlytalan (szóvégi) helyzettől függően [*e*, *ẹ*, *ë*] realizációkkal. Gyűjtőfüzetükből további adatok idézhetők: *fẹlnẹvẹltẹm, nyẹkẹg, baktër, mẹnyën, lëszël, kẹccër, csẹplẹsz, ẹgrës, fészẹk, retẹk, nẹkẹm, gerebën, szẹkẹrënn* (Gödemesterháza); *ẹmbër, rẹggẹl* ~ *rẹggẹ, ẹgẹrẹt, igën, mẹntvẹ, ẹggyik, lẹvẹttẹ, ẹzër, ëccër, kendër* (Palotailva). De Ratosnyán már ilyen alakok járatosak: *fẹkẹtẹ, verebẹt, fejszẹ, kertyë, medvë, eper, ẹgrës* stb. (Ugyanitt megjelenik már az *a*-zás is.) Nem szabad elhallgatnunk, hogy mind Gödemesterházán, mind Palotailván felbukkannak ilyen alakváltozatok is, mint *menyecskẹ, gerẹbjẹ, ennẹ*, illetőleg *megyek, kéecer, embër*, amely az *e*/*ë* fonémakülönbség megbomlására utal. Igaz ugyan, hogy a fonémarendszerek a fonémaállományt tekintve élesen elkülönülnek egymástól, s fonológiailag tekintve a nyelvjárási tényeket, egyszeriben eltűnnek az átmeneti nyelvjárási területek (vö. Laziczius, MNyj. 50), mégis beszélhetünk átmeneti területekről abban az értelemben, hogy az illető falu, település nyelvjárása már nem egységes: népmozgások következtében, a szomszédos nyelvjárás hatására, a falu lakosai között élnek olyan személyek, akiknek beszédében eltérő fonémarendszert találunk, esetünkben csak egyféle /*e*/ fonémát felhasználó rendszert, szemben az *e*/*ë* fonémakülönbséget őrző rendszerrel. Az említett két település — Gödemesterháza és Palotailva — ilyen.

Ha a Maros menti magyarság nyelvjárása Ratosnyától egyetlen /*e*/ fonémát felhasználó nyelvjárástípusba tartozik, a Nyárádmente nyelvjárása már nem egységes. Nyugatibb fele a mezőségi, keletibb fele a székely nyelvjárástípus része (l. Benkő, *A Nyárádmente földrajzi nevei.* 4). Benkő írja, hogy már az Alsó-Nyárádmente keletibb része „nagy-

jából a székely nyelvjárásterület sajátosságait mutatja", megjelenik az *ë*, „bár még sokszor nehezen kivehető". A két nyelvjárástípus érintkezési vonalában kell tehát meghúznunk az /e/-zés, illetőleg az e/ë-zés határát. Az elhatároláshoz fogódzót nyújt Teiszlerék idézett marosvásárhely-vidéki tájatlasz-mutatványa, de némi nehézséget okoz, hogy a minket érdeklő két, *tengely, kétszer* címszavú térképlap (i.m. 20—1) fonetikai jellegű. A szerzők nem voltak tekintettel a jelenség belső szerkezeti viszonyaira, s így — egy összesítő, fonológiai térképlap híján — nehezen dönthető el, hogy az *ę, ë* hang az /e/, vagy egy e/ë típusú rendszeren belül az /ë/ realizációja.

A felső-nyárádmenti falvak között Imre Samu fonológiai elemzése Nyárádremetén mutatja ki az e/ë fonémakülönbség meglétét (vö. MMNyjR. 70—1). A „Romániai magyar nyelvjárások atlasza" anyaggyűjtésében a 4 nyárádmenti kutatópont közül e/ë fonémakülönbséget találunk Jobbágytelkén, de ugyanez hiányzik Nyárádkarácsonfalván, Nyárádszentmártonban és Bedén is. Bedéről érdemes külön is szót ejtenünk, mint sajátos típusról.

Balogh—Teiszler írja az /e/ realizációiról: „A mezőségi típusú nyelvjárási egységben a szótagzáró /l, r, j/ előtt nyíltabb realizációk, a székelyes típusban zártabb realizációk találhatók" (i.m. 8). Ugyanezek a „zártabb realizációk" találhatók Bedén (pl. *hengẽr, tengẽj, simẽj, tërgyël, héccẽ, veszël, cellẽr*) meg Jobbágytelkén (pl. *gërëndẽ, hengẽr, tëngẽj, simẽj, epẽr ~ epér, csiëpël*) is, de míg Bedén ezek az [ę, ë, ẽ] hangok az egyetlen /e/ fonéma hangtani helyzethez kötött variánsai, addig Jobbágytelkén az e/ë fonémakülönbséget őrző hangrendszer /ë/ fonémájának realizációi. Bedén ugyanis — bár a nyelvjárásában sok [ë] hang hallható — az *e* és *ë* hangviszony etimologikus állapota megbomlott, majd meg is szűnt, mert a beszédben az [ë] megjelenését, a több-kevesebb hagyományőrzés mellett, már fonetikai sajátosságok, törvények irányítják (pl. *szëm, hëgy, szëg;* **de:** *szęgęz, szęmęd, veszęn, veszęk, rętęk, fęjt, kövël, dinnyë, büszkë, ŏklë, kęvërt, merekję, gerebje, legelő, csengettyü, fęcskę, sërkë, përjë, fekętë, ęgyęnes, meszël, szekërcë, péntek, negyed* stb.). Jobbágytelkén ugyanakkor az *e* és *ë* hang etimologikus állapota általában fennmaradt (pl. *szëd, szëm, szëme, szëmetëk, vëszëk, vëttem, mënyën, mëntem, pëtërzsejëm, mekëg, serëg, përmetëz, epër ~ epér, simëj, tëngëj* stb.). Mindez, persze, azt jelenti, hogy bár „általában" Bede is, Jobbágytelke is „székelyes típusú", mégis, ha meg akarjuk húzni az /e/ és az e/ë-zés határvonalát, Bede e határvonal egyik felére, Jobbágytelke pedig e határnak a másik felére esik.

Az /e/ és e/ë-zés határvonalát a Nyárádmentén észak—dél irányban — Teiszlerék fonológiai elemzéséig némi bizonytalansággal — Jobbágytelke, Hodos, Etéd, Deményháza, Márkod, Berekeresztúr, Bere, Nyárádszentimre vonalában kell meghúznunk. Ezek és az ettől keletre eső falvak őrzik az e/ë fonémakülönbséget, e vonaltól nyugatra eső települések viszont már nem, noha az *[ë]* mint az /e/ variánsa továbbra is hallható, mígnem az Alsó-Nyárádmente nyugati felében a két hang fonetikailag is többnyire egybeolvad.

Nyárádszentimrétől délre, a Kis-Küküllő völgyén át, a jelenség izoglosszáját nem nehéz meghúznunk. Már Horger közléséből tudjuk (Nyr. XXXII, 58), hogy — a folyóvölgyön lefelé haladva — Szováta, Sóvárad, Kibéd, Makfalva, Atosfalva, Szentistván és Csókfalva *ë*-ző, de Erdőszentgyörgy, Gyalakuta, Kelementelke, Szentdemeter már *e*-ző. Az *e*/*ë*-zés határa tehát a mai Hármasfalu (= Atosfalva, Szentistván, Csókfalva) és Erdőszentgyörgy között húzódik. Még délebbre, a vízválasztón át a Nagy-Küküllő felé haladva, Bözödújfalu, Bözöd, Magyarhidegkút, Szenterzsébet *ë*-ző meg *ö*-ző, ugyanakkor — Horger kijelentése ellenére (NyK. XXXIX, 287) — főleg Magyarzsákod, de Vécke, Csöb, Rava sem őrzi már az /*e*/ és /*ë*/ fonémák szabályos váltakozását; e falvakban az *e*/*ë* fonémakülönbség megbomlott, a fel-felbukkanó [ë] hang az *e* fonéma variánsává redukálódott (Magyarzsákod: *legyen, legelő, mejen, mejęk, kẽccer* stb.). Amint gyűjtésem adatai mutatják, egy Magyarzsákod melletti település, Pipe nyelvjárásában sincs meg az /*ë*/ fonéma, ugyanis a hangsúly hangmódosító hatása megszüntette az *e* és *ë* hang etimologikus különbségét, és a nyíltabb *[e]* változatok hangsúlyos helyzetben, a zártabb *[ę]*, *[ẽ]* változatok hangsúlytalan helyzetben, főleg szóvégen fordulnak elő (lásd Benkő, *A hangsúly hangmódosító hatása a keleti magyar nyelvjárásokban*. NytudÉrt. 17. sz. 53—85). A délebbre eső Búnban már megőrződött az *e*/*ë* fonémakülönbség; az *ë*, illetőleg az *ö* számos, főleg veláris színezetű variánsokban realizálódik (pl. *szëm ~ szęm ~ szẽm ~ szǫ̈m ~ szǫ̈m, szëd, lëssz, fészẽk, mënt, métǫ̈j, ëggyik, tëttük, ẽccẽr, eszęm, szędẽr ~ szędẽr, eltǫ̈szi, édǫ̈lgeti, veszeködnek, embẽr, retęk ~ retẽk, szęg ~ szǫ̈g ~ szëg, pǫ̈csét, félẽk* stb.).

A Nagy-Küküllőtől délre már csak néhány nyelvjárássziget nyelvét kell minősítenünk. Küküllősárpatak nyelvjárásában az *e*/*ë* fonémakülönbség megszűnt (pl. *vetettęm, fèrgęttyü, simèr ~ simęr* 'simely', *csépèl, kendèr, kęcskë, sereg, embèr, lépeget, lélegzik, szęmę, szẽmętęk, hegyenn* stb.). Adataim szerint Nagymoha nyelvjárásában is az *e*/*ë* szabályos, hagyományos előfordulása lényegében megbomlott; az esetek többségében a „kevert", „átmeneti" nyelvállapot nem őrzi az /*ë*/-t, bár idősebb emberek, hagyományőrzőbb családok nyelvjárásában olykor ilyen alakokat is lehet hallani, mint *szëm, vetëttem, terhẽs, meröke, keccër, epör*, de gyakoribb a *szegény, veszek, menyünk, mentęm*-féle hangállapot. Mind Kóbor, mind Halmágy hangrendszerében ott találjuk az /*ë ~ ö*/-t. (Pl. Kóboron: *szëm, pëlhe, szẽd, hengẽr, tëngẽj, fërgettyü, pẽrsẽj, gërëbje, fészẽk, szekérönn, segittötök, pëtrëzsejöm, keccör, ezör, ineköl, szigyölli, pintök*;[1] Halmágyról lásd Imre Samu, MMNyjR. 64.)

[1] Laziczius a nyelvjárások fonológiai osztályozásakor elméleti alapon olyan típusú kombinációt is teremtett, amelyben az *ö*-zés és az *i*-zés együttesen fordul elő. Azóta többen is (pl. Kálmán Béla, MNyj.[3] 67) azt vetették rendszere ellen, hogy ezek a fonémarendszer-kombinációk csupán elméleti lehetőségek. „Sehol a magyar nyelvterületen nem találunk ugyanis . . . *ö*-ző és *i*-ző típust" (Kálmán: i.h.). Nos, a Halmágytól északra eső Kóbor nyelvjárása ilyen: *ö*-ző és *i*-ző. (Pl. *csicsörög, csiripöl, kelepöl, rebdös, rekög, csüpörke, kertötök; — göriny, bika, kik, fejir, vikony, ris, fűrisz, viső, vika.)*

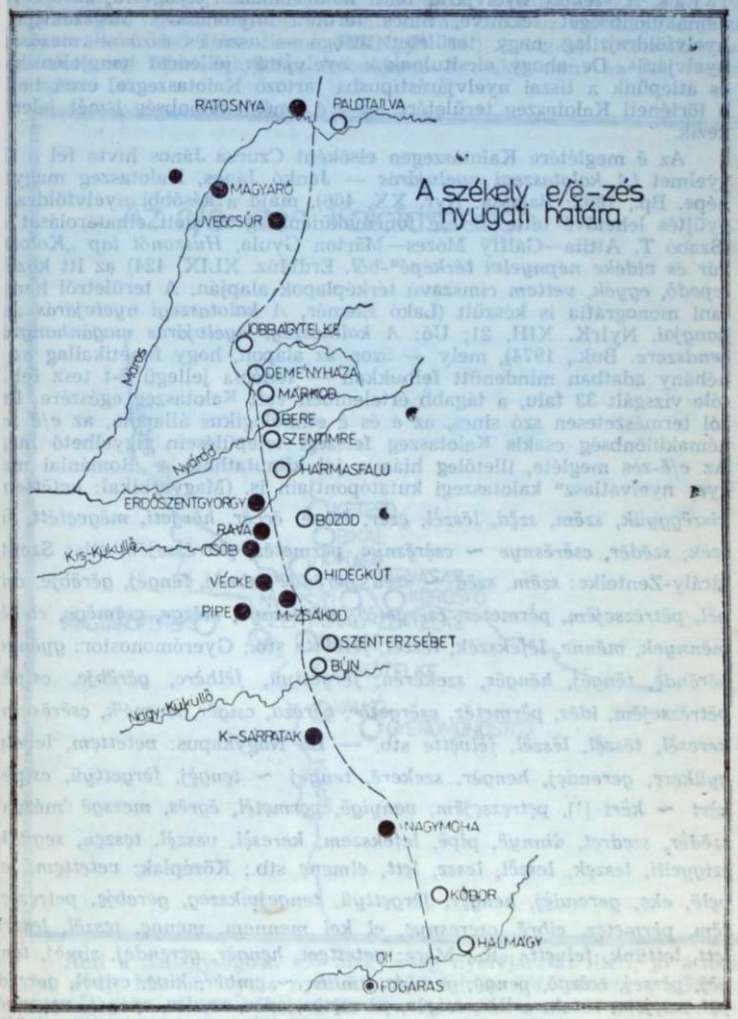
A székely e/é-zés
nyugati határa
RATOSNYA
PALOTAILVA
MAGYARÓ
ÜVEGCSÚR
OBBÁNYTELKE
DEMÉNYHÁZA
MÁRKOD
BERE
SZENTIMRE
HÁRMASFALU
ERDŐSZENTGYÖRGY
BOZOD
RAVA
CSOB
HIDEGKÚT
VÉCKE
PIPE
M-ZSÁKOD
SZENTERZSÉBET
BÚN
K-SÁRPATAK
NAGYMOHA
KŐBÖR
HALMÁGY
FOGARAS
Maros
Nyárád
Kis-Kükülő
Nagy-Kükülő

c) A kalotaszegi, a szilágysági és a bihari nyelvjárás. A székely nyelvjárás fenti határvonalától nyugatra, az *e/ë* fonémakülönbséget tekintve, nincs területi folytonosság. Megszakítja a nyelvföldrajzilag nagy területet átfogó — *a*-zó és *e*-ző — mezőségi nyelvjárás. De ahogy elcsitulnak e nyelvjárás jellemző hangjelenségei és átlépünk a tiszai nyelvjárástípusba tartozó Kalotaszegre, ezen belül a történeti Kalotaszeg területére, az *e/ë* fonémakülönbség ismét jelentkezik.

Az *ë* meglétére Kalotaszegen elsőként Czucza János hívta fel a figyelmet (*A kalotaszegi nyelvjárás* — Jankó János, Kalotaszeg magyar népe. Bp., 1892; Balassa: Nyr. XX, 466), majd a későbbi nyelvföldrajzi gyűjtés lehetővé tette az *e/ë* fonémakülönbség területi elhatárolását is (Szabó T. Attila—Gálffy Mózes—Márton Gyula, *Huszonöt lap „Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé"-ből*. ErdMúz. XLIX, 424) az itt közölt *lepedő, egyék, vettem* címszavú térképlapok alapján. A területről hangtani monográfia is készült (Lakó Elemér, *A kalotaszegi nyelvjárás „e" hangjai*. NyIrK. XIII, 21; Uő: *A kalotaszegi nyelvjárás magánhangzórendszere*. Buk., 1974), mely — azon az alapon, hogy fonetikailag az *ë* néhány adatban mindenütt felbukkan — fonéma jellegű *ë*-t tesz fel a tőle vizsgált 33 falu, a tágabb értelemben vett Kalotaszeg egészére. Erről természetesen szó sincs, az *e* és *ë* etimológikus állapota, az *e/ë* fonémakülönbség csakis Kalotaszeg felszegi településein figyelhető meg. Az *e/ë*-zés megléte, illetőleg hiánya jól kimutatható a „Romániai magyar nyelvatlasz" kalotaszegi kutatópontjain is. (Magyarbikal: *vetëttem, kiszëggyük, szëm, szëd, lëszël, ezër, niccë, ëccër, hërgeti, mëgvetëtt, fiszëk, szëdër, csërësnye* ~ *csërësnye, përmetëz, petrëzsejëm* stb.; Szentkirály-Zentelke: *szëm, szëd* ~ *szëd, gërëndë*[1], *simëj, tëngël, gërëbje, csipël, pëtrëzsejëm, përmetëz, csërgetö*[0], *csërësznye, mëzge, csëmëge, el kël mënnyek, mënne, lëfekszëk, tëszël, fëlvëtte* stb.; Gyerőmonostor: *gyënge, gërëndë, tëngël, hëngër, szekérën, fërgettyü, fëlhërc, gërëbje, csipël, pëtrëzsejëm, idës, përmetëz, csërgetö*[a], *gërëzd, csigër, lëesnék, csërësnye, keresël, tëszël, lëszël, fëlvëtte* stb. — De Nagykapus: *vetettem, levelë, gyükërë, gerendël, hengër, szekerë, tengël* ~ *tëngël, fërgettyü, csipël, kërt* ~ *kërt* [!], *pëtrëzsejëm, venyigë, përmetël, ëgrës, mezsgë* 'mézga', *szëdër, szëdrët, dinnyë, pipë, lefekszem, keresël, veszël, tëszën, segitek, szigyelli, leszëk, leszël, lessz, lett, elmenë* stb.; Középlak: *vetettem, levelë, ekë, gerendël, hengër, fërgettyü, tengejvikszeg, gerebjë, petrëzsejëm, përmetëz, cibrë, cseresnyë, el kel mennem, mennë, tëszël, lëszel, lett, lettünk, felvette* stb.; Méra: *vetettem, hëngër, gërendël, simël, tëngël, përsej, csërgö, pengö, gerebjë, embër* ~ *ëmbër, kivë, csipël, gerëzd, pëtrëzsejëm, retek, cellër, csigër, përmetëz, epër, szëdër, spënót, venyigë, cseresznyë, cibrë, jércë, hegy, szëm, szeg* stb.) Az adatok alapján végülis megállapítható, az *e/ë* fonémaváltakozás a történeti Kalotaszeg (Felszeg)

alábbi településeire terjed ki: Ketesd, Magyarbikal, Hunyad, Sárvásár, Körösfő, Nyárszó, Kalotadamos, Jákótelke, Szentkirály-Zentelke, Magyarvalkó, Gyerőmonostor. (A fenti falvak közül az *e/ë* meglétéről Magyarvalkón lásd Imre Samu, MMNyjR. 64.) A tágabb értelemben vett Kalotaszeg többi falujában felbukkanó *ë* csakis mint az */e/* variánsa fogható fel.

Ami a Szilágyságban élő magyarság nyelvjárását illeti, jó áttekintést nyújt Márton Gyula nyelvföldrajzi leírása (*Mutatvány a „Szilágysági tájnyelvi atlasz"-ból.* NyIrK. XX, 3). Amint a szerző írja (i.m. 8—9) „Szilágysomlyó környékén megkülönböztetik az *ë*-t és az *e (~ę)*-t. A gyűjtés során e jelenséget főleg az alábbi pontokon figyeltem meg: Szi-

lágybagos, Borzás, Szilágynagyfalu, Zovány, Bürgezd, Lecsmér, Kémer, Kárásztelek". A belső nyelvjárásszigetnek tartott Bogdándról is megjegyzi, hogy a Tövisháttól eltérőleg „megkülönbözteti az *ë*-t és az *e*-t". Ehhez a lényegében helytálló megállapításhoz, némi kiegészítést, megjegyzést kell fűznöm. Valóban, a Kraszna és a Berettyó felső szakasza közötti falvak őrzik az *e*/*ë* fonémakülönbséget; ezt mutatja a saját kárásztelki gyűjtésem (pl. *bëgy, szëg, szëm, szëd, kiszëggyük, gërëndëj, hengër, tengëj, embër, gyepës, kaszapënge, bërzël, kërëszt, csipël, pëtrëzsejëm, retëk, csërgettyü, csigër, vërës, epër, szëdër, mekëg, lëfekszëk, el kël mënnyek, emël, tëszël, vëszël* stb.); erre az eredményre jut Imre Samu szilágybagosi fonológiai elemzése (vö. MMNyjR. 65). Idesorolható azonban — Mártontól eltérőleg — Ipp nyelvjárása is (pl. *sejëm, sejmët, vetëttem, mëgveti, ënne, ëgyed, ëttem, gyèrmęk, mëkkërësztëli, veszekëdnek, gyënge, meredëzik, mirëg, szërzödis, baktër, vët-*

tem, nëgyed, (ti) *mëntëk,* (ők) *mëntek, lëmëntem, nekëm, ezëket, ebidël, embër, szëme, hëgyre* stb.). Alighanem Márton ippi adatközlője nem ejtette, nem különböztette meg az *e/ë*-t, abból következően, hogy — mint Márton igen helytállóan e szilágysági falvakról általában is megjegyzi — „a két *ë* fonéma megléte ma már nem mindenkinek a beszédére jellemző még az idősebbek körében sem". Bogdánd vonatkozásában viszont kétségbe kell vonnom az *e*-nek és az *ë*-nek külön fonémaként való felfogását. Ez a helyi nyelvjárás szabad fonémaként nem használja fel a rövid zárt *ë*-t (pl. *szem, szed, vetettem, vetettük, szekeren, pengőü, gerebje, pereg, petrezsęjęm, veres, f'ëszek, begy, sziszeg, m'ënes, menyęét, lementem, menne, ment, menygyen,* (ti) *mentek,* (ők) *mentek, mennek, leszek, lett, teszen, veszen, veszek, kereszt, l'ëlek* stb.) Ezzel ellentétben, mint anyagom példái mutatják, egy bizonyos hangtani helyzethez kötötten: azonszótagú *(l, r, j)* előtt meg pótlónyújtásos esetekben mindig zártabb — *[ę, ę̀, ë, ë̂, 'ë̂]* — realizációkat találunk, mégpedig mind az eredeti */ë/*, mind az eredeti, történetileg meghatározott */e/* helyén (pl. *gerendëj, hengër, ezër, 'ënekël, epër, szedër, zellër, veszël* ~ *vesz'ë̂, csigęr, tengęj, simęj, pęrsęj, bęrzęl, csipęl, em'ë̂,* továbbá: *fëjt, përc, fęj,* de: *fejőüs, nyęr,* de: *nyerek, csippęl, kiskęrt, ëteszem, ëveszi, pęj, ᵘőssze̋* 'ősszel', *reggë̂* 'reggel' stb.). Következésképp aligha tévedünk, ha ezeket a zártabb realizációkat egyazon */e/* fonéma helyzeti variánsainak minősítjük.

A csak egyféle */e/* fonémát ismerő máramarosi és szamosháti falvaktól eltérően Érmellék és Bihar települései magyar nyelvjárási szempontból nincsenek kellőképpen felderítve. Az eddigi gyűjtések alapján tudjuk, hogy az említett terület magyar ajkú lakosságának nagyrésze nem őrzi az *e/ë* fonémakülönbséget, ugyanakkor azonban teljesen nem *ë*-ző környezetben, elszigetelten, felbukkant és még felbukkanhat további *e/ë*-ző település is. Nincs meg az *e/ë*-zés pl. Nagykároly környékén, mintegy 14 falu nyelvjárásában (l. Teiszler Pál, *A Nagykároly környéki mnyj. mgh. rendszere.* 1973; Uő: *Az /e/ fonéma a Nagykároly környéki nyelvjárásban.* NytudÉrt. 67. sz. 134), nincs meg Erkörtvélyes, Tóti, Erolaszi tájszólásában, de megvan ez utóbbival szomszédos Érköbölkúton (pl. *vetëttem, szëm* ~ *szęm, szęg, szëd, zsënge, gërëndęj, hëngër, tengëj, simëj, cibëre, csërësznye, retëk, petrëzsejëm, csipël, lëfekszëk, keresël, fëlvëtte, tęszęl, vęszęl, lëszël, lëmëntem,* (ti) *mëntëk,* (ők) *mëntek, mënnek, mënne, nëgyven, ëccër, përc, lengëdëz, kërëszt, lilëk* stb.). Nincs meg az *e ë* Nagyvárad-környékén: Sitér, Biharsályi nyelvjárásában, de megvan Körösréven, Pósalakán (pl. Pósalaka: *hëgy, szëm, szëd, vetëttem, kéiccërës, gërëndëj, hëngër, simëj, ëszik, szëdër, mekëg, jëgy, tehenëk, csëngőü, viszęl, minës, szërszám, lihëg, mënyéit, meredëk, maltërëz, ëgyenës, zsëndejës, vëdër, nëgyven, ezër, lëszëk, lëszël, tëszël, vëszël, keresël, ëccër, pintëk,* (ti) *mëntëk,* (ők) *mëntek, mënnek* stb.). Nincs meg az *e/ë* Fekete-Körös völgye *a*-zó, mezőségi típusú nyelvjárásában,

továbbá Bélfenyéren, Ágyán, de ismeretes Nagyszalontán (vö. Visky Károly: Nyr. XLII, 212). Az itt említett négy *e/ë*-ző település (Érköbölkút, Körösrév, Pósalaka, Nagyszalonta) mellett, egy minden helységre kiterjedő gyűjtés esetleg újabb *e/ë*-ző falvakat is felfedhet.

d) A bánsági nyelvjárások. Ha Bihar településeinek mindegyikéről mindmáig nincsenek nyelvjárási ismereteink, a Bánság falvainak nyelve tekintetében egészen más a helyzet. Vöő István nyelvföldrajzi anyaggyűjtése és az ezt követő fonetikai-fonológiai leírás következtében minden, magyarok is lakta település nyelvjárásáról megbízható képünk van (l. tőle *A bánsági magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszere*. Buk., 1975). Vöő a 68 falura kiterjedő gyűjtés anyagát fonológiai szempontból vizsgálva — e nyelvjárások hangrendszereinek központi jelenségeiről szólva — az *ö*-zéssel meg az *ë*-zéssel külön tanulmányban is foglalkozik (NyIrK. XIII, 241; XVII, 211). Megállapítja, hogy a Bánság lakosságának többsége az *ö*-ző nyelvjárástípust beszéli, ez azonban nem zárja ki a — helyzethez kötött és igen kis megterheltségű — /ë/ fonéma meglétét (bizonyítását lásd NyIrK. XVII, 212). E falvakra is az *ö*-zés erősségének a gyengülése és az *ë*-zés fokozatos izmosodása a jellemző. Mintegy 13 faluban *ë*-ző nyelvjárástípust talál. Három faluban — Végváron, Újszentesen és Igazfalván — az *ë*-zés *i*-zéssel társul. A szintén *ë*-ző, de palócos típusú nyelvjárást Németszentpéter, Kisszentpéter és Lázárvölgye magyarságának egy része beszéli. Az /e/ és /ë/ fonémakülönbséget nem ismerő nyelvjárásra Vöő mindössze két falut említ csupán, Bégamonostort és Bunyaszegszárdot; itt a hangrendszerben egyetlen /e/ fonémával számol. (Az *ö*-ző, *ë*-ző, palócos stb. kutatópontok felsorolását és elhatárolását lásd: Vöő, BánsNyjRendsz. 24.)

5. A fentiek alapján nyilvánvaló, éles határvonallal választható el az *e/ë* fonémát ismerő nyelvjárások hangrendszere a csak egyféle /e/ fonémával élő nyelvjárások hangrendszerétől. Célom ez esetben az *e/ë*-zés körzeteinek, nyelvjárási határainak kijelölése volt. A fonematikus /ë/ jelenléte szempontjából alárendelt jelentőségű a megoszlás (*nëm ~ nem, lël ~ lel*), a gyakoriság vagy megterheltség, az /e/ és /ë/ realizációi, ezek hangszíne: /e/ = [ä, ę, e] ≠ /ë/ = [ę, ë, ę̈]. Ezekről, a fonémaállománnyal összefüggő kérdésekről a következő közleményemben szólok.

Végül, néhány szóban, mégis érintenem kell a nyelvjárások mai alakulásának kérdését. Vajon nyelvjárásaink mai változása érinti-e az *e/ë*-zés fentebb meghúzott izoglosszáit? Imre Samu megállapítása, amely szerint „Az *e : ë* fonémát megkülönböztető területeken a két fonéma összemosódására semmi jel nem mutat", kevésbé vonatkozik a romániai magyar nyelvjárásokra. Kétségkívül a székely nyelvjárásokban az *e/ë* fonéma-szembenállás erősen és zavartalanul tartja magát. A székely és a mezőségi nyelvjárás határvonalán azonban az *e/ë*-zés felbomlóban, az /ë/ fonéma lassan-lassan visszaszorulóban van. Abban nyilvánul meg, hogy a nyelvközösség egy része még ejti, vagy „tudja ejteni" többkevesebb következetességgel a kétféle, az /e/ és az /ë/ fonémát, más része azonban nem; itt a hangsúlyos helyzet a nyíltabb, a hangsúlytalan a zártabb változatoknak kedvez. Olykor ugyanaz a beszélő ejti is,

meg nem is az *ë*-t; beszédében az *ë* erősen fakultatív módon tűnik fel. E tekintetben nehézséget okozott számomra például Nagymoha nyelvjárása hangrendszerének a megítélése. — A bomlás jelei méginkább feltűnnek a szilágysági Ipp meg Kárásztelek, továbbá Érköbölkút nyelvjárásában. Szigetként, a nem *ë*-ző falvak szomszédságában, egy-két nemzedék kihalása után, az /*ë*/ aligha tartja továbbra is magát. Mikor egy nyelvközösség, például a bánsági Végváron is, „tudja", hogy ejt egy olyan hangot, melyet „tud" másként is ejteni (olykor meg egyenesen rá kell és lehet erre beszélni), akkor az ilyen hangjelenségről — a szóban forgó közösségen belül — nyugodtan állíthatjuk, hogy pusztulóban, kiveszőben van.

MURÁDIN LÁSZLÓ

Institutul de lingvistică şi istorie literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă nr. 21

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIV. évf. 1980. 2. szám

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A ROMÁNIAI MAGYAR ÍRÓI TÖMÖRÜLÉSEK TÖRTÉNETÉBŐL

Az irodalmi élet kereteit megszabó, az irodalmi folyamat kibontakozását biztosító intézmények sorában kiemelkedő helyet foglalnak el az írói társaságok, egyesületek, közösségek, illetve — az írói tömörülések átfogóbb szervezési formájaként — az írószövetségek. Az írói tömörülések kettős szerepet töltenek be: a rendelkezésükre álló eszközökkel egyrészt az alkotói tevékenységet, másrészt az olvasói befogadást igyekeznek elősegíteni. Az irodalmi folyamat egésze szempontjából vizsgálatuk elkerülhetetlen.

A romániai magyar írói tömörülések felmérése terén jelentős eredményekről számolhatunk be. Az előzményeket Hofbauer László foglalta össze, 1930-ban, *Vidéki irodalmi társaságaink története a XVIII. század végétől a XIX. század végéig* című könyvében. Gyalui Farkas, 1939-ben, az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság működését ismertette önálló füzetben. Majd hosszabb szünet után, a Kriterion Könyvkiadó jelentetett meg két gyűjteményt — mindkettőt Marosi Ildikó gondozásában, Dávid Gyula szerkesztői közreműködésével —: 1973-ban a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság, 1980-ban pedig a Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh „levelesládáját". Dávid Gyula, az első kötethez írott bevezető tanulmányában, a Kemény Zsigmond Társaság történetének valamennyi fontosabb mozzanatára kitért. Marosi Ildikó, a második gyűjtemény élén, a Helikonnal kapcsolatosan csak a legnélkülözhetetlenebb tudnivalókat vázolta, ezzel is mintegy jelezve a még hátralevő feladatok sokaságát.

A feladatok tudatosítására törekedve, alább azokat az írói tömörüléseket és tömörülési kísérleteket próbáljuk számba venni, amelyek a romániai magyar irodalom előkészítésében és felvirágoztatásában szerepet játszottak. A számbavételt a múlt század utolsó negyedében és a századforduló után alakult társaságokkal és egyesületekkel kezdjük, különös tekintettel arra, hogy ezeknek jó része az első, némelyikük pedig a második világháború utáni időszakban is folytatta tevékenységét. A teljesség igényével nem léphetünk fel, mert forrásaink hiányosak, adataink többségét pedig más irányú vizsgálódásaink során gyűjtöttük. Úgy véljük azonban, hogy a további kutatások szempontjából még a hiányok is tanulságosak lehetnek.

1. Tudós társaságok alapítása után, az első tömörülés, amelynek szorosabban vett célja az erdélyi magyar szépirodalom felkarolása, Marosvásárhelyt jött létre, Tolnai Lajos erőfeszítéseinek köszönhetően.

Az Erdély című hetilap 1871. március 9-i számában adta hírül, hogy a Marosvásárhelyt lakó írókból, tanárokból és irodalompártolók-

ból „egy kis társulat alakult, azon nemes törekvéssel, hogy hetenként egyszer összejövén, eszmecserét fejtsen, felolvasásokat tartson a tudomány és szépirodalom köréből". E kezdeményezés nyomán került sor, 1876-ban, a Kemény Zsigmond Társaság szervező bizottságának kijelölésére, alapszabályainak megszövegezésére és jóváhagyására. A Kemény Zsigmond Társaságról, amely — kisebb-nagyobb megszakításokkal — 1948-ig működött, a Marosi Ildikó gondozta kötet részletesen tájékoztat. Itt tehát megelégedhetünk néhány jellemző adat közlésével. A társaság az évtizedek során több mint 420 tagot toborzott, és több mint 180 felolvasó ülést tartott. A felolvasó ülések száma különböző időszakokban a következőképpen alakult: 1879—1884 között 39, 1896—1898 között 10, 1904-ben 1, 1910—1916 között 25, 1920—1925 között 11 és végül 1928—1948 között (Kemény János elnöksége és Sényi László főtitkársága idején) 98. A társaság gondozásában látott napvilágot az Erdélyi Figyelő (1879. aug. 17. — 1880. jún. 27.) és a Figyelő (1883. dec. 20. — 1884. márc. 27.) című hetilap, a Marosvásárhelyi Füzetek (1896. nov. — 1897. máj.) és a Zord Idő (1920. dec. 18. — 1921. szept. 1.) című folyóirat, valamint a következő három alkalmi kiadvány: *A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság évkönyve* (1914), az *Ünnepi Könyv* (1930) és az *Erdélyi Hírmondók* (1942).

A társaságban uralkodó szellemiséget Kemény Jánosnak az *Ünnepi Könyv* epilógusában megfogalmazott felhívásával érzékeltethetjük: „szólunk itt Erdély három különböző anyanyelvű népeihez: — Őrizzétek, fejlesszétek kultúrátokat. Becsüljétek egymás szellemi kincseit, s ne engedjétek, hogy a napi politika áldozatául essék egyetlenegy anyanyelv, egyetlenegy kultúra sem, mert a nemzeti művelődésnek csak addig van létjogosultsága e földön, míg a nemzeti öntudat, amely táplálja, megbecsüli minden népnek nemzeti öntudatát. *Aki egy másik nemzet kultúráját megveti, magát gyalázza meg, de aki őrül és védelmére kel más nemzet szellemi kincseinek, saját nemzetének szerez vele dicsőséget!*" (Kiemelés Kemény Jánostól.)

2. Arad 1881. december 15-én, a Kölcsey Egyesület megalakításával lépett Marosvásárhely nyomdokaiba. Az egyesület hosszú évtizedeken át nemcsak irodalmi-művelődési, hanem tudományos kérdésekkel is foglalkozott. 1884-től kezdve évkönyvet szerkesztett, majd folyóiratok megjelentetésével is próbálkozott. Működéséről, az irodalmi életben játszott szerepéről az újabb szakirodalom keveset tud, holott legalábbis figyelemre méltó az a józan mértéktartás, amellyel saját feladatait, hivatását megítélte. Bizonyságképpen Somogyi Gyulának, az irodalmi szakosztály elnökének az 1904-es évkönyvben olvasható fejtegetéseiből idézünk: „Nem szabad mindenáron geniet felfedezni akarnunk, és nem szabad a tehetetlenségnek szárnyat adnunk. Ellenben a hasznos munkást jó törekvéseiben vállvetve támogassuk. Mert végre is a nemzetek nagyságát nem a geniek nagy száma, hanem inkább a hasznavehető munkások minél nagyobb tömege teszi."

(Zárójelben jegyezzük meg itt, hogy Kölcsey nevét viselő egyesület a későbbiek során Nagykárolyban, illetve Szatmáron is létesült.)

3. Kolozsvár, a több évszázados irodalmi múltra visszatekintő város, annak ellenére, hogy lapjai számos tollforgatót foglalkoztattak,

1872-ben megnyílt egyetemén pedig olyan személyiségek tartottak magyar irodalmi és esztétikai előadásokat, mint például Imre Sándor, Meltzl Hugó, Szász Béla, Szabó Károly, Ferenczi Zoltán és Széchy Károly, elmaradt a szervezkedésben. A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság működésében beállott rövidzárlatra volt szükség ahhoz, hogy Peteléi István, *Irodalmi társaság* című emlékezetes cikkében, egy átfogóbb jellegű irodalmi tömörülésért szálljon síkra. A cikket mint egyedülálló dokumentumot teljes egészében reprodukáljuk a Kolozsvár című lap 1888. február 25-i számából:

Egy irodalmi társaság hiányát elevenen érezzük. Ezennel felhívjuk az illetékes egyletek[et] és az irodalommal hivatás szerint foglalkozó egyeseket, segítsenek egy irodalmi társaság alakításán.

Hiba volna indokolni a szükségességét. Aminek a szükségességét erősen kell bizonyítani — anélkül jól el lehet élni. Ezt nem kell. Mind érezzük. Ezelőtt néhány évvel alakult is Maros-Vásárhelyt egy, mely Kemény Zsigmond nagy nevéről neveztetett. Mindeneknek dacára, hogy nem volt válogatós a tagválasztásnál; dacára, hogy egy türhetetlen természetű ember fogta a kormányrúdját; dacára, hogy az egylet nem produkálhatott fiatalságánál fogvást, csak gyűjtött és készülődött — dacára mindeneknek, őszinte, meleg érdeklődéssel volt iránta az egész országrész.

Mert itt, ahol annyi volna a feldolgozni való anyag a népköltészetben, az irodalmi emlékekben — nincs vezetője, nincs megindítója egy egészséges mozgalomnak. Itt, ahol szerteszét annyi a számba vehető erő, nincs egy központ, amelyik összetartson, buzdítson.

Állandóan panaszolkodnak Budapestre — hol nem veszik észre a vidéki embert. Ez a panasz nem egészen jogosult, bárha bizony azon szenteknek is maguk felé hajlik a kezük. De hát segítsünk, ha bajt látunk. Csak rajtunk áll. A versengés, az erők felkutatásában és megsegítésében, az egész magyar irodalom javára lesz.

Minél több helyt gyúlnak ki a tüzek az oltáron, annál nagyobb lesz a világosság. Állítsunk mi is irodalmi társaságot. Válasszuk be oda a legérdemesebbjeinket. Tartsunk felolvasásokat. Menjünk évről évre más városba egy-egy ünnepély megtartásáért.

Ébresszük az érdeklődést az irodalmi termékek iránt. Neveljük a közönséget. Cégünk tekintélyével szerezzünk hitelt a kezdő embereknek, kikben tehetséget látunk. Gyűjtsük össze a népi költészet remekeit, s adjuk ki. Senki sem akadályoz abban, hogy így tegyünk magunkért. Senki se gáncsol érte. Mert a közérdeknek szolgálunk, mikor így magunkért teszünk.

A Kemény Zsigmond Társaságot is fel kell ébreszteni. Ne teremtsünk újat, de támasszuk fel az álmodozót. A célja ugyanaz volt annak a Társaságnak, aminek megvalósítása a mi kötelességünk. A helye nem volt jól megválasztva.

Maros-Vásárhelyen igen kevés az olyan ember, aki hivatásszerüleg foglalkozik az irodalommal. A társaság alapitói Apor br. és Tolnai voltak, kik ott éltek. Az ő személyes életviszonyaik miatt kelle ott születnie a Társaságnak. A természetes helye pedig nem Maros-Vásárhely volt. Amíg az alapitók a Társaság élén állottak, virágzott is — amint leléptek onnan, tönkrement. Az odavaló közönség nem tartotta fenn. Közönyösen is vette, hogy tönkremegy. Nem állott az élére senki. A kolozsvári sajtó ismét és ismét felszólalt az érdekében. Akkor mozgolódni kezdtek, de elaludtak viszont. Nem érzik ott a szüksége.

A Társaságnak a kedvező viszonyok itt teremtették meg a talajt Kolozsvárt. Az egyetem tanári karából többen vannak, akik az égi kinevezést megkapták arra, hogy egy ilyen társaság tagjai lehessenek, annak élén állva. Hírlapirodalmunk a legnagyobb az erdélyi részekben: 16 újság jelenik meg Kolozsvárt. A fiatalság színe-java itt gyűl össze, van hát érdeklődő lelkes hallgatóság, melyből az új sarjadzást is várni, nevelni lehet. A culturális életnek itt a központja, nyomatéka van ez országrészben annak, amit ily tekintetben Kolozsvár tesz.

Itt a helye egy irodalmi társaságnak. Tegyünk lépéseket, hogy felállítsuk. A szellemi alapban nem szükölködünk hozzá. Az anyagi alapot az Apor br. fáradsága megteremtette a Kemény Zsigmond Társasághoz. Mit se kételkedünk, hogy a cél

fontossága jobban áthatva tartja azokat, kik most ez alap gondviselői, sehogy ne sietnének az ügy érdekében rendelkezésre bocsátani az összeget a feltámadt Társaságnak, nem tekintve azt, ha M.-Vásárhelyt vagy Kolozsvárt újul-e ki.

Az erdélyi múz. egylet nyelvészeti szakosztálya buzoghatna a felállítás körül leginkább. Ha egy ilyen Irodalmi Társaság létesül Kolozsvárt, szépirodalmi okok nem vonják el a szigorúan tudományos munkálkodástól a szakosztályt, s mégis a szakosztály mostani vezetőségének köréből telnének ki a férfiak, kik hivatva volnának az erdélyi részek irodalmi mozgalmainak irányt szabni.

És felhívjuk egy ilyen társaság alakításának munkájában részvételre a vidéken lakó s irodalommal foglalkozókat: a dévai tanári kart, Réthy Lajost, Jakab Ödönt, Koós Ferencet, Kuun grófot, Bánffy György bárót, Medgyes Lajost.

Petelei István felhívása azonnali visszhangra talált: 1888. március 13-án sor került az Erdélyi Irodalmi Társaság alakuló ülésére, november 18-án pedig hivatalosan is kimondták a társaság megalakulását. Az előkészítő szakaszban ideiglenes elnökként Éjszaki Károly szerepelt, majd 1905-ig Kuun Géza, 1905—1935 között Dózsa Endre, 1937-től pedig Kemény János töltötte be az elnöki tisztséget.

Az Erdélyi Irodalmi Társaság jelentette meg, Keleti Virágok címmel (1889. máj. — 1890. ápr.), az első olyan jellegű magyar nyelvű időszaki kiadványt Erdélyben, amelyet tartalma, periodicitása és formátuma szempontjából egyaránt szépirodalmi folyóiratnak tekinthetünk. Ugyancsak a társaság gondozásában látott napvilágot az Erdélyi Lapok (1908. okt. 1. — 1913. márc. 29.) című publikáció, valamint több könyv, köztük Petelei István elbeszéléseinek két kötete (Kolozsvár, 1912), Petőfi Sándor összes költeményei (Dicsőszentmárton, 1922) és a Bitay Árpád összeállította *Műfordítások román költőkből* (Kolozsvár, 1928).

A társaság tagjainak első névsorát a Keleti Virágok nyomán közöljük: Bartha Miklós, Benedek Elek, Brassai Sámuel, Csernátoni Gyula, De Gerando Antonina, Dózsa Dániel, Éjszaki Károly, Endrődi Sándor, Erődi Béla, Felméri Lajos, Ferenczi Zoltán, Finály Henrik, Gyarmathy Zsigáné, Gyulai Pál, Haraszti Gyula, Hegedüs István, Hory Béla, Imre Sándor, Jakab Ödön, Jancsó Benedek, Jékey Aladár, Kis Sándor, Koós Ferenc, Korbuly József, E. Kovács Gyula, Kozma Ferenc, Kőváry László, Kuun Géza, Lánczy Gyula, Medgyes Lajos, Moldován Gergely, Petelei István, Réthi Lajos, Salamon Ferenc, Sebesi Jób, Szabó Károly, Szamosi János, Szász Béla, Szász Gerő, Szász Károly, Szathmáry György, P. Szathmáry Károly, Széchy Károly, Szilágyi Sándor, Szinnyei József és Tutsek Anna.

Ez a névsor, az Erdélyi Lapok 1908. december 1-i számának tanúsága szerint, nem egészen két évtized múltán így módosult: Ábrányi Emil, Apáthy István, Bálintitt József, Bánffy Miklós, Bedőházy János, Benedek Elek, Bölöny József, Cholnoky Jenő, Csengeri János, Csernátoni Gyula, Deák Albert, De Gerando Antonina, Dézsi Lajos, Dózsa Endre, Endrődi Sándor, Erődi Béla, Fanghné Gyujtó Izabella, Farkas Ödön, Felszeghy Dezső, Ferenczi Zoltán, Ferenczy József, Gyalui Farkas, Gyarmathy Zsigáné, Gyulai Pál, Haraszti Gyula, Hegedüs István, Hegyesy Vilmos, Hory Béla, Jakab Ödön, Janovics Jenő, Jékey Aladár, Kenessey Béla, Korbuly József, Kovács Dezső, Kozma Ferenc, Kreutzer Lipót [Fabula János], Lánczy Gyula, Lázár Gyula, Lovassy Andor, Malonyay Dezső, Márki Sándor, Moldován Gergely, Cs. Papp József, Passerini G. L. (külső tag, Firenze), Pecz Vilmos, Petelei István, Petri Mór, Réthi Lajos, Révai Károly, Sebesi Samu, Seprődi János, Szabolcska Mihály, Szádeczky Lajos, Szamosi János, Széchyné Lorenz Jozefin, ifj. Szinnyei József, Táborine Tutsek Anna, Tarcsafalvi Albert, Török István, Váró Ferenc, Versényi György és Wass György.

Az első világháború követően a társaság rövid ideig szünetelt, majd 1920. november 13-án újrakezdte működését. 1923. október 24-től nevét Erdélyi Magyar Irodalmi Társaságra változtatta.

Az újrakezdés éveiben a rendes tagok névsora, a többi közt, a következőkkel bővült: Áprily Lajos, Balogh Endre, Bárd Oszkár, Biró Vencel, Borbély István, Bródy Miklós, Buday Árpád, Gulácsy Irén, György Lajos, Kádár Imre, Kós Károly, Kristóf György, Makkai Sándor, Molter Károly, Nagy Dániel, Nagy Péter, Nyírő József, Paál Árpád, Pálffy Márton, Perényi József, Petres Kálmán, Rass Károly, Reményik Sándor, Serestély Béla, Szabó Dezső, Szentimrei Jenő, Szombati-Szabó István, Tabéry Géza, Tompa László, Trefán Leonárd és Zágoni István.

4—5. Az 1892. október 2-án alakult nagyváradi Szigligeti Társaságról, valamint az 1903-ban létesült temesvári Arany János Társaságról, az aradi Kölcsey Egyesülethez hasonlóan, az újabb szakirodalom alig tud valamit. Mindkét társaság gazdag irodalmi-művelődési tevékenységet fejtett ki, és számos kiadványt gondozott. A Szigligeti Társaság 1896-ban jelentette meg első *Évkönyvét*, az Arany János Társaság pedig 1904-ben indította meg *Szépirodalmi és szépműtani közlemények* című könyvsorozatát.

A két világháború közötti időszakban mind a két alakulat működött, sőt az Arany János Társaság a második világháború után is jelentetett meg önálló kiadványt.

6. A nagyváradi Holnap Irodalmi Társaság, amelynek megalakulását Antal Sándor jelentette be a Nagyváradi Napló 1908. április 19-i számában, *A Holnap* (Nagyvárad, 1908) és *A Holnap új versei* (Budapest, 1909) című antológiákban szólaltatta meg Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula és Miklós Jutka verseit. A társaság működését a magyar irodalom megújhodásának határköveként értékeli az irodalomtörténet-írás.

7. A Holnap hatására és sodrában, a Temesvári Hírlap 1908. november 22-én adta hírül a temesvári Dél Irodalmi Társaság megalakulását. 1910. január 1. — július 1. között, Magyar Dél címmel, a társaság kiadásában látott napvilágot a korszak egyik legszínvonalasabb magyar nyelvű folyóirata. (Lásd Kubán Endre: *Emlékezés a Dél Irodalmi Társaságra.* Korunk 1967/8, *A temesvári „Dél" Irodalmi Társaság.* ItK. 1968/5, Franyó Zoltán: *A temesvári Dél.* A Hét 1977. júl. 29. és Büchl Antal: *Új időknek új dalai Temesvárott.* Korunk 1977/9.)

8. Kolozsvárt, 1918. január 13-án, az Erdélyi Irodalmi Társaság tevékenységével elégedetlen fiatalok hozták létre a Kelet irodalmi és művészeti társaságot, amely azonban — fennállásának néhány hónapja alatt — alig adott életjelt magáról.

9. Még rövidebb életű volt a nagyváradi Ady Endre Társaság, amely 1919. február 19-én, Antal Sándor elnökletével létesült. A társaság nagyszabású terveit a tanácsköztársaság bukását követő ostromállapot hiúsította meg.

10. A két világháború közötti időszakban az első tömörülési kísérlet Ligeti Ernő, Nyírő József és Paál Árpád nevéhez kapcsolódik. Az említettek 1922 februárjában Húszak Céhe néven kívántak létrehozni radikális írói csoportosulást, a következő tollforgatók bevonásával: Áprily Lajos, Bárd Oszkár, Bartalis János, Benedek Elek, Berde Mária, Endre Károly, Gulácsy Irén, Kádár Imre, Kós Károly, Molter Károly, Nagy Dániel, Sipos Domokos, Szentimrei Jenő, Szombati-Szabó István, Tabéry Géza, Tompa László és Zágoni István. Feltehetőleg ennek a kezdeményezésnek a folytatásaként jelentette be a Keleti Ujság 1922.

március 12-i száma, hogy a Napkelet című folyóirat május 13—14-re tervezett országos Petőfi-ünnepe alkalmával „az írók kongresszust tartanak Kolozsváron, és megalakítják az írószövetséget". Tény azonban, hogy végül sem a Petőfi-ünnepre, sem az írókongresszus összehívására nem kerülhetett sor.

11. 1926. február 14-én Aradon alakult újabb Ady Társaság, amely — az Új Kelet február 16-i híradása szerint — a következő tisztikart választotta: elnökök: Tabéry Géza és Kuncz Aladár, ügyvezető elnök: Franyó Zoltán, alelnökök: Horvát Henrik és Antalffy Endre, ügyvezető alelnök: Gallovich Károly, főtitkár: Wojticzky Gyula, titkár: Fáskerti Tibor, lektori bizottság: Molter Károly, Ligeti Ernő és Asztalos Sándor, pénztárnok: Endre Károly, ellenőrök: P. Gulácsy Irén, Szentimrei Jenő, Pénzes Artúr, Nagy Dániel és Reiter Róbert. A tagok névsorán szerepelt még: Balla Böske, Ben Ami [Benamy Sándor], Finta Zoltán, Nyírő József, Ormos Ede, Ormos Iván, Salamon László, Sipos Domokos, Szabó Imre és Zala Béla. A társaság a modern irodalmi törekvéseket kívánta szolgálni, mielőtt azonban tulajdonképpeni tevékenységét megkezdhette volna, máris bomlásnak indult. A Keleti Újság 1926. július 25-i számában olvasható a következő levél:

Tekintetes Franyó Zoltán úrnak

Miután megbeszéléseink ellenére az Ady-társaság mai napig sem tartotta meg azt a szélesebb körű alakuló közgyűlést, melyhez annak idején a társasági tagságunkat kötöttük, sem alapszabályait velünk precízen nem ismertette, másrészt pedig elfoglaltságaink sem engedik az Ady-társaság kebelében intenzívebb munka kifejtését, kérünk, légy szíves tudomásul venni az Ady-társaságból való kilépésünket.

Kolozsvár, 1926. július 24-én.

Kuncz Aladár, Tabéry Géza, Kádár Imre, Ligeti Ernő, Tompa László, Áprily Lajos, Nyírő József, Molter Károly, Endre Károly, Bartalis János, Olosz Lajos, Szentimrei Jenő

Ugyancsak a Keleti Újság jelzi — július 27-i számában —, hogy a bánsági írók egy csoportja — Pogány László, Asztalos Sándor, Reiter Róbert és Ormos Iván — még július 19-én kilépett az Ady Társaságból.

12. A kilépési nyilatkozatok júliusi keltezéséből ítélve, az aradi társaság bukásában szerepet játszhatott az is, hogy időközben létrejött a korszak legigéretesebb és egyben legeredményesebb írói tömörülése: a Helikon szabad írói társaság, amely első találkozóját 1926. július 15—18. között tartotta, Kemény János marosvécsi kastélyában. A találkozó részvevői határozatban szögezték le, hogy szükség van: 1. a népnevelés, az irodalom és a művészet problémáinak előtérbe állítására; 2. a kritikai szellem szabad érvényesítésére; 3. az erdélyi írók tulajdon könyvkiadó vállalatának és folyóiratának megteremtésére; 4. a román—német—magyar kapcsolatok ápolására; 5. a színjátszás ügyének felkarolására és 6. az irodalmi társaságok és egyesületek együttműködésére.

A Helikon kiadójának a szerepét vállaló Erdélyi Szépmíves Céh 1927—1944 között mintegy 165 kötetnyi könyvet jelentetett meg, köztük a romániai magyar irodalom több reprezentatív alkotását. A közösség Erdélyi Helikon (1928. máj. — 1944. szept.) című folyóirata, megjelenésének csaknem egész időszakában, vezető irodalmi orgánumnak számított.

Marosi Ildikó két kötetes gyűjteménye a Helikonnal kapcsolatos adatok sokaságát tette hozzáférhetővé. Ezeknek az adatoknak a tanulmányozása és kiegészítése soron levő feladat. Itt csupán „Az Erdélyi Helikon tagjai"-nak a gyűjtemény függelékében fellelhető, 55 személyt felsorakoztató névjegyzékére térünk ki. Ez a névjegyzék, véleményünk szerint, félrevezető, a Helikonnak ugyanis nem voltak a szó szokványos értelmében vett tagjai, csak meghívottjai. Éppen ezért talán helyesebb, ha „tagnak" azt tekintjük, aki a meghívásnak eleget téve, legalább egy helikoni találkozón megjelent.

Az alábbi táblázat a 15 marosvécsi találkozó (1926—39, 1942) részvevőit tekinti át. A táblázat jobboldalán feltüntetjük, hogy egy-egy személy összesen hány alkalommal volt jelen Marosvécsett, a táblázat alján pedig megjelöljük, hogy egy-egy találkozón összesen hány személy vett részt.

A Helikon marosvécsi találkozóinak (1926—39, 1942) részvevői

	Részvevők	1 26	2 27	3 28	4 29	5 30	6 31	7 32	8 33	9 34	10 35	11 36	12 37	13 38	14 39	15 42	Ö.
1	Áprily Lajos	×	×	×	×	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4
2	Asztalos István	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	×	1
3	Balázs Ferenc	–	–	–	–	–	–	×	×	×	–	–	–	–	–	–	3
4	Bánffy Miklós	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	15
5	Bárd Oszkár	×	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
6	Bartalis János	×	×	×	–	×	–	–	–	–	–	–	–	–	–	×	5
7	Berde Mária	–	×	×	×	×	×	×	×	–	–	–	–	–	–	–	7
8	Császár Károly	–	–	–	–	–	–	–	–	×	–	–	–	–	–	–	1
9	Dsida Jenő	–	–	–	×	×	×	×	×	×	×	×	–	–	–	–	8
10	Endre Károly	×	–	–	–	×	–	–	–	–	×	–	–	–	×	–	4
11	Finta Zoltán	–	×	×	–	–	–	–	–	–	–	–	×	×	–	–	4
12	Gagyi László	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	×	×	×	3
13	Gulácsy Irén	–	×	×	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2
14	Gyallay Domokos	×	×	×	×	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4
15	Hunyady Sándor	×	×	×	–	–	–	–	×	–	–	–	–	–	–	×	5
16	Járosi Andor	–	–	–	–	–	–	–	–	×	×	×	×	×	×	×	7
17	Jékely Zoltán	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	×	1

	Részvevők	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	Ö.
		26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	42	
18	Kacsó Sándor	×	×	×	×	–	×	–	–	–	×	×	×	×	×	–	10
19	Kádár Imre	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	–	14
20	Karácsony Benő	–	–	–	–	–	–	–	–	×	×	×	×	×	×	–	6
21	Kemény János	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	15
22	Kiss Jenő	–	–	–	–	–	–	–	–	–	×	×	×	×	×	×	6
23	Kós Károly	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	–	14
24	Kovács Dezső	–	–	–	×	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
25	Kovács László	–	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×	14
26	Kuncz Aladár	×	×	×	×	×	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	5
27	Lakatos Imre	–	–	–	–	–	×	–	×	×	×	×	×	×	×	–	8
28	Ligeti Ernő	×	×	–	×	×	×	×	×	×	×	–	–	×	–	–	10
29	Makkai Sándor	–	×	×	×	×	×	×	×	×	×	–	–	–	–	–	9
30	Maksay Albert	–	–	–	–	–	–	×	–	×	×	×	–	–	×	×	6
31	Markovits Rodion	–	–	–	×	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
32	Moldován Pál	–	–	–	–	–	–	–	–	×	×	–	–	–	–	–	2
33	Molter Károly	×	×	×	×	×	×	×	×	–	×	×	×	×	×	×	14
34	Nyírő József	×	×	–	–	–	–	–	–	×	×	–	×	×	×	–	7
35	Olosz Lajos	×	×	–	×	–	–	–	–	–	–	–	–	–	×	–	4
36	Ormos Iván	–	–	–	–	–	–	×	–	×	×	–	×	–	–	–	4
37	Reményik Sándor	–	×	–	–	–	×	×	–	×	×	×	–	–	–	–	6
38	Szabédi László	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	×	1
39	Szabó Mária	–	×	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
40	Szántó György	–	–	–	×	×	–	×	×	×	×	×	–	×	–	–	8
41	Szemlér Ferenc	–	–	–	–	–	–	×	×	×	×	×	×	×	×	–	8
42	Szenczei László	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	×	×	×	×	×	5
43	Szentimrei Jenő	×	×	×	–	×	–	×	×	–	–	–	–	–	–	×	7
44	Szombati-Szabó István	–	–	×	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
45	Tabéry Géza	×	×	×	×	×	×	×	×	–	–	–	–	–	–	–	8
46	Tamási Áron	×	×	×	×	×	–	×	×	–	×	×	×	×	×	×	13
47	Tavaszy Sándor	–	–	–	–	–	–	–	–	–	×	×	×	×	×	×	6
48	Tompa László	×	–	×	–	×	–	×	–	–	–	–	–	–	×	–	5
49	Vásárhelyi Z. Emil	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	×	×	–	2
50	Wass Albert	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	×	×	×	×	×	5
Összesen		20	24	21	20	18	14	20	18	20	23	20	19	22	23	18	

A táblázatból, amelyen mindössze 50 név szerepel, kitűnik, hogy a legnépesebb találkozón, 1927-ben, 24 személy, a legkevésbé népes találkozón, 1931-ben, 14 személy volt jelen. Az 50 tollforgató közül csak 2 személy vett részt mind a 15 találkozón, 9 személy pedig csak 1-1 alkalommal jelent meg. Az egyes találkozók átlag 20 részvevőt számláltak, az egyes személyek pedig átlag 6,02 találkozón vettek részt.

A Helikon törzsgárdájához tartozónak azokat tekinthetjük, akik hatnál több találkozón jelentek meg, vagyis összesen 19 tollforgatót. Ezek a következők: Kemény János, Bánffy Miklós, Kádár Imre, Kós Károly, Kovács László, Molter Károly, Tamási Áron, Kacsó Sándor, Ligeti Ernő, Makkai Sándor, Dsida Jenő, Lakatos Imre, Szántó György, Szemlér Ferenc, Tabéry Géza, Berde Mária, Járosi Andor, Nyírő József és Szentimrei Jenő. A törzsgárdához számíthatjuk még Kuncz Aladárt, aki 1931-ben bekövetkezett haláláig valamennyi találkozón jelen volt, és Kiss Jenőt, aki 1935-től kezdve nemcsak a marosvécsi, hanem a rendkívüli körülmények folytán Kolozsvárt megtartott találkozókon is részt vett.

13. Az Erdélyi Szépmíves Céh kiadói politikájával elégedetlen szerzők egy része 1933 tavaszán, Kisjenőn alapított ellenzéki irodalmi csoportosulást, EMÍR (Erdélyi Magyar Írói Rend) néven. Az alapító nyilatkozatot Bárd Oszkár, Berde Mária, Károly Sándor, Molter Károly, Olosz Lajos, Szombati-Szabó István és Tabéry Géza írta alá; Ligeti Ernő, Reményik Sándor és Szentimrei Jenő pedig levélben jelentette be csatlakozását a csoportosuláshoz. Az EMÍR, mintegy három esztendei működése során, hét kötetnyi könyvet jelentetett meg, s tagjai több helységben tartottak irodalmi előadást. (Lásd Tabéry Géza: *Egy romantikus irodalmi csoportosulás.* In T. G.: *Két kor küszöbén.* Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1970. és Znorovszky Attila: *Negyven év távlatából az EMÍR-ről.* Beszélgetés Olosz Lajossal. Könyvtári Szemle 1973/3.)

14. 1933 nyarán a fiatal tollforgatók nemzedéki alapon kezdeményezték a kolozsvári Ady Endre Társaság megalakítását. Jancsó Elemér elnökletével, könyvek és folyóiratok kiadását, a más nemzetiségű írókkal és a közönséggel való kapcsolatok szorosabbra vonását tervezték. Méliusz József szerint (lásd *Irodalmi egységfront — a fasizmus ellen* című cikkét a Brassói Lapok 1933. szept. 10-i számában), a társaság alkalmas lett volna arra, hogy az exkluzív irodalmi egyesületek és a klikkizmus elleni küzdelemben a fasizmussal szembeforduló egységfrontba tömörítse a haladó írókat. Működési engedélyt azonban nem sikerült szerezniük, tevékenységük ezért alkalmi előadások szervezésében merült ki.

15. A Méliusz cikkében jelzett feladatot a harmincas évek végén egy másik írói alakulat, a kolozsvári Munkás Athenaeum művelődési szervezet keretében létrejött Forradalmi Írók Munkaközössége igyekezett magára vállalni, teljesíteni. A közösséghez Asztalos István, Asztalos János, Balla Károly, Brassai Viktor, Gáll Ernő, Heves René, Jordáky Lajos, Józsa Béla, Korvin Sándor, Kovács Katona Jenő, Nagy István, Román Viktor és Salamon László tartozott, de kapcsolatban állt velük Arató András, Csehi Gyula, Heves Ferenc, Méliusz József, Pásztai Géza és Salamon Ernő is.

A közösség tagjai felolvasásokat tartottak a külvárosokban, József Attila- és Coşbuc-estet, Ady—Eminescu- és Petőfi-ünnepséget szerveztek. Írásaikat rendszeresen közölték a Korunk, a Brassói Lapok, a Népújság, a Nagyváradi Friss Újság és a Független Újság hasábjain, az 1939-es és 1940-es Munkás Naptárt pedig mintegy saját évkönyvükké

alakították. Önálló kiadványként, a többi közt, Józsa Béla Petőfiről szóló tanulmányát és Nagy István elbeszéléseit jelentették meg. (Lásd Jordáky Lajos: *Irodalmi élet és társadalom.* In J. L.: *Irodalom és világnézet.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.)

16. Átfogóbb jellegű írói szervezkedésre a második világháború utáni időszakban kerülhetett sor.

A kolozsvári magyar írók 1945. április 15-én mondták ki egy írói szövetség megalakításának és egy irodalmi folyóirat létesítésének a szükségességét. A szervezés feladatával Szentimrei Jenőt, Nagy Istvánt, Szabédi Lászlót, Kiss Jenőt és Jékely Zoltánt bízták meg.

Az előkészítő bizottság a következő tollforgatókat hívta meg írói közgyűlésre: Asztalos István, Balogh Edgár, Bányai László, Bartalis János, Benedek Marcell, Berde Mária, Bözödi György, Derzsi Sándor, Endre Károly, Hegyi Endre, Horváth István, Jancsó Elemér, Janovics Jenő, Jékely Zoltán, Jordáky Lajos, Kiss Jenő, Koroda Miklós, Kós Károly, László Gyula, Méliusz József, Molter Károly, Nagy István, Szabédi László, Szabó Lajos, Szemlér Ferenc, Szentimrei Jenő, Tavaszy Sándor, Tomcsa Sándor és Zolnai Béla.

Az 1945. május 13-i közgyűlésen megalakult a Romániai Magyar Írók Szövetsége. A szövetség elnökévé Nagy Istvánt, alelnökké Szabédi Lászlót, titkárrá Méliusz Józsefet, pénztárossá pedig Asztalos Istvánt választották.

Előre nem látott nehézségek elhárítása után, 1946. június 22-én megindult a szövetség folyóirata, az Utunk is. A folyóirat főszerkesztőjét, Gaál Gábort, a székelyudvarhelyi írókongresszus néhány nappal később, 1946. június 30-án, a szövetség új elnökévé választotta.

1947. szeptember 28-án a Romániai Magyar Írók Szövetsége országos értekezletet tartott, a következő tollforgatók részvételével: Ádám Lajos, Asztalos István, Balogh Edgár, Bányai László, Bocskói Viktor, Brüll Emánuel, Császár Károly, Csehi Gyula, Faragó József, Gaál Gábor, Gagyi László, Horváth István, Jordáky Lajos, Kacsó Sándor, Kiss Jenő, Kós Károly, Kovács György, Lázár József, Létay Lajos, Maksay Albert, Méliusz József, Molter Károly, Nagy István, Salamon László, Szabó Lajos, Szemlér Ferenc, Szentimrei Jenő és Vámszer Géza.

Az értekezleten Zaharia Stancu mint küldött bejelentette a Román Írók Szövetségének ama tervét, hogy a jövőben a Romániai Írók Szövetségévé alakul át. A bejelentés nyomán az országos értekezlet részvevői a következő határozatot fogadták el:

Szükségesnek látjuk az író tevőleges és valóságalakító részvételét a népi demokrácia építő munkájában.

Minden építő szándékú írót részvételre hívunk fel.

Elítéljük a távolmaradókat és a tartózkodókat, akik tétlenségükkel a demokrácia ellenségeinek arcvonalát erősítik.

Elítéljük az elkődösítést, a puszta formalizmust, a kétségbeesés és a halálhangulat irodalmát, amelynek hirdetői ellen és írótársaink ideológiai felvilágosításáért fáradhatatlanul dolgozunk.

Megállapítjuk, hogy eddig tett erőfeszítéseink nem vezettek kellő eredményre. A megjelent írói alkotások általában véve nem ütik meg az idő színvonalát, feladataink felismerése azonban fokozottabb alkotó munkára serkent.

Vállaljuk, hogy méltóknak mutatkozunk a népi demokrácia által reánk rótt emberi és írói feladatokra.

Vállaljuk, hogy az író és nép összetalálkozásából kialakuló irodalmi élet megteremtéséért fáradhatatlanul dolgozunk.

Helyünket a munkásság, a dolgozó parasztság és Románia egész alkotó és dolgozó népe soraiban találjuk meg.

Folyóiratunkat, az „Utunk"-at a népi demokrácia harcos orgánumává fejlesztjük ki, és mindent megteszünk, hogy arra a színvonalra emeljük, amely ennek a célnak mindenben megfelel.

A népi demokráciát megvalósító Romániában, amelyben a nemzeti jogegyenlőség állampolitikai gyakorlat, a fejlődés új szakaszában szükséges, hogy Románia magyar írói az ország szellemi újjáépítésének hatalmas művéből kivegyék részüket.

Ez a cél legjobban a haladó szellemű román és magyar írók szervezett együttműködésével szolgálható.

Örömmel vesszük tudomásul, hogy a Román Írók Szövetsége hasonló felismerések alapján, Románia valamennyi nemzetiségű íróját magában foglaló közös írói egyesülés megvalósítását kezdeményezte, és a magunk részéről elhatározzuk a megalakítandó Romániai Írók Szövetségéhez való csatlakozást.

Megbízzuk a Romániai Magyar Írók Szövetsége vezetőségét határozatunk gyakorlati végrehajtásával.

(Lásd Utunk, 1947. október 11.)

17. A Romániai Magyar Írók Szövetségével párhuzamosan, 1946. március 31-én megalakult a Bánsági Magyar Írók Szervezete is. Elnökké Markovits Rodiont, alelnökké Lázár Józsefet és Szobotka Andrást, titkárrá ifj. Kubán Endrét, pénztárossá Plesz Artúrt, ellenőrré Szimonisz Henriket és Ernyes Lászlót, a bíráló bizottságba Endre Károlyt, Bechnitz Sándort, Debreczeni Istvánt és Sass Jolánt választották. Az alapítók közé tartozott még: Anavi Ádám, Déznai Viktor, Fenyves László, id. Kubán Endre, Kulcsár Sándor, Lovas Miklós, Mészáros Sándor, Sasi György és Rózsa György. Később csatlakozott: Bach Gyula, Molnár Sándor, Nits István, Pál János, Pető Tibor, Szántó György és Uhlyárik Béla.

A Bánsági Magyar Írók Szervezete irodalomnépszerűsítő előadásokat rendezett, irodalmi pályázatot írt ki, s pártoló tagok segítségével megjelentette a *Bánsági Magyar Írók Antológiáját* (Temesvár, 1946).

A szervezet egykori titkára a Művelődés című folyóirat Könyvtármellékletének 1979. évi 4. számában emlékezett meg arról, hogy 1947 októberében Lázár József alelnökkel együtt a megyei pártbizottsághoz hívták, ahol egy bukaresti küldött jelenlétében a művelődési intézmények tevékenységét elemezték. „Ülés után — írja Kubán Endre — a kiküldött Lázárt és engem meghívott ebédutáni feketére, és váratlanul megkérdezte, tudom-e, hogy a Romániai Magyar Írók Szövetsége Bukarestben vendége volt a Román Írók Szövetségének? Tudtam erről. Ekkor pedig tudomásomra hozta, hogy jobb lenne, ha a Bánsági Magyar Írók Szervezetét feloszlatnám. — Ezt meg is tettem."

A Romániai Magyar Írók Szövetségének megszűnte és a Bánsági Magyar Írók Szervezetének feloszlása után, 1949. március 25-én alakult meg a Romániai Írók Szövetsége, amely napjainkban is működik, s amely a román írók mellett a nemzetiségi tollforgatókat is felöleli.

*

A jelzésszerű számbavételtől a teljes értékű intézménytörténeti áttekintésig még hosszú az út. Levéltári és sajtótörténeti vizsgálódásokra, újabb adatok és összefüggések feltárására van szükség ahhoz, hogy az egyes írói tömörüléseknek az irodalmi életben játszott szerepét kielégítően tisztázhassuk.

Minden újonnan feltárt adatot nyereségként könyvelhetünk el. Közben azonban nem szabad elfelednünk, hogy az adatgyűjtés csak eszköz. A cél: a tényeknek megfelelő összkép kialakítása.

MÓZES HUBA
Institutul de lingvistică şi istorie literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă nr. 21

DIN ISTORICUL GRUPĂRILOR LITERARE MAGHIARE DIN ROMÂNIA

(Rezumat)

Articolul trece în revistă grupările scriitoriceşti care şi-au adus aportul la fundamentarea şi dezvoltarea literaturii maghiare din România, începînd cu Societatea „Kemény Zsigmond" din Tg. Mureş şi sfîrşind cu formaţiunile premergătoare constituirii Uniunii Scriitorilor din România. Se scoate în evidenţă necesitatea continuării cercetărilor pentru o cunoaştere mai aprofundată a celor mai importante instituţii literare.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIV. évf. 1980. 2. szám

EGY OLASZ ORVOSDIPLOMATA ERDÉLYBEN

1. Egykorú adatok egybehangzó tanúsága szerint a XVI. századi Erdélyt és általában Kelet-Európát olaszok özönlötték el. Szamosközy[1] több lapon át keserűen panaszkodik nagy számukra, káros erkölcsi hatásukra Báthory Zsigmond fejedelemre, aki saját népe rovására támogatta, előnyökben részesítette őket, belőlük válogatta ki környezetét. A mai olvasót kivált a mennyiség lepi meg: a beszámoló szerint ugyanis a gyulafehérvári fejedelmi udvarban a művészeti és a szellemi élet csaknem egészében olaszokra épült vagy legalábbis az olaszok befolyásolták, akik — Báthory Zsigmonddal folytatott beszélgetéseikben — többször szembeállították az itáliai csiszoltabb életet az erdélyi elmaradottsággal.

Arra is bőven van adatunk, hogy olykor egész olasz családok kerekedtek fel, hogy Erdélyben próbára tegyék szerencséjüket. A Genga családból Simone katonai építészként, Fabio diplomáciai feladatok megoldásával tűnt ki, a harmadik fivér, Giambattista pedig, Itáliában maradva, pápai kamarásként nem egyszer dolgozott testvérei kezére.[2] Fabiónak román nő volt a felesége: Áron moldvai vajda (1591—1595) özvegye, s ezen a réven szerette volna megszerezni magának valamelyik román fejedelemség trónját.[3] Hivatkozhatunk a Zucconelli családra is, amelynek szintén két tagja élt Kelet-Európában.[4]

Bennünket ezúttal az orvosok érdekelnek közelebbről, akik híres nyugati egyetemeken nyert ismereteiket, képesítésüket állították új hazájuk egészségügyének és — a teljes igazsághoz ez is hozzátartozik — saját vagyonosodásuknak a szolgálatába.[5] Tudásuk, intelligenciájuk többeket közülük hamarosan fontos udvari tisztségekbe juttatott, szellemi mozgékonyságuk vagy éppen nyugtalanságuk folytán (amelyet odahaza, Itáliában, aligha elégíthettek volna ki), néhányan a vallási újítók táborában kötöttek ki.[6]

---

[1] *Erdély története.* Magyar Helikon 1963. 39—42. (Ford. Borzsák István).

[2] A Gengákról l. Florio Banfi, *Gli arhitetti militari italiani in Transilvania.* Különnyomat az „Erdélyi Múzeum"-ból, 1932. 13—14., továbbá Veress Endre, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti IV.* Bucureşti, 1932. passim.

[3] Veress i.m. IV. 206, 311. Egyébként Fabio, akit Simonéval együtt Székely Mózes fejedelem embere, Nagy Albert öletett meg, Vitéz Mihálytól is jelentékeny adományokban részesült; l. Veress i.m. 3—4.

[4] Szabó György—Spielmann József, *Orvosi vonatkozások Hunyadi Ferenc költeményeiben.* Orvosi Szemle 1966/2. 209. — Caccamo, Domenico, *Eretici italiani in Moravia, Polonia, Transilvania (1558—1611).* Firenze — Chicago, 1970. 55.

[5] Előkelő törökök is gyakran alkalmaztak olasz orvosokat, így a hadvezér Szinán pasa orvosa Giacomo Robino volt; l. Veress i.m. IV. 319.

[6] Például Stancaro és Blandrata. L. Kovács Endre, *A krakkói egyetem és a magyar művelődés.* Budapest, 1964. 146—7.

2. A letelepedett orvosok közé tartozik Giovanni Muraldo is (más névformák: Muraltus, Muralto, Muraldus, Muraldi), aki testvérével, Giulio Cesaréval együtt lépett az erdélyi fejedelmek szolgálatába. Tevékenységét Báthory István lengyel udvarában kezdte meg. Sajnos, orvosi működésére nézve mindössze egy adatot ismerünk: azt, hogy Báthory István halála után három évvel (1589-ben) immár Kolozsvárt kiadott egy vitairatot, amelyben védekezik Simone Simonivel (Simon Simonius) szemben, aki őt okolta Báthory István haláláért.[7] A vitában, amelyet tudomásunk szerint legrészletesebben Domenico Caccamo ismertetett,[8] Muraldo periférikus helyet foglalt el, mert Simoni főként Bucellával és Squarcialupival hadakozott; nem tudjuk, mi okozta, hogy a lengyel király halála után három esztendővel ő is megszólalt.

Az említett köteten kívül nincs tudomásunk Muraldo másféle irodalmi munkásságáról, kivéve egy eddig közöletlen gúnyversét, amelyet a Románia Szocialista Köztársaság Akadémiai Könyvtára Kolozsvár-Napocán B.V.M. 398/a—k jelzésű kötete fedőtáblájának belső oldalára jegyzett fel — Christian Francken szintén kézírásos versével együtt — az ismeretlen XVI. század végi — XVII. század eleji másoló.

A vers szövege a következő:

Ethymologia uocis Polonus

A multis asinis nomen traxisse polonos
Dictio graeca probat, res cum(?) ipsa negat.
Qui gallis, qui germanis, qui plus sapit Hunnis,
Ingeniosus homo est, credite non asinus.
Aurum pro titulo dederas Henrice Polonis,
Aurum cum titulo surripuere tibj.
Spem precio uendunt ibj cum patre Maximiliano,
Spem preciumque simul surripuere tibj.
Pro regno Stephanus vitam et res contulit omnes,
Res, regnum, uitam surripiunt Stephano.
Ergo ter(?) obijciunt asinino more pudore
Semihomines esse semiasionosque uocis.

Author Joannes Muraltus Medicus.

A vers érdekes szójátékkal kezdődik: „A görög szólás szerint a lengyelek neve a *sok szamártól* ered", olvassuk az első disztichonban. A vers szerzője kétségkívül arra céloz, hogy a *Polonus* nevet — szándékoltan hibás, áltudományos etimológiával — magyarázni lehet úgy is, hogy a πολύς a.m. sok (összetételekben πολ —) és az ὄνος a.m. szamár (latinosan *onus*) szavakból keletkezett.

[7] Apologia Johannis Muralti medici contra Simonem Simonium Lucensem, Claudiopoli 1589; l. *Régi magyarországi nyomtatványok.* Budapest, 1971. 629.

[8] I.m. 55—7. Az alapos, sok új adatot, összefüggést feltáró kötet szerzője a kelet-európai kutatási eredményeket alig ismeri. Így Kassai Dávid Zsigmondot, Pázmány nevelőjét (l. Szabó György, *Kassai Dávid Zsigmond.* NyIrK. XII, 41—53) „personaggio non identificato"-nak, vagyis azonosítatlan személynek nevezi (i.m. 243.); ugyanígy vélekedik Lucas Cracerusról (i.m. 244.) és Carolus Osleviusról (i.m. 237.); az előbbi valószínűleg nem a besztercei prédikátor, hanem az enyedi polgár (l. Szabó György, *Hunyadi Ferenc verseinek kéziratos terjedése.* StUnBB. Series Philologia 1963/2. 68), az utóbbi pedig Dudith András fiainak a nevelője, Abafáji Gyulay Pál barátja volt (l. Szabó György, *Abafáji Gyulay Pál.* Budapest, 1974. 46. 121).

Ezt a tréfás-gúnyos, mindenesetre a lengyelek ellen irányuló indítást követi a komolykodó, és éppen ezért hitelt nem érdemlő, vagy a hangütés miatt más értelmet nyerő cáfolat: az, hogy nem szamár az, aki bölcsebb a franciáknál, németeknél és magyaroknál.

Ezután következik az indokolás: a francia Henrik aranyat adott a lengyel királyi cím elnyeréséért, de a lengyelek az aranyat is, a címet is elragadták tőle. Muraldo túloz, hiszen ismeretes, hogy Henriket 1574. február 15-én koronázták lengyel királlyá, s amikor négy hónap múlva a francia trón megüresedett, titokban, de önként hagyta el Lengyelországot, és megszerezte magának bátyja, IX. Károly örökségét, a francia trónt.

A következő két verssor talán arra céloz, hogy Henrik mellett a német Miksa fia, Ernő is igényt tartott a lengyel királyságra, s bizonyára igazat mond Muraldo, amikor azt írja, hogy „a reménységet pénzért árusították" a lengyelek: fel lehet tételezni, hogy a trónkövetelő arannyal igyekezett párthíveket szerezni, azonban elúszott a pénz is, a remény is.

Végül jött Báthory István, aki „a királyságnak szentelte életét és vagyonát", míg a lengyelek „vagyonát, királyságát, életét egyaránt elorozták". Muraldo verse eszerint homályos célzás arra, hogy Báthory István halálában a lengyeleknek is részük volt.

A következtetés, ami az előzményekből adódik: a lengyelek háromszorosan tudtunkra adták, beigazolták, hogy félig emberek, félig szamarak, amennyiben — mint a vers elején láttuk — nem hiányzik belőlük az életrevalóság, a gyakorlati életbölcsesség, de hiányzik, illetőleg csak állati szinten van meg az erkölcs és a szemérem.[9]

3. Az orvos Muraldo tevékenysége mellett különös figyelmet érdemel a diplomatáé is. 1597-ben szórványosan, 1598-tól kezdve mind gyakrabban találkozunk nevével az egykorú feljegyzésekben, dokumentumokban. Jósika István halálos ítéletének a szövege szerint a kancellár Muraldo útján ezer arannyal akarta megvesztegetni a strázsamestert; az viszont nem derül ki a dokumentumból, hogy Muraldo elfogadta-e a javaslatot és vállalta-e a közvetítést vagy sem.[10]

Számunkra roppant jelentős az is, hogy Muraldo több ízben Vitéz Mihály fejedelem szolgálatában ügyködött: 1599 márciusában Báthory Zsigmondhoz küldte követségbe.[11] Ugyanebben az évben Vitéz Mihály Gyulafehérvárt parancsot adott ki, amelyben Muraldo panasza alapján utasította Rácz Miklós kapitányt, hogy vegyen maga mellé száz legényt és szedje össze mindazt, amit az orvos zalatnai és abrudbányai házából az ottani lakosok elhordtak.[12]

1600-tól szaporodnak az adatok. Főleg David Ungnad és Székely Mihály császári biztosok küldözgetnek Bécsbe jelentéseket, amelyekben szinte kivétel nélkül szerepel Muraldo is, mégpedig nem a leghízelgőbb jelzők és megjegyzések kíséretében: olyan híreket terjeszt, amelyek a

---

[9] A befejező két sor értelmezését nem tekintem lezártnak; lehetséges, hogy itt is valamilyen szójáték van elrejtve.

[10] Veress i.m. V. 179—80.

[11] I.m. VI. 181.

[12] I.m. V. 272—3.

császárt kompromittálják,[13] méregkeverő,[14] istentelen gazember.[15] Vitéz Mihály képviseletében megfordult Báthory Zsigmondnál is, és állítólag azt az ajánlatot tette, hogy az erdélyi uralkodó vegye feleségül Florikát, Vitéz Mihály lányát.[16]

Szintén 1600-ban került sor Muraldo moldvai útjára, amelyről egyes császári biztosok tudni vélték, hogy Vitéz Mihály — orvosdiplomatáján keresztül — szövetségi ajánlatot tett Ieremia vajdának, s ennek alátámasztása végett javasolta, hogy a moldvai uralkodó adja feleségül a lányát az ő fiához, Pătraşcuhoz. A szövetség feltétele az volt, hogy Ieremia vajda ne támogassa Báthory Zsigmondot.[17] A moldvai vajda utóbb, amikor Vitéz Mihály Moldva ellen fordult, elfogatta Muraldót és kíséretével együtt Hotin várába záratta, majd átvitette Kamenieczbe. Innen fordult Muraldo levélben Zamoyski lengyel kancellárhoz és kérte közbenjárását.[18] Arról is tudunk, hogy a goroszlói ütközet után Muraldo Szebenben időzött és Szamosközyvel is találkozott.[19]

Utolsó adatunk Muraldóról Szamosközy szűkszavú tudósítása: 1602-ben, Déván halt meg.[20]

Az olasz eredetű svájci orvos, aki „philopsophiae et medicinae doctor"-nak írta alá magát,[21] Lengyelországban, majd hazánkban működött, az akkori idők legismertebb kelet-európai vezetőivel állott kapcsolatban, s igen sok történelmi fordulat — Jósika kivégzése, Moldva elfoglalása stb. — előkészítésében kapott olyan szerepet, amelynek jelentőségét igazában csak a jövőben feltárandó adatok révén fogjuk tudni helyesebben értékelni, esetleg felmérve ehhez más orvosok (Hunyadi Ferenc, Bucella) diplomáciai kiküldetéseit is.[22]

SZABÓ GYÖRGY
Universitatea „Babeş-Bolyai"
Cluj-Napoca, str. Horea nr. 31

---

[13] Hurmuzaki, Eudoxie, *Documente privitoare la istoria românilor*. XII. Bucureşti, 1903. 801—2.

[14] I.m. 334; Szádeczky Lajos, *Erdély és Mihály vajda története*. Temesvár, 1893. 505.

[15] Hurmuzaki, i.m. XII. 787.

[16] A házassági ajánlat Szamosközy szerint csak arra az esetre szólt, ha Muraldónak nem sikerül megmérgeznie Báthory Zsigmondot. Vö. Crăciun, Ioachim, *Cronicarul Szamosközy şi însemnătatea lui privitoare la români*. Cluj, 1928. 131.

[17] Hurmuzaki, i.m. XII. 940.

[18] Veress, i.m. VI. 180—2.

[19] Crăciun, i.m. 8, 20.

[20] *Magyar Történelmi Emlékek* II. Írók 30. kötet, IV. 76. Testvére, Giulio Cesare Muraldo, szintén diplomataként tevékenykedett s 1604 decemberében Havasalföldön járt, hogy a császáriak részére megszerezze Radu vajda támogatását Bocskay ellen; l. Crăciun i.m. 184. Ezt a Giulio Cesarét Torockószentgyörgyön ölték meg, Koncz Pál házában 1605-ben; l. *Magyar Történelmi Emlékek* II. Írók 31. kötet, Gyulafi Lestár feljegyzései. Budapest, 1881. 40.

[21] Veress i.m. VI. 180—2.

[22] Bucellára nézve, aki Báthory Zsigmond lengyel királyságát próbálta egyengetni, l. Gyulafi Lestár feljegyzései 71.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIV. évf. 1980. 2. szám

MONDATÁTSZÖVŐDÉS A MAROSMAGYARÓI NYELVJÁRÁSBAN

A mondatátszövődés kérdésével foglalkozók (Klemm Antal, Tört-Mondt. 46—51; Simonyi Zsigmond, Köt. II, 81—4; Zolnai Gyula, Mondatátszövődés. Bp., 1926; Kiss Jenő: Nyr. CIII (1979), 66—8; MMNyR. II, 453—4) egyként megállapítják, hogy gyakori, különösen a beszélt nyelvben. Klemm és Zolnai az irodalmi és a köznyelvre vonatkozóan is kiemeli, hogy régi és egyre gyakoribb a használata. Kiss Jenő, de már előtte Klemm, Zolnai és az MMNyR. is úgy véli, hogy „A közlésben fontos, többnyire új tartalmi mozzanatot kifejező mondatrész (lélektani állítmány, comment, újságoló rész) a mellékmondatból átkerül a főmondatba, zömmel mondatkezdő szóként" (i.m. 66). Idézett példái igazolják is állítását. Ezzel az indoklással — úgy hiszem — egyet is érthetünk, de csak azzal a megszorítással, hogy függetlenül attól, melyik vagy milyen mondatból kerül át valamely mondatrész a másikba. Talán inkább úgy mondhatnók, hogy a beszélőtől fontosnak tartott, újságot tartalmazó mondatrészt kifejező szó(alak) előbbre kerül a mondatban, esetleg éppen mondatkezdő szerkezeti taggá válik. Ezt a megszorítást példáim egyértelműen igazolják. Bennük ugyanis — amint látni fogjuk — gyakran kerül át az összetett mondatot kezdő vagy a nem szövődményes mondatot megelőző mellékmondatba valamely főmondatbeli mondatrész, illetőleg magában a mellékmondatban megy végbe ilyen változás. Sőt, olyan jelenséggel is találkozunk a marosmagyarói tájnyelvben, hogy a főmondat értékű szerkezet elveszíti a szövődmény eredményeként ezt a minőségét, és vagy álmellékmondat, illetőleg alárendelő mondat vagy módosítószó értékűvé válik. Ez utóbbi jelenségre egyébként már Zolnai is utalt (i.m. 19).

A következőkben számba vesszük a vizsgált nyelvjárásban megfigyelt átszövődéses szerkezeti típusokat.

I. **1.** Főmondat → álmellékmondat, illetőleg értelmező jelzői mellékmondat. Például: *Azelőtt az ember a vásárra ment, és vett a lánykájának gyönyörű szép ruhát,* **amelyik úgy látszott,** *hogy a legszebb selyemből van szőve, ahol* (= holott, jóllehet) *tiszta papirruha volt* (KMHM 110).[1] Itt az *amelyik úgy látszott* szerkezet *és úgy látszott* mellérendelő főmondatot, illetőleg ezt az értelmező jelzői mellékmondatot helyettesíti: *. . . szép ruhát, olyat, amelyikről úgy látszott, hogy . . .* Ez utóbbi

[1] A KMHM rövidítése a Faragó Józseftől kiadott *Kurcsi Minya havasi mesemondó* (Bukarest, 1969) kötetre utal, a KMB meg a Kocsis Miklós Barabástól magnetofonszalagra felvett szövegre. A jelzés nélküli példák saját gyűjtésemből valók. — A nyelvjárási szövegben kiemelt részek a szövődmény kialakítói. — A nyelvjárási szövegeket értelmező mondatokat irodalmi nyelvi helyesírással közlöm.

változat szerint a szövődmény eredményeképpen a mellékmondat állandó határozója *(amelyikről)* alannyá *(amelyik)* alakult át. *A veje vett egy lovat,* **amelyik aszt hitte,** *hogy jó húzo, de mektromfalodatt.* Ebben az esetben a magyarázó *ugyanis azt hitte* vagy pedig az értelmezői *olyat, amelyikről azt hitte, hogy* . . . szerkezetre gondolhatunk.

2. Főmondat → módosítószó. Például: . . . *ezekkẽ az emberekkẽ nem lehet pityókázni* (= packázni!), *mer ezek* **ki tuggya** *mijen emberek* . . . (KMB). *Mikor* [Jankó] *kibújt* [a farkas hasából], *akkor megállott helyt, szertenézett, hogy ő most hol van,* **ki tudja** (= vajon) *hová vitte őt a farkas* (KMB). Mindkét mondatban kérdőszót tartalmazó mondat hanglejtésével azonos, ereszkedő hangmenetű az intonáció, és szünet sem követi a *ki tudja* elemet.

II. **1.** Főmondat alanya → mellékmondat alanya, illetőleg a mellékmondat kiemelt részének előre vetése lélektani okokból (vö. MMNyR. II, 544).[2] Például: **A gazda** *mikor hazaérkezik, benyit a házába, látja a feleségit négykézláb, és a nyereg a hátán* (KMHM 180). Ez a szerkesztésmód nagyon gyakori a nyelvjárásban. Nagyfokú megterheltségét talán azzal magyarázhatjuk, hogy a beszélő az esetek túlnyomó többségében az esemény időrendi sorrendjében szerkeszti meg mondanivalóját, és ennek megfelelően követik egymást az összetett mondat tagmondatai. Viszont a fontosnak, esetleg újnak tartott szerkezeti tagot előre veti. Így alakul ki ez a fajta szövődményes szerkezet. Nem volna ennyire nyilvánvaló az átszövődés, ha a *mikor*-ral kezdené a mondatot. Így azonban, mivel a *gazda* és a *mikor* között nem tart szünetet, és nem ejti alacsonyabb zenei fokon a közbevetésnek felfogható időhatározói mellékmondatot, tehát az alany hanglejtés szempontjából a mellékmondat részévé válik, csak mondatátszövődésre gondolhatunk (vö. MMNyR. II, 455). Hasonló szerkezetek: **A zsiványok** *mikor látják, mondják egyik a másiknak* . . . (KMHM 204). Az ilyen típusú mondatokban valójában fölöslegesnek érezhetjük az időviszonyra utaló *mikor* 'amikor' vonatkozó névmási kötőszót, mert nélküle éppen annyira egyértelműen megszerkeszthető a mondat, de ebben az esetben mellérendelő viszonyt kapunk Tehát: *A gazda hazaérkezik, benyit* . . . , vagy: *A zsiványok* [ezt] *látják,* [és] *mondják egyik a másiknak* . . . Az MMNyR. említi, hogy „Jobbára csak a beszélt nyelvben, illetőleg a beszélt nyelvet tükröztető szépirodalmi művekben fordul elő az a [mondatátszövődés] típus, amelyben a főmondat a mellékmondat után áll, a mellékmondatból kiemelt rész pedig a mellékmondat élére kerül" (II, 455). Erre idézhetők példaként ezek a szerkezetek.

Más jellegű, de részben hasonló eset a következő, amelyben a mellékmondat alanya egyben a főmondat alanya → mellékmondat alanya kategóriába is beilleszthető. Az ilyen átszövődés ugyancsak a mondatoktól kifejezett időrendi sorrend eredménye lehet: *Mikor* **Matyi** *a tehén szájába került, akkor ébredt fel* (KMHM 173), ti. a logikai sorrend

---

[2] Igaz ugyan, hogy az időhatározói mellékmondatok között idéz az átszövődésre történő utalás nélkül két ilyen jellegű példát, de úgy vélem, az átszövődéses jelenség megléte nem vitatható. Például: *Az eső elállt s* **egy-két csillag mielőtt lehervadt,** *megnézhette még magát a szomszéd gyümölcsös nedves leveleiben, és* **Fáradtság, éhség, alighogy eltűnt,** — *munkába álltam, fogtam a villát* (II, 371).

nem kíván szövődményes megfogalmazást: *Matyi akkor ébredt fel, mikor a tehén szájába került.* — Ugyanilyen típusú, de szórendi változtatással párosulva: *Mikor a fiú felébredt reggel, látja, hogy egyedül van* (KMHM 105).

Bonyolultabb formája ennek a típusnak az ilyen szerkezet: *Tíz év leteltivel, ahogy az intéző ennél a grófnál szolgált, már ott állt, hogy fele birtok, marhaállomány, minden az övé volt* (KMHM 213). A szövődmény nélküli forma így képzelhető el: *Az intéző tíz év leteltével, mialatt ennél a grófnál szolgált, már ott állt* (= ott tartott), *hogy* ...

A mondattagolás következtében nem egyértelmű a következő, ebbe az alfajba tartozó átszövődéses mondat: ...*a harangozó elment és felment a toronyba. Egy fehér lepedőt vitt magával, és felállt a torony ablakába. A lepedőt magára terítette, s mikor a fiú felment a toronyba, hogy elharangozza az éjjeli tizenkettőt, látta, hogy egy fehér alak áll a torony ablakában* (KMHM 97). Feltehetjük a kérdést, amíg nem olvastuk végig a mondatot, ki látta: a harangozó vagy a fiú? Nem világos. Ha viszont a szövődményt megszüntetjük, egyértelművé válik a közlés: ...*a fiú látta, mikor felment a toronyba, hogy* ... Ha a szöveget így tagolta volna: ...*felállt a torony ablakába, és a lepedőt magára terítette. Mikor a fiú felment* ..., ugyancsak egyértelmű lett volna a mondat.

2. Főmondat alanya → mellékmondat tárgya. Például: *Az útja ahogy vezette* **Jánost,** *egy erdőn haladott keresztül* (KMHM 163) — *János útja — ahogy vezetett — egy erdőn haladott keresztül.* És itt a szövődmény következtében az alanyi ragozású ige a határozott tárgy hatására tárgyas ragozásba kerül. Vagy lehetséges volna egy ilyen változat: *Jánost útja, ahogy haladott* (= ment), *egy erdőn vezette keresztül.* Ez esetben azonban más kategóriába tartoznék a szerkezet. Úgy vélem azonban, mégis az előbbi értelmezés a helyénvaló; legalábbis a népmeseszövegekben ez az általános, a szokványos. Tehát valószerűbb, elfogadhatóbb a szövődményes szerkezet feltételezése az előbbi magyarázat szerint. Egyébként ha pusztán a mellékmondat szórendi változását látjuk benne, akkor is szövődményes szerkezetnek tekinthetjük.

3. Főmondat alanya → mellékmondat határozója. Például: **Evvel a lóval,** *melyikkel jöttem, annyira ficánkolt alattam, és össze-vissza rázott, hogy alig tudtam élve idejönni a palotába* (KMHM 137) = *Ez a ló, melyikkel jöttem, annyira ficánkolt alattam,... hogy alig tudtam élve idejönni a palotába.* Hasonló szerkezet: **Erő a fuvarosro,** *mejik a tënnap hazahazatt ingemet, annyit hazudatt nekem, hagy egy jó szót se tudak mondani rolla* = *Ez a fuvaros, amelyik a tegnap hazahozott engemet, annyit hazudott, hogy egy jó szót se tudok mondani róla.* És ez a szerkezeti típus azért is tanulságos, mert a kezdő szakasz és az utolsó mellékmondat logikai és grammatikai szempontból szervesen összefügg *(Evvel a lóval alig tudtam idejönni* ..., illetőleg *Erről a fuvarosról egy jó szót se tudok mondani.),* sőt a második példában — és egy kis túlzással az elsőben is — elképzelhető a kezdő szakasz és a főmondat *(Erről a fuvarosról annyit hazudott nekem* ... és *Evvel a lóval annyit ficánkolt alattam* ...) közötti mondatszerkezeti kapcsolat is.

4. Főmondat tárgya → időhatározói mellékmondat alanya. Például: *És a királyné összeszövetkezett egy külországi királyfival, hogy az ő*

leánya *mikor férjhezadó lesz, ennek a kirlályfinak adja feleségül* (KMHM 138) = *. . . hogy az ő leányát ennek a királyfinak adja* (vagy *ehhez a királyfihoz adja*) *feleségül, mikor férjhezadó lesz.* Ugyanilyen a helyzet a főmondat tárgya → tárgyi mellékmondat alanya szerkezetben: *A szamszédasszanya aszt eggyeszte vëllek, hagy az ő embere* (= férje) *mika hazajő a munkábo, ëküdi a hòrdok utánn* = *. . . hogy az [ő] emberét elküldi a hordók után, mikor* (= miután) *a munkából hazajön.*

5. Főmondat határozója → mellékmondat határozója. Az összetett mondatban a szövődményes szerkezet főmondata alárendelt viszonyban van a mondategész főmondatával szemben, de az átszövődéses alakulatban főmondat szerepet tölt be. Például: *A királykisasszony* **éppen** *mikor tizenöt éves lett, úgy megfeledkezett a király és a királyné* [a jóslatról], *hogy aznap elsétáltak a palotából, és magára hagyták a királykisasszonyt* (KMHM 119) = *. . . a király és a királyné úgy megfeledkezett* [a jóslatról], *hogy éppen aznap, mikor a királykisasszony tizenöt éves lett, elsétáltak a palotából, és . . .* Nem hinném, hogy az *éppen aznap, mikor . . .* sorrenddel azonos értékű volna az *aznap, éppen mikor* egymásután, hiszen a főhangsúlyos rész az *éppen aznap*, és már csak ezért sem azonosítható a két szerkezet egymással. Sőt, pontosan az *éppen* szerepének fontos volta indokolja lélektanilag a szövődmény létrejöttét.

6. Főmondat tárgya → mellékmondat tárgya. Például: *Jó, jó, neked att* **az eszet** *ahol mérték, nagyon keveset mértek* (KMHM 32) = *. . . neked ott nagyon kevés eszet mértek, ahol mérték.* A szerkezet sajátosnak mondható amiatt is, hogy az *ahol* vonatkozó névmási kötőszó a tárgy és az állítmány közé került: *. . . neked att az eszet ahol mérték . . .* Gondolhatnánk főmondat határozója → mellékmondat tárgya átalakulásra is, ha úgy értelmeznők, hogy *. . . neked ott* **az észből** *nagyon keveset mértek, ahol mérték*, hiszen a tárgyszó mindenképpen részelő tartalmat hordoz. De talán mégis elsődleges a tárgy → tárgy feltételezése. Ugyanígy értelmezhető a következő példa: *Igen, de a gyermeknek att ahun* **a pinszt** *atták, nem attak sokat* mondatot = *Igen, de a gyermeknek ott nem sok pénzt adtak, ahol adták*, vagy: *. . . ott a pénzből nem sokat adtak, ahol adták.*

7. Főmondat birtokos jelzője → mellékmondat alanya. Például: **Az az asszony** *egy vasárnap reggel amint sepregetett a házban, a seprüje előtt egy szem bors meghengeredett s felvette a kezibe, hogy nézze meg, hogy mi az* (KMB) = *Annak az asszonynak, amint egy vasárnap reggel sepregetett, a seprűje előtt egy szem bors meghengeredett . . .* A kötőszó szórendje ugyanolyan jellegű, mint az előző (II. 6) pontban lévőé. *És* **a királykisasszony észrevétlenül,** *mikor belehajolt a forrásba, hogy vizet igyék, az a kis üvege a három csepp vérrel az ingiből kiesett, és beleesett a forrásba* (KMHM 137) = *És a királykisasszonynak az a kis üvege a három csepp vérrel az ingiből észrevétlenül kiesett, mikor belehajolt a forrásba, hogy vizet igyék, és beleesett (a forrásba).* E mellett az átszövődés mellett érvényesül a főmondat módhatározója → mellékmondat módhatározója változás az *észrevétlenül* mondatrész átkerülésével. Ti. e határozó szerepe döntő fontosságú a mese további cselekménye

szempontjából. Így kerül egymás mellé a közlendő tartalom két legfontosabb mozzanata az átszövődés eredményeként.

8. Főmondat birtokos jelzője → mellékmondat tárgya. Például: *A leányka ahogy kétfelé törte* **a kenyeret,** *egyik fele nagyobbra tört, mint a másik.* = *A kenyér egyik fele nagyobbra tört, mint a másik, ahogy a leányka kétfelé törte.* A mondatok sorrendje, természetesen, lehet fordított is. Jellemző itt is, hogy az alany megelőzi a kötőszót az eredeti fogalmazásban. Hasonló szerkezet: *A mẽszáras ahaty tötœttę* **a kàlbászt,** *ęggyik vięg vastagabb lett, mind a másik,* = *A kolbász egyik vége vastagabb lett, mint a másik, ahogy a mészáros töltötte,* vagy: *Ahogy a mészáros töltötte, a kolbász egyik vége vastagabb lett, mint a másik.* Mindkét esetben gondolhatunk a mellékmondaton belüli átszövődésre is (vö. a II. 1. ponttal), de valószínűbbnek látszik a bemutatott megoldás, illetőleg tipizálás.

III. **1.** Tárgyi mellékmondat → főmondat. Például: *Hát* **itthon mi történt,** *lelkem uram, ha tudnád!* (KMHM 90) = *Hát ha tudnád, lelkem uram, hogy itthon mi történt! Jàj, de* **a tënnap amit mandatt ángyom,** *ha aszt hallattad vóna!* = *Jaj, de ha azt hallottad volna, amit tegnap mondott ángyom!* A mellékmondat újszerűsége, a közlés szempontjából fontosabb volta és ezen belül is az, amit *a tegnap* mondott, kiváltja a beszélőből természetes módon az átszövődéses szerkezet létrehozását.

IV. **1.** Alanyi mellékmondat alanya → főmondat alanya. Például: **Gyuri** *több két hetinél, hogy beteg* = *Több két hetinél, hogy Gyuri beteg.* **Minya** *nincs két hónapja, hagy leszerèlt* = *Nincs két hónapja, hogy Minya leszerelt.*[3]

2. Módhatározói mellékmondat alanya → főmondat alanya. Például: *. . . azt hazudta az anyjának, ha nem ad neki az anyja csicset* (= ha nem szoptatja meg) *egy kőfalon keresztül,* **akkor ő úgy álmodta,** *hogy meghal* (KMB). = *. . . úgy álmodta, hogy akkor ő meghal.* Egyúttal az *akkor* időhatározó is átkerül a mellékmondatból a főmondatba. Az eredeti szövegezés nem egyértelmű, csak a szövegösszefüggés alapján válik azzá. Ti. a *ki hal meg?* kérdésre felelhetjük, hogy *az anya,* illetőleg *a fiú.* A mesemondó ugyanis hangsúlytalanul ejti, mintegy szakaszelőzőként az *akkor ő* kapcsolatot, és a nyomatékosan ejtett *úgy* előtt nem tart szünetet.

3. Tárgyi mellékmondat alanya → főmondat tárgya. Például: **Puskát,** *hagy let vóna, nem tudam* = *Nem tudom, hogy puskája lett volna.* **A lëjánkát** *nem tudam, hagy mit mandatt.* **A kendèrt** *nem manta, hagy ki van nyűvę. Most az asszony összeegyezik az emberrel, az urával: mivel látják* **a vándort,** *hogy nagyon szegény, lefáradt, engedjék át az ágyukat a vándornak* (KMHM 176—7) = *. . . mivel látják, hogy a vándor nagyon szegény,* [és] *elfáradt, engedjék át . . .*

4. Tárgyi mellékmondat alanya → főmondat határozója. Például: **Egy lëjántesvërek** *is hallattam, hagy vót* = *Hallottam, hogy volt egy*

[3] Az átszövődés folytán a mellékmondat alanya csak logikailag kapcsolható a főmondat állítmányához, valójában nem alkot vele tulajdonképpeni predikatív viszonyt (*Gyuri több, Minya nincs*). Továbbra is a mellékmondat alanya marad tartalmi és szerkezeti vonatkozásban egyaránt. A mondat hanglejtése szerint azonban a főmondat részét alkotja.

leánytestvérük is. **Az apjak** *is monták, hagy úgy járt.* **A lëjánkájak** *se tudam, hagy mibe hót meg.* Ezekben az átszövődéses formákban a mellékmondatból változatlan alakban a főmondatba került mondatrész (alany) valójában nem válik a főmondat igei állítmányának meghatározó tagjává, csak logikailag következtethetünk arra, hogy *-ról, -ről* viszonyragos állandó határozói bővítményként fogható fel. Az új szerkezeti kapcsolat emiatt lazább, mint számos más esetben.

5. Hasonlóképpen laza a kapcsolat ebben a típusban: alanyi mellékmondat alanya → főmondat részeshatározója. Például: *Aki megharagszik,* **a másikak** *szabad, hogy levágják az ărát* (= orrát) (KMB) = *. . . szabad, hogy a másikok levágják az orrát [annak], aki megharagszik.* **A tœbbik** *kelletett, hagy várjanak sarakra* (= sorukra).

V. **1.** Tárgyi mellékmondat tárgya → főmondat tárgya. Például: *Nem érdemled meg az istennek áldott* **levegőjit,** *hogy szivjad* (KMHM 96). = *Nem érdemled meg, hogy szivjad istennek áldott levegőjét.*

2. Tárgyi vagy célhatározói mellékmondat tárgya → főmondat tárgya. Például: **Szénát** *mentem, hogy adjak neki* [ti. a tehénnek] *másodszor . . .* (KMHM 173). *Ëgy vika* **búzát** *mantam* [vagy *kértem*], *hagy aggyan kőcsœnn.* Ez utóbbi mondatban állandó határozó tárgya → főmondat tárgya átalakulásra is gondolhatunk. Benne, jóllehet ugyanolyan átalakulás megy végbe, mint az előzőben, azaz mellékmondat tárgya → főmondat tárgya, a kapcsolás kettős, mert a *búzát mondtam / búzát kértem* és *búzát adjon* viszony egyként érvényesül. Viszont a *szénát mentem* nem lehetséges, csak a *szénát adjak.*

VI. **1.** Alanyi mellékmondat alanya → főmondat határozója. Például: **Az asszanyaknak** *rigebben nem vót muszáj, hagy a mezőrę járjanak* = *Régebben nem volt muszáj, hogy az asszonyok a mezőre járjanak.* Ez az átszövődéses forma gyakori a köznyelv romániai változatában.

2. Alanyi mellékmondat határozója → főmondat határozója. Például: *Nem* **sokáig** *kellett, hogy várjanak* (KMHM 146) = *Nem kellett, hogy sokáig várjanak.*

3. Helyhatározói mellékmondat határozója → főmondat határozója. Például: *És egy téli alkalommal, mikor nagy tél volt, nagy hó volt, hogy* **a világon** *a szem amerre ellátott, mindenütt hó borította a mezőket, hegyeket, völgyeket, tetszbetegnek tettette magát az asszony* (KMHM 108) = *. . . hogy amerre a szem ellátott, mindenütt a világon hó borította a mezőket . . .* A már említett eljárás, hogy a kötőszóként használt vonatkozó névmást megelőzi az alany, itt is érvényesül.

Ezek azok az átszövődéses szerkezeti formák, amelyeket megfigyelhettünk a meseszövegek és a magunk gyűjtése alapján. Ha a szórend és az alaki jegyek alapján tipizáljuk őket, tekintetbe véve azt is, hogy főmondat → mellékmondat, illetőleg mellékmondat → főmondat irányú fejlődés eredményeként jött-e létre az átszövődéses forma, a következő képet kapjuk:

a) Ha az átszövődést képviselő mondatrész mindkét esetben, azaz a szövődményes és a szövődmény nélküli szerkezetben azonos funkciójú marad, a változás pedig abban nyilvánul meg, hogy a kérdéses mondatrész átkerül egyik mondatból a másikba, illetőleg a mellékmondatban marad, *csak szórendi* átalakulás figyelhető meg. Ide sorolhatók a) a fő-

mondat → mellékmondat altípusban a II.1, II.5, II.6. pontban bemutatott mondatszerkezetek és b) a mellékmondat → főmondat altípusban a IV.1, IV.2, V.1, V.2, V.3, VI.2, VI.3. pontbeliek.

b) Ha pedig az átszövődést eredményező mondatrész más funkciót kap a szövődményes szerkezetben, mint amelyet a szövődmény nélküli mondatban játszott — nem tekintve azt, hogy a fő- vagy a mellékmondatban töltötte-e be eredetileg ezt a szerepet —, akkor szórendi és alaki változást is szenved. Ide sorolhatók a) a főmondat → mellékmondat altípusban a II.2, II.3, II.4, II.7, II.8. pontban tárgyalt szerkezetek és b) a mellékmondat → főmondat altípusban a IV.3, VI.1. pontbeliek.

c) Külön csoportot alkotnak végül azok a mondatok, amelyekben megváltozik ugyan a kérdéses mondatrész szerepe az átszvődéses formában, de alaki változás nem következik be. Ide tartozik a IV.4, IV.5. pontbeli alfaj.

Ilyen szempontok alapján a puszta szórendi változást mutató formák tekinthetők általánosabbnak az alaki, szórendi és mondatrész szerepet változtató szerkezetekkel szemben. Az arány 10:7. A vegyes csoportba mindössze két típus tartozik.

Más képet kapunk, ha az átszövődés folytán létrejött mondat szövődményt jelző/képviselő mondatrészének a kapcsolódási lehetőségeit vesszük számba. A kérdéses mondatrész ugyanis kapcsolódhat logikailag mind a fő-, mind a mellékmondat állítmányához, illetőleg csak az egyikéhez attól függően, hogy mennyire függetlenedett „a mondatszerkesztés általános szabályaitól" (vö. Kiss i.m. 67). Eszerint a következő a helyzet:

1. Kettős kapcsolású a kérdéses mondatrész a II.1, II.3(7), II.5, II.6, II.7, IV.1, IV.2, V.1, V.2(2, 3), VI.2. és VI.3. szerkezeti típusban.
2. A többiekben csak egyszeri kapcsolás érvényesül.
3. A két szemlélet szerinti csoportosítás nem esik egybe.

A kapcsolási lehetőségek és a szórendi, alakszerkezeti, valamint a mondatrész szerep változása szerinti rendszerezést a következő táblázatban foglaltuk össze:[4]

A változás jellege		kapcsolási lehetőség	
		egyszeri	kétszeres
Szórendi változás		II.2, II.3(1), II.4, II.8, IV.3, IV.4, IV.5, V.2(1), VI.1	II.1, II.3(2), II.5, II.6, II.7, IV.1, IV.2, V.1, V.2(2, 3), VI.2, VI.3
Alakszerkezeti forma	Változatlan	IV.4, IV.5, V.2(1)	II.1, II.5, II.6, IV.1, IV.2, V.1, V.2(2, 3), VI.2, VI.3
	Változik	II.2, II.3(1), II.4, II.8, IV.3, VI.1	II.3(2), II.7
Mondatrész szerep az átszövődésben	Változatlan	V.2(1)	II.1, II.5, II.6, IV.1, IV.2, V.1, V.2(2.3), VI.2, VI.3
	Változik	II.2, II.3(1), II.4, II.8, IV.3, IV.4, IV.5, VI.1	II.3(2), II.7

[4] Nem tüntettük fel külön, hogy a fő- vagy a mellékmondatba kerülve változik-e meg az átszövődést eredményező mondatrész szórendje, alakja, illetőleg funkciója, ugyanis a típus szempontjából nem alapvetően fontos. Akár a főmon-

A mondatátszövődés — amint látható — valóban gyakori és több, sajátos szerkezeti típust létrehozó eljárás a marosmagyarói helyi nyelvjárásban. De amint azt az eddig megjelent összefoglaló művek és Kiss Jenő közlése bizonyítja, nem egy szerkezeti típus több területen, sőt a köznyelvben is, régóta ismert, számbavételére azonban mindez ideig nem fordítottunk kellő figyelmet sem az irodalmi nyelvi, sem a nyelvjárási mondattani sajátosságok vizsgálatában. Számos itt bemutatott szerkezeti típus él — ismereteim szerint — mind nyelvjárásainkban, mind a köznyelv erdélyi változatában. Ez utóbbiban, természetesen, viszonylag korlátozottabb mértékben és jórészt a pongyola/pongyolább megfogalmazású közlésekben. E szerkezetek tüzetes vizsgálata, leírása — úgy hiszem — a mondatszerkezeti formák alakulása/változása szempontjából sem volna fölösleges.

GÁLFFY MÓZES
Universitatea „Babeş—Bolyai"
Cluj-Napoca, str. Horea nr. 31

INTERCALARE DE PROPOZIŢII ÎN GRAIUL MAGHIAR DIN ALUNIŞ (JUD. MUREŞ)

(Rezumat)

Articolul tratează problema intercalării subordonatei cu regenta în graiul maghiar din Aluniş (jud. Mureş). Prezintă trei tipuri şi anume 1. cînd o parte de propoziţie din propoziţia principală trece în cea secundară; 2. cînd din propoziţia secundară o parte de propoziţie trece în cea principală şi 3. cînd numai topica propoziţiei secundare se modifică. În urma intercalării deseori se schimbă şi forma morfologică a părţii de propoziţie, ba chiar şi funcţia pe care a îndeplinit-o în construcţia originală, neintercalată.

Inversarea are motive psihologice: partea mai importantă a comunicării sau noutatea este pusă la începutul construcţiei, deci altfel decît ar cere topica obişnuită.

---

datból kerül át a mellékmondatba, akár a mellékmondatból a főmondatba, jórészt ugyanazok a szerkezeti típusok jönnek/jöhetnek létre. — A (. . .)-be tett számok a példamondatok sorrendjét jelölik. — A mondatrész változatlan jellegén azt értjük, hogy mindkét szerkezeti formában, de egyik esetben a fő-, másikban a mellékmondatban tölt be azonos szerepet.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIV. évf. 1980. 2. szám

NÖVÉNYNEVEK NYIKÓ MENTE HELYNEVEIBEN

0. A köznevek tekintélyes csoportját alkotó növénynevek szoros, elszakíthatatlan kapcsolatban állnak egyik tulajdonnévfajtával, a helyvagy földrajzi névvel, mert a helynevek megalkotásában, létrehozásában a növényneveket az ember különös előszeretettel használta és használja ma is. Mindez természetes, hisz a tájat borító növénytakaró különösen jellemző egy adott területre, szinte kínálja az elnevezés lehetőségét. A tájban eligazodni kívánó embernek a térszíni formák, a területek valamilyen szempontból föltűnő fekvése mellett leginkább a tájat borító növényzet tűnt föl. A növényzet változatossága, sokszínűsége különösen alkalmasnak mutatkozott a határ egyes részeinek elkülönítésére, éppen az ezekre a részekre legjellemzőbb, a névadó közösség számára valamilyen okból legfontosabb növény alapján.

A helynévgyűjtésről szólva Szabó T. Attila már 1934-ben fölhívja a figyelmet a növénytakarónak a helynévadásban játszott fontos szerepére (vö. MNy. XXX, 169). Később Benkő Loránd és Lőrincze Lajos a helynevek osztályozásáról szólva igen fontosnak tartja a növénynevek helynévadó szerepét (Benkő Loránd, *A Nyárádmente földrajzi nevei*, Bp., 1947. 28; Lőrincze Lajos, *Földrajzi neveink élete*. Bp., 1947. 11). Iorgu Iordan, a *Toponimia românească* című jelentős munkájában részletesen bemutatja a növénynevekből alakult helyneveket is, melyeknek igen nagy száma bizonyítja a növénynevek lényeges helynévalkotó funkcióját.

1. Az alábbiakban a növényzettel kapcsolatos Nyikó menti helyneveket próbálom fölvázolni: azokat a névadási indítékokat, melyek e terület helyneveinek megalkotásában olyan jelentős szerepet játszottak. Bár következtetéseim csak e terület földrajzi neveinek tanulmányozásából erednek, de eddigi névtani kutatásaim alapján nyugodtan állíthatom, hogy az itt élő névadási indítékok, szokások legtöbbje — kisebb-nagyobb eltérésekkel — más területekre is jellemző.

A Nyikó mentén a növényzeti viszonyokat tükröző helynevek száma közel ezerre tehető, s ez azzal magyarázható, hogy itt a változatos felszíni formákat nagyon gazdag, sokszínű növénytakaró borítja: az alacsonyabban fekvő, vízparti védett területek növényvilágának nyomai éppúgy megtalálhatók az itteni földrajzi nevekben, mint a havasok elmaradhatatlan erdőalkotójának, a fenyőnek a neve.

A növényvilággal kapcsolatos helynévadás fontossága e területen vitathatatlan, de ha pontosabb képet akarunk nyerni e névcsoportról, föltétlenül szükséges annak a behatóbb vizsgálata, hogy melyek lehettek

azok az indítékok, melyeknek alapján a Nyikó menti ember sok száz, növénynevet tartalmazó helynevét megalkotta.

1.1. Amint Lőrincze is hangsúlyozza idézett munkájában, a csoportosan vagy magányosan előforduló növények elsősorban föltűnőségükkel vonták magukra az elnevező figyelmét. Az a növényzeti kép, melyet a tájat szemlélő ember maga előtt látott, elsőrendű fontosságú volt a földrajzi nevek megszületésében, a növényzet hasznossága, esetleg az ember számára káros volta sokkal kevésbé mozgatta meg az elnevezők képzeletét. Először tehát vizsgáljuk meg azt, hogy a növényzet föltűnősége hogyan befolyásolhatta a legkülönbözőbb, növényzettel kapcsolatos földrajzi nevek létrejöttét.

1. A különféle növényegyüttesek (*erdő, ciher, berek, lok* stb.) voltak a legföltűnőbbek minden falu határában, s ennek megfelelően igen nagy a súlyuk a vidék földrajzi neveiben /*Som-kerek* (Sf), *Dali sűrüje* (Mf), *Gordon* (Fl, Szl), *Csöplesz* (Bo)/.

Azt sem érdektelen megvizsgálni, hogy e növényegyütteseknek melyek voltak azok a fontos tulajdonságai, melyek alapján elnevezésük történhetett. E helyütt, példaként csupán az *erdő* földrajzi köznévvel alakult helynevek vizsgálata alapján soroljuk föl ezeket az indítékokat. Elnevezhették az erdőt:

jellegzetes növényzetéről: *Csere-erdőü* (Ka, Ko, Tf); *Nyirős-erdőü* (Szl);

alakjáról: *Kerek-erdőü* (Be);

nagyságáról: *Nagy-erdőü* (Pf), *Kis-erdőü* (Kf);

fáinak szélfúváskor adott jellegzetes hangjáról: *Súgóu* (Pf, Va);

tiltott voltáról: *Tilalmas* (Be);

funkciójáról: *Véd-erdőü* (Pf);

birtokosának nevéről: *Bálintok erdeje* (Mf);

birtokosának foglalkozásáról: *Rektor úr erdeje* (Szm);

intézményről, melynek birtokát képezte: *Megye erdeje* (Szm);

vitatott tulajdonjogáról: *Pörös-erdőü* (Va);

2. A különböző fajtájú fák tömeges előfordulása az egyes határrészeken szintén nagyon föltűnő. E területeket megnevezhették:

jellegzetes fáikról: *Csere* (Fl), *Bükk* (Ke, Sf), *Gyurtyános* (Fl, Mf);

fáik alakjáról, nagyságáról: *Szálas-egör* (Be), *Apróu-egör háttya* (Sf);

fáinak sűrűségéről: *Gyakor-fűz* (Fl).

3. Az erdőalkotó fák közt csekély számban előforduló, de ezek közül külsejükkel kirívó fák szintén magukra vonhatták a megnevező közösség figyelmét, s ilyenkor az a furcsa helyzet adódott, hogy a területet nem jellegzetes fáiról nevezték el, hanem a tőlük kérgük színében, levelük formájában elütő néhány más egyedről: *Kőrisös* (Ka), *Szilos* (Pf).

4. A határ különböző részeit sűrűn benövő bokros növények is föltűnőek lehettek: *Kánázs-berök* (kálna 'bangita', Rf), *Magyaróu* (Va).

5. Egyes növényeknek a vidéken való ritka előfordulása is lehet föltűnő. Habár a Nyikó mente éghajlati viszonyai nem kedveznek a szőlőtermesztésnek, mégis tekintélyes számú szőlővel alakult földrajzi nevet sikerült összegyűjtenünk területünkről. Adataink tanúsága szerint a 21 faluból 16-ban (még a legészakibb részeken fekvőkben is) megpróbálkoztak a szőlőtermesztéssel. Ezen meddő kísérletek emlékét őrzik a *Szöllőü* (Fl), *Szöllőü-óudal* (Kf), *Fősőü-Szöllőüs* és a hozzájuk hasonló nevek.

6. A különösen erős vitalitású növényeket, melyek sokszor szinte hihetetlenül gyorsan, szinte „észrevétlenül" változtatják meg a határrészek képét, gondosan számon tartották, s neveztek el róluk több területet: *Gyakor-fűz* (Fl), *Fűzes* (To), *Rakottyás* (Ke).

7. Az irtások, fáiktól megfosztott erdőrészek jó tájékozódási pontul szolgálhattak a nagyrészt erdőkkel borított helyeken. Megnevezhették őket:

általában, az irtási mód jelölése nélkül: *Orotás* (Va), *Orotván* (Pf);

különféle irtási módokról: *Aszalván* (Va, Pf, Bo), *Égetés* (Ka, Ko), *Vágás* (Va);

a kiirtott növényről: *Vágocs-csere dombja* (Fl);

az irtás utáni növényi maradványokról: *Csutakos* (Ka).

8. Az irtásterületeken rohamosan fölserkenő növények együttese szintén figyelemfölkeltő: *Torok cihere* (Ke), *Csöplesz* (Bo), *Csöndör* (Rf).

9. A társtalan, magányos fák is kitűnően tájékoztatták a határban eligazodni kívánó embert. Ezek között is különös gonddal tartották számon a szembetűnő tulajdonságokkal rendelkezőket, de azokat is, melyek valamilyen más szempontból voltak fontosak a megnevező közösségnek. Az elnevezésben szerepet játszhatott a fa:

nagysága: *Naty-fa* (Pf), *Nagy-vackorfa* (Pf);

föltűnő alakja: *Hőgyös-fa* (Be), *Csonka-körtöve* (Be), *Kerekcserefa* (Rf);

fajtája: *Bükfa* (Pf, Be), *Jegenye* (To);

gyümölcsének minősége: *Jóu-alma* (Sf);

a rajta (benne) lakó állatok: *Hollóus-fa* (Tf);

birtokosának neve: *Péitőr Györgyné körtövéje* (Szl);

birtokosának foglalkozása: *Pap fája* (Ko).

10. A kis facsoportok szintén megkönnyítették a tájékozódást. A területek róluk való elnevezésében szerepet játszott:

pontos számuk: *Három fűszfa* (Be), *Kécs-csere* (Fl); *Négy-vackorfa* (Pf);

csoportosságuk: *Vadalmafáknál* (Tf), *Szilfák* (Ka).

11. Azonos területen két (esetleg több) növénynek a többieknél nagyobb mértékű elterjedtsége is föltűnhetett az egykori megnevezőnek. Mivel mindkettőt jellemzőnek tartották az adott területre, a két növény nevével jelölték meg azt: *Somos cseréije* (Cs), *Komlóus-kert cseréije* (Cs).

12. A dúsan tenyésző, pázsitot alkotó füves növényzet is lehet néha névadó: *Gyepös-hőgy* (Tf).

13. A vizes, nedves területek növénytakarója, mely külsőre is élesen elüt a szomszédos határrészek növényzetétől, messziről szembetűnik, s e vízinövények neve jónéhány földrajzi nevünkben szerepel: *Háportos* /'kákabuzogány', (Va)/, *Sásos* (Cs).

14. Az élénk színű virágaikkal díszelgő növényeknek is több határrész köszönheti nevét: *Bakszakál* (To), *Kankóuzsdis-kert* (Fl), *Burusnyán* (Ke). A két első helynév megszületésében a tömeges előfordulás is szerepet játszhatott.

15. Az egyes növényi részek is szerephez juthatnak néha a megnevezésben. Ilyen nevek létrejöttének alapjául e vidéken csupán a fáknak irtás után a földben maradt tőkéje szolgált: *Csutakos* (Ka), *Tőükésfőüd* (Be) (l. a 7. pont alatt is).

16. Az erdők talaját sűrűn borító növényi hulladék szintén szembeszökő lehet: *Avaros* (Be), *Avaros-tetőü* (Tf). E nevek létrejöttében a hasznossági szempont sem elhanyagolható, hiszen az avart egykor alomként is fölhasználták.

17. A fás növényzet hiánya éppúgy figyelemfölkeltő lehet, mint a növények gyakori előfordulása. A Nyikó mente számos falujában él a *Kópac* (Fl, Rf) földrajzi név (lehet, hogy ezeknek egy része az erdőirtások után csupaszon maradt területeket jelölte).

1.2. A növényeknek az ember számára valamilyen szempontból hasznosítható volta szintén egész sor földrajzi név névadási indítékául szolgált.

1. Az ehető erdei növényeknek, növényi részeknek a régmúlt századokban különösen kiemelkedő szerepük volt az emberi táplálkozásban. Már ősidők óta gyűjtötték az ehető növényeket, s ez a tevékenység — ha az idők folyamán háttérbe szorult is —, máig sem szűnt meg. A falusi ember napjainkban is aprólékos gondossággal számon tartja azokat a helyeket, ahol ízletes gyümölcsöket, különféle gombákat lelhet, s a területet az ott talált növényekről nevezi el. Megnevezhették e határrészeket:

vadon tenyésző gyümölcsfákról: *Vadalmás* (Sf), *Somos* (Cs);

erdei maradványnövényekről: *Epörjes* (Mf), *Mánászóü* (Pf);

fűszernövényekről:*Salamás* (Fl), *Solomás* (Pf).

2. A termesztett ételnövények közül jónéhány vált helynévalkotóvá. Az emberi táplálkozásban annyira lényeges gabonaneműek nevével azonban alig jelöltek meg néhány határrészt. Ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen a fordulós gazdálkodásban a növények termesztési helye évről évre változott. A fordulós gazdálkodásra való áttérés után is maradt néhány olyan kultúrnövény, melynek termesztési helyét évente nem változtatták, s ezek alkalmasnak kínálkoztak új földrajzi nevek létrehozására: *Bab lapossa* (Tf), *Fuszujka-domb* (Pf), *Kőles-hej* (Va), *Pityóükás* (Sf).

A gyümölcsösök, de a magányosan álló nemes gyümölcsfák is jó alapot szolgáltattak a helynévadásra. (A velük alkotott nevek létrejöttében a hasznossági szempont mellett föltűnőségüknek is szerepe volt.) Az egyes területeknek nevet adhattak:

magányos gyümölcsfákról: *Bőralmafa* (Sf), *Kossóuskörtöve* (Ke), *Piroskörtöve* (Be, Tf);
kis csoportokat alkotó gyümölcsfákról: *Dijóufák* (Szk);
tömegesen előforduló gyümölcsfákról: *Szilvás* (Nk), *Dijó-kert* (Be), *Almás-kert* (Mf).

4. A gyümölcsfák szaporítási helyéről is több határrész kapta nevét: *Csömöte-kert* (Ko), *Faiskola-kert* (Ke, Fl, Szm, Va), *Óutoványos* (Ka, Kf, Tf), *Óutoványos-kert* (Fl, To).

5. A szőlő meghonosítását — mint már említettük — igen fontosnak tartották, de ilyen irányú próbálkozásaik rendre kudarcot vallottak. Az egykori szőlősök emlékét számos helynév őrzi: *Szőllőü* (Fl), *Asóu-Szöllőüs* (Rf). E nevek keletkezésében a növény igen ritka volta is szerepet játszott.

6. A rostnövényeket igen nagy becsben tartották, mert ezekből készítették a legkülönfélébb ruhaanyagokat. Mivel e növényeket hosszú ideig a határ azonos részén termesztették, jónéhány határrész köszönheti nekik nevét: *Kendör-hej* (Va), *Lem fóüggye* (Pf).

7. Azok a fás növények, melyeknek anyagából különböző szerszámokat, használati tárgyakat készítettek, szintén egész sor helynév létrejöttéhez adhattak indítékot. A *Kőüris* (Ka), *Vackoros* (Kk), *Csörösnyéís* (Ka), *Rakottya* (Szl) és a hozzájuk hasonló helynevek létrejöttéhez faanyaguk ilymódú hasznosíthatóságának is volt köze.

8. A növények funkciójáról is elnevezhetnek néha határrészeket: *Bor-gyepü* (Nk).

9. A jó legelőkként és kaszálókként hasznosítható területeket az állattartó gazda gondosan számon tartja, hiszen állatait ezek látják el jó minőségű takarmánnyal: *Legölőü* (Tf), *Réit* (Fl), *Kaszállás* (Me), *Széína-mező* (Kk).

10. A termesztett takarmánynövényekről, éppen azért, mert nem termesztik őket huzamosabb ideig a határnak azonos részén, kevés helyet neveztek el: *Lucernás-kert* (Bo), *Zap-kert* (Szl).

11. A gyógynövényeknek, melyekről köztudott, hogy a népi gyógyászatban kiemelkedő a jelentőségük, alig találjuk nyomát a Nyikó mente földrajzi neveiben, csupán egy-két példát idézhetünk a velük való helyelnevezésre (de az is kérdéses, hogy gyógyításra való fölhasználásuk játszott-e szerepet e nevek megszületésében): *Boddza pataka* (Fl), *Kukujzázs-domb* (Va).

12. Az ember néha a gyönge minőségű termést, takarmányt adó növények nevével is nevez el helyeket: *Szőürfű* (Tf).

13. A gyomnövények, melyek a különböző növényi kultúrákat állandóan veszélyeztetik, sok bajt, gondot okoznak a földművelőknek, de a helynevek létrejöttében alig van szerepük. Gyűjtőterületünkön csak egyetlen ilyen helynevet találtunk: *Burjános* (Pf).

14. A kaszálókon, legelőkön (vagy más területeken) több olyan növénnyel találkozik a gazdálkodó, melyek valamilyen szempontból károsak számára (a velük való érintkezés fizikai fájdalmat okoz, vagy aka-

dályozza a munkát). Az ilyen növényekkel sűrűbben benőtt területeket éppen e növények nevével jelölik, hogy felhívják rájuk az egész közösség figyelmét: *Csihán-szög* (Sf), *Szögeskalács* (Sf), *Bogáncs* (Mf, Szl), *Bogáncsos* (Pf).

2. Meg kell jegyeznünk, hogy számos növénynév található a differenciálódással alkotott helynevekben is, de ezek létrejöttekor semmi esetre sem egy növény, növényegyüttes látványa, fölhasználhatósága mozgatja meg a névadó ember intellektuális erőit. Az új nevek keletkezésében, melyeknek alapján egy már meglévő helynév áll, a régi névvel jelölt terület valamely részének felszíni formája, nagysága stb. játszik közre. Az ilyen nevek születésében majdnem mindig a föltűnőség a lényeges, a már megnevezett nagyobb terület egy kisebb részét úgy különítik el az egésztől, hogy valamely föltűnő tulajdonságának a nevét kapcsolják az eredeti névalakhoz. A *Cserés alja, Cserés teteje* stb. neveket például a régi *Cserés*-ből hozták létre úgy, hogy a megnevezendő kisebb területrésznek az egészen belüli helyzetét jelölték egy új elem hozzáadásával. Föltűnő lehet a területrész:

alakja: *Kerek-Szilos* (Ko);

nagysága: *Kicsi-Nyír* (Ke), *Naty-Kopac* (Fl);

helyzete: *Fenyőü āja* (To), *Hátussóu-Avas* (To), *Fősöü-Szilos* (Ko);

felszíne: *Tőügyes lapossa* (Fl), *Gyertyánozs béirce* (Cs), *Csereházóu* (Szl);

növényegyüttese: *Muzsdalos sűrüje* (Mf);

fás növényzetének hiánya: *Kopadz-Bükk* (Szl), *Puszta-Csere* (Szm);

vize: *Avas árka* (Ke), *Berök kúttya* (Ko), *Egör pataka* (Pf), *Möngec pataka* (Mf), *Telek pataka* (Va);

közlekedési alakulata: *Avas úttya* (Mf), *Fenyéis ösvenye* (Fl);

építménye: *Lencséis kőrösztfája* ~ *Lencséis keresztfája* (Fl), *Csere-temetőü* (Be);

Az eredeti névhez egy kisebb területrész elkülönítése céljából gyakran hozzákapcsolják birtokosának nevét: *Péitör avassa* (Me), *Jeddi-Berök* (Rf), *Mátéi-Bükk* (Bo).

3. Összegezésként megállapíthatjuk, hogy a Nyikó mente növénynevekkel alkotott helyneveiben főként a növények föltűnősége játszotta a főszerepet, de a hasznossági szempont sem elhanyagolható a nevek születésében. Ugyanakkor e sok száz név hűen tükrözi a helynévadó ember leleményességét, jellegzetes gondolkodásmódját is.

TIBÁD LEVENTE
Cluj-Napoca, str. Dacia nr. 5

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIV. évf. 1980. 2. szám

ADATTÁR

NÉMETH LÁSZLÓ EGY LEVELE

A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh Levelesládája (1924—1944) közrebocsájtásakor azt írtam a bevezetőben: remélhető, hogy a jövőben még sok levél meg más dokumentum bukkan majd föl, mert így ez a munka nem tekinthető befejezettnek.

Azt azonban nem gondoltam, hogy magam leszek az első, aki a könyv utóéletét elkezdi, újabb levelek közreadásával.

Átnézve a kimaradt levélanyagot, Láng Gusztáv hívta fel a figyelmemet az alábbi, Németh László — Áprily Lajoshoz írott levelére, mely valóban irodalomtörténeti értékű, és számomra megmagyarázhatatlan módon kerülte el az érdeklődésemet. Ez az alapvető nyomjelző arra a termékeny kapcsolatra utal, ami Németh László és az Erdélyi Helikon között, az Áprily Lajos szerkesztése idején fennállt. 1928—29-ben nyolc írását közli Németh Lászlónak a folyóirat: *Magyar líra 1928-ban; Új magyar regények, Magyar dráma, magyar kritika 1928-ban, André Gide, Tóth Árpád, Szabó Dezső, Három verskötet* és a *Kosztolányi Dezső* címűeket.

Ezután a viszony egyoldalú: Németh László nem közöl többet az Erdélyi Helikonban, róla és folyóiratáról, a Tanúról viszont nyolc cikk és tanulmány jelenik meg Makkai László, Szemlér Ferenc, Szenczei László és mások tollából.

A levél eredetijét a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzik az Áprily Lajos hagyatékában.

Németh László levele Áprily Lajoshoz

Kedves Uram,

Nagyon köszönöm az Ön szíves sorait; tulajdonképp hálával tartozom a betegségemnek, hogy hasonló megnyilatkozásokra alkalmat ad. Mégis csak vannak jó embereink, mindig azt hittem, hogy mesterségem komolyan vevésével csak elriasztottam azokat, akikhez vonzódtam, s most innen is, onnan is egy baráti kéz s a kéznyújtás módjában az őszinteség garanciája. Ha átlábolom vagy haladékot kapok a betegségből, palinódiával tartozom az emberi névnek, amelyet én nagyon is flaubertien néztem.

Jól gyanította, tüdőcsúcshurutom van, ahogy mondani szokás, s miért ne becézze az ember a baját. Tizennyolc éves koromban estem át a tuberculozis első rohamán, akkor meggyógyultam, s azóta nem volt tüdő-panaszom. Az idei ősz hallatlan erőfeszítése s a 30°-fokos tél, amelyben órákat kellett naponta villanyoznom, megroppantott, számomra „vagy-vagy" harc volt ez az esztendő. Ki akartam vágni magam abból a foglalkozásból, melytől undorodtam; nagyzási mániába estem: író akartam lenni; legalább részben a tollam után akartam megélni. Ha a hivatalos irodalom nem ismer el, gondoltam, talán akad egy üzletember, aki tőzsdézni mer a tehetségemre.

Ez a tehetség volt talmi, a szívósságom hagyott el? Már a télen betegen dolgoztam, leutaztam Olaszországba pihenni, s az influenza leterített. Azóta beteg vagyok. Az írással fölhagytam, az iskolában szabadságot kértem, a pacienseimet szélnek eresztettem. Itt kinn vagyok Felsőjódon a szüleimnél s próbálok talpraállni. Félős, hogy későn láttam be a csatavesztést, s az érvényesülés harca után

az élet harcát is el kell vesztenem. Nem is tudom, hogy lenne jobb. Ha meggyógyulok, betegem nincs, az iskolából, mint ideiglenest és tuberculoticust, menesztenek, s az irodalomra úgy gondolok, mint megrontómra, mely kislányomat és sajnos útban lévő másik gyermekemet az árvaság veszélyének teszi ki. Mégis: azzal kell meglepnem Önt, hogy optimista vagyok. Az orvosaim arcáról csak roszszat olvashatok, közérzetem rossz, s minden tudományos eredetű kételyem ellenére is szentül hiszem, hogy meggyógyulok s ugyanazzal az erővel tömöm s szuggerálom egészségessé magam, amellyel azelőtt a cikkeimet írtam. A természet bizonyára azért teremt sok embert, hogy kicsúfolja őket, de én ezt nem tudom elhinni, ha rólam van szó. Szóval a költők nagyzási mániája, de jobb orvosság minden másnál. Pillanatnyilag is mintha jobban volnék, de remélem, hogy még jobb híreket is küldhetek. Egyelőre sehova sem utazhatok, nem igen bírnám az utat, de mindenesetre gondolni fogok Erdélyre, magam is vágyom oda; csak azt nem tudom, hová mehetnék. Kolozsvár körül van-e megfelelő hely?

Érdeklődését őszintén köszöni hálás híve

Németh László

Közli: MAROSI ILDIKÓ

Felsőjód, 1929 ápr. 23.-án.

GYULAI PÁL IRODALMI LEVELEZÉSÉBŐL

Most, hogy immár kerek húsz esztendeje megszakadt Gyulai Pál levelezésének szakszerű sajtó alá rendezése,[1] egyre fájóbbnak érezzük az űrt, amelyet Somogyi Sándor korai halála hagyott a Gyulai-kutatásban. Rengeteg még a tisztázásra váró kérdés, s az alapkutatásokat szerfelett megnehezíti az, hogy a Budapesti Szemle szerkesztője és az egyetemi tanár Gyulai Pál levelezése még mindig szétszórtan hever a könyvtárak mélyén. Végrendelete értelmében Kolozsvárra került könyvtárának sorsát nyomon követve így kerültem el én is a budapesti Országos Széchényi Könyvtárba, amelynek Fodor Dánielné Gyulai Aranka 1911-ben édesapja irományainak egy részét eladta. A megvásárolt levelek lajstromában két román név is szerepel: Aron Densuşianu (1837—1900) és Ioan Russu Şirianu (1864—1909) neve; az előbbitől egy francia nyelvű, az utóbbitól pedig két magyar nyelvű levelet őriznek a Gyulai-hagyatékban. Mindketten erdélyiek, azonban míg I. Russu Şirianu csak időlegesen, addig Aron Densuşianu végképp a Kárpátokon túl telepedett le.

A világosi származású Ioan Russu első, 1887. április 3-ról keltezett hosszú (három sűrűn írt oldal) levelében bemutatkozás gyanánt valóságos önéletrajzi vallomást küld Gyulai Pálnak, s csak azután tér reá a levél tulajdonképpeni céljára. Elmondja, hogy Aradon végezte a tanítóképzőt, és az erdélyi román sajtóban kifejtett publicisztikai tevékenység után a román fővárosban vállalt pedagógusi munkát, s jelenleg Eniu D. Bălteanu fiúnevelő intézetében működik. Igazgatójával, Eniu D. Bălteanu, volt tanfelügyelővel egy nevelésügyi és közművelődési folyóiratot, a Lumina pentru toţi-t alapították. Tekintettel arra, hogy ő egyike azoknak, akik Bukarestben is ragaszkodnak magyar nyelvtudásukhoz, szeretné azt a román—magyar közeledés szolgálatába állítani, hisz „alig található e globuson két oly nép, mely jobban lenne utalva egymás barátságára és szeretetére, mint a magyar és román nemzet" [...] „Én óhajtanám — hangsúlyozza — nemzetünknek, hogy hamarabb lássa be ennek becsességét és szükségességét, s remélve, hogy Ön is rokonszenv/v/el viseltetik fent kifejezett elveim iránt, írom Önhöz ezen sorokat. [...] Ugyanis helyesen vagy nem, Ön meg fogja ítélni, azt hiszem, hogy az irodalom lehet a legbiztosabb eszköz két vagy több nemzet között felébreszteni és erősíteni a rokonszenvet." Éppen ezért szeretné állandó rovat formájában nyomon kísérni a magyar irodalmat. Néhány magyar lapot már kap,[2] azonban szüksége lenne „az igazi clasicus akademikus mozgalomnak" az orgánumára, a Budapesti

---

[1] *Gyulai Pál levelezése 1843—1867-ig.* Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Somogyi Sándor. Akadémiai Kiadó, 1961.

[2] Magyar Paedagógiai Szemle, Néptanítók Lapja — vö. *Notiţe literare.* Lumina pentru toţi. II (1886—87), 11. sz. 560.

Szemlére is. Evégett nemcsak a két folyóirat közötti csereviszonyt javasolja, hanem felajánlja tollát a Budapesti Szemlének. „Ha hiszi hogy érdekes lesz becses olvasóira nézve a román irodalom ügye, úgy kérem, írja meg, örömömre fog szolgálni, ha koronként egy-egy ismertetést küldhetek, vagy valami érdekesebb mű fordítását." Politikai szenvedélyességtől mentes „részrehajlatlanságot" ígér, mivel az a meggyőződése, hogy „csak akkor, mikor a dolgokat teljes valóságukban látjuk és ítéljük, lehet teljes megértés egyik és másik félnél is". Végezetül, hogy kapcsolatfelvételi szándékának még nagyobb nyomatékot adjon, magyar irodalmi olvasmányélményeire hivatkozik: „Sok kellemes órát töltöttem olvasva Petőfyt (!), Aranyt, bámultam Szász Károly úr *A holló* fordítását,[3] melynek eredetijében sem lehet több fönség, olvastam Öntől is, sőt elmerültem néha olvasva Jókay (!) fantasztikus műveit is; óhajtanám azonban az új termékeket is ismerni, s azért még egyszer kérem, szíveskedjék küldeni cserében becses lapját."

Gyulai tényleg fontosságot tulajdonított a román sajtóval kiépítendő jó viszonynak és haladéktalanul intézkedett. Ioan Russu Şirianu Bukarest, 1887. április hó 12-ről keltezett újabb levelében már köszöni a megküldött számot, amelyet négy évi otthonról való távollét után Gyulai Pál „elképzelheti, minő vággyal" fogadott, és már a Lumina pentru toţi következő számában ismertetni fog.

Itt megszakad kettőjük levelezése, jóllehet könnyen elképzelhető, hogy a Ioan Russu Şirianu hagyatékban esetleg lappangó Gyulai-levelek kapcsolataik további alakulására is fényt derítenek, ugyanis Ioan Russu Şirianunak kiterjedt ismeretségi köre volt a bukaresti írói világban. Mindaddig be kell érnünk a „Lumina pentru toţi" foghíjas kolozsvári gyűjteményéből kihámozható adatokkal. Annyi már ebből is kiderül, hogy igyekezett a Budapesti Szemlét népszerűsíteni: vázolja a rangos magyar folyóirat célkitűzéseit, a 121. szám alapján bemutatja a román értelmiség érdeklődésére is mindenkor számottartó változatos tartalmát, s döntő érvként arra hivatkozik, hogy a szerkesztő Gyulai Pál személye, aki a magyar irodalomban Titu Maiorescu szerepét tölti be, már eleve kezeskedik az igényes színvonalról.[4] A „Lumina pentru toţi" tartalmi mutatójából kiderül, hogy Ioan Russu folytatta magyar művelődési szemléjét: meleg hangú cikkben köszönti Gönczy Pált, a kiváló magyar iskolaszervezőt, akit aradi tanítójelölt korában személyesen is megismert [III (1887—1888), p. 587], figyelemmel kíséri a magyar népoktatás fejlődését (pl. VIII, 279), és a Budapesti Szemléből egy hosszabb tanulmányt fordít le (*Napoleon Bonaparte* III, 9, 11, 12 sz.). Mint a fentiekből kiderül, Gyulai Pállal való kapcsolatfelvétele tehát további kutatást igényel.

Aron Densuşianu, aki 1881-ben lett a iaşi-i egyetem klasszika-filológia tanára,[5] az irodalomtudós Gyulai Pállal szeretne együttműködni. Kiváló képzettségű szakember, aki a román folklór motívumait az összehasonlító mitológia módszerével kutatta abból a meggyőződéséből kiindulva, hogy a román népköltészet és népmesék mitológiája a görög-római antikvitás hitregéire vezethető vissza.[6]

A levelében említett tanulmány folyóiratában, a iaşi-i „Revista critică-literară" 1895. 2. számában jelent meg *Arghir ca mit şi tendinţă* címmel.[7] Mivel a 34 oldal lapalji jegyzetéből (utalás a motívum feldolgozásairól a magyar irodalomban) arra következtethetünk, hogy Gyulai Pál eleget tett kérésének, a köztük kialakult tudományos adatcserére vonatkozóan a bukaresti Akadémiai Könyvtárban őrzött irodalmi hagyatékát is okvetlenül át kell közelebbről néznünk.

A levél közlésével Faragó József *Magyar és román Árgirus* (1973) szép tanulmányában megfogalmazott posztulátumának is eleget kívántunk tenni, aki kívánatosnak tartaná, ha a hazai magyar irodalomtörténetírás is belekapcsolódna a téma kutatásába.[8]

---

[3] Edgar Allán Poe híres versének első magyar átültetése.

[4] I. k. 559—60.

[5] Élete és munkásságáról vö. Antonescu, Georgeta, *Aron Densuşianu*. Editura Dacia. Cluj, 1974. c. monográfiáját.

[6] I. m. 157; Columna lui Traianu III (1872), 59.

[7] Értéklése Antonescu, Georgeta i.m. 162.

[8] Faragó József, *Balladák földjén*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1977. 405.

Aron Densuşianu levele Gyulai Pálhoz

Iaşi 24 Avril 1895

Très honoré Monsieur le Professeur,

Permettez-moi de m'adressez à vous pour un éclaircissement concernant la littérature magyare.

Dans la littérature magyare il y a un livre populaire en vers ayant pour titre „Historia Argirus nevü Király-firól és egy tündér Szüz-leányról".

Je connais quatre éditions de ce livre, qui se trouvent dans la bibliothèque du Musée national de Budapesth, et la plus ancienne date de l'an 1763. Dans toutes ces éditions on ne trouve pa (!) le nom de l'auteur, mais dans le cathalogue (!) de la bibliothèque de Széchenyi t. I, pars I, 1799, p. 35, comme auteur est noté un certain Albertus Gergei. Par conséquent, outre l'édition de 1763, il doit exister une autre édition plus ancienne, dans la quelle (!) se trouve aussi le nom de l'auteur A. Gergei.

Pour compléter un essais (!) sur la fable de Argirus avec les écrits à ce sujet dans la langue magyare, je voudrais avoir les renseignement suivante:

1) Quand aurait-elle été publiée la première édition de Argirus par A. Gergei et en quel endroit? Cette édition-là aurait-elle une préface et que contient-elle? 2) Dans quelle époque a vécu A. Gergei et où naquit-il? 3) La langue dans la quelle (!) est écrit Argirus, est-elle la langue que parlent les Hongrois de Hongrie, ou bien le dialecte que parlent les Hongrois de Transilvanie (!) et les Széklers ou bien le dialecte que parlent les Hongrois de Transilvanie (!) et les Széklers (!)? 4) Trouverait-on la fable de Argirus traitée dans d'autre écrits magyars? 5) D'où et par quel droit a-t-on noté dans le cathalogue (!) de la bibl. Széchenyi: „Fabella vero hac expressa esse dicitur subjugatae a Romanis Daciae historia"?

Si j'aurai (!) la bonne chance de recevoir de votre part les sus-dits éclaircissements avec votre permission je les introduirai dans mon essais (!) sous votre nom.

En vous remerciant d'avance pour votre bonne volonté, je me permets de vous offrir l'assurance de ma considération la plus distinguée.

Ar. Densuşianu
prof. a l'Univ.

Iaşi, 1895. április 24.

Mélyen Tisztelt Professzor Úr,

Szabad legyen egy a magyar irodalomra vonatkozó felvilágosításért Önhöz fordulnom. A magyar irodalomban létezik egy verses népkönyv „História /egy/ Árgirus nevü királyfiról és egy tündér szüzleányról" címen.

A könyvnek négy magyar kiadásáról van tudomásom, amelyek a budapesti Nemzeti Múzeum Könyvtárában találhatók, és a legrégibb az 1763-as évből származik. Mindezen kiadásokban a szerző neve nem fordul elő, viszont a Széchényi Könyvtár Katalógusában, I, k., I. rész, 35. old., egy bizonyos Albertus Gergei van szerző gyanánt feltüntetve. Következésképp az 1763-as kiadáson kívül léteznie kell egy másik régebbi kiadásnak is, amelyben ugyancsak előfordul a szerző, Gergei Albert neve.

A célból, hogy a téma magyar nyelvü irodalmával kiegészíthessek egy értekezést, amely Árgirus mondájával foglalkozik, a következő felvilágosításokra lenne szükségem:

1) Mikor jelentethette meg Gergei Albert az Árgirus első kiadását és hol? Ennek a bizonyos kiadásnak lehetett-e előszava és mit tartalmazott? 2) Melyik korszakban élt volt Gergei Albert és hol született? 3) A nyelv, amelyen Árgirus íródott a magyarországi magyarok által beszélt nyelv-e, vagy pedig az erdélyi magyarok és székelyek által használt nyelvjárás? 4) Létezik-e az Árgirus-mondá-

nak egyéb magyar irodalmi feldolgozása is? 5) Honnan és mi jogon jegyezték meg a Széchényi Könyvtár Katalógusában: „E mesécskéről pediglen úgy tartatik, hogy a rómaiaktól leigázott Dácia történetének kinyomata".

Amennyiben szerencsés volnék Öntől a fentemlített felvilágosításokat megkapni, engedelmével az Ön neve alatt belefoglalnám tanulmányomba azokat.

Előre is köszönve jóindulatát, bátorkodom legteljesebb tiszteletemről biztosítani.

Aron Densuşianu
egyetemi tanár

Közli: KULLÓ KÁROLY

NAGYIRATOS MAGYAR HELYNEVEI

Az okleveles források több Iratos nevű faluról tesznek említést a XV. században. A mai Nagyiratos (Iratoşu) az Iratosi puszta Aradhoz közelebb eső részén fekvő, mindvégig Arad megyéhez tartozó Iratos nevű falu helyén épült. Ezt a helységet a történelmi kútforrások 1446-ban említik először (vő. Suciu, DicţIstTrans. 310). Ez a régi Iratos az 1552-es és az ezt követő török, illetve török-tatár hadjáratok következtében elnéptelenedett, és még csak mint középkori kisfalu sem jöhetett számításba a XVII. századi, vagy például az 1771—86-os portaösszeírások során. A mai Nagyiratos 1810-ben alakult az Iratosi pusztára az északmagyarországi Nógrád megyéből, valamint a szomszédos Csanád megyéből telepített jobbágyokból. Míg ma Nagyiratos és a tőle mintegy 5 km-re fekvő testvérfalu, Kisiratos területi kiterjedés szempontjából csaknem egyformák, a múlt századi helytörténeti monográfiákban fellelhető statisztikák azt bizonyítják, hogy a névadás kezdetben és utána még sok ideig teljesen megszokott volt: Nagyiratos mind területi kiterjedés, mind a lakosok számát illetően megelőzte Kisiratost. 1919—22 között a község új faluréssze gyarapodott. Ekkor alakult meg a Kolónia nevű falurész a szomszédos, magyarországi, Békés és Csanád megyéből telepített román anyanyelvű lakosokból.

Nagyiratos területe alföldi síkság. Napjainkban elsősorban a gabonatermesztés és emellett az ipari növények, kender és cukorrépa termesztése jellemzi. A kendertermesztés állandó virágzását annak is köszönheti, hogy a község határában már a felszabadulás előtt kendergyár működött. Nagyüzemi szinten folyik továbbá a helység telepítési évétől fejlődő sertéstenyésztés is. Országos hírnevet szereztek Nagyiratosnak az mtsz legújabb létesítményei: a virágkertészetre szakosított üvegház, valamint az ezüstróka és a nerctenyésztő telep.

Nagyiratos helyneveit 1977—79 között gyűjtöttem. Munkámban segítséget nyújtottak Péter József (53 éves) földműves, Idős Andó József (81 éves) nyugdíjas tisztviselő, valamint a helybeli általános iskola tanulói. A közlésben használt rövidítések: d = domb, é = épület, fr = falurész, fs = fasor, h = híd, ke = kert, kú = kút, l = legelő, sz = szántó, u = utca, ú = út, vcs = vízlevezető csatorna.

A falu belterületének helynevei: 1. *Aprózári vaskút* vagy *Piactéri vaskút* (ku); 2. *Ardëlëán Traján köz* (u); 3. *Bót* (nagyáruház); 4. *Első román sor* (u); 5. *Első román sor kisuccája* (u, az *Első román sor*nak északi irányba haladó, a *Főuccától* számított rövidebb része); 6. *Első román sor kisuccája falu vége* (fr); 7. *Első román sor nagyuccája* (u, az *Első román sor*nak déli irányba haladó, a *Főuccától* számított hosszabb része); 8. *Első román sor nagyuccája falu vége* (fr); 9. *Égyes sor* (u); *„Az Égyes sor fél gatyaszár, mert az uccának csak az égyik felin épültek házak"*; 10. *Égyes sor kisuccája* (u); 11. *Égyes sor kisucca falu vége* (fr); 12. *Égyes sor nagyuccája* (u); 13. *Égyes sor nagyucca falu vége* (fr); 14. *Falu eleje* (fr); 15. *Falu vége* vagy *Főucca falu vége* (fr. Régi neve *Eprës ajja*); *„A Falu vége ott van a', láti azokat a fákat?"*; 16. *Főtér* vagy *Köszpont* (fr); *„A Főtérën a középületëk sorakoznak: a kösségháza, az iskola, a milicia, a templom."* 17. *Főucca* vagy *Templom ucca* (u); *„A Főucca átvági az egész kösséget"*; 18. *Főuccai vaskút* (kú); *„A Főuccai vaskút itt van mingyán né, a tűzoltóság előtt"*; 19. *Főucca kërësztye*; *„Ott építették a malmot, oszt tört föl a viz; azér emelték a Főucca kërësztyét, hogy föl ne törjön többet"*; 20. *Harmadik román sor* (u); 21. *Harmadik román sor kisuccája* (u); 22. *Harmadik román sor kisuccája falu vége* (fr); 23. *Harmadik román sor nagy-*

uccája (u); 24. *Harmadik román sor nagy uccája falu vége* (fr); 25. *Iskola* (az általános iskola főépülete); 26. *Jegënye fasor* (fs); 27. *Kettes sor* (u); 28. *Kettes sor kisuccája* (u); 29. *Kettes sor kisucca falu vége* (fr); 30. *Kettes sor nagyuccája* (u); 31. *Kettes sor nagyucca falu vége* (fr); 32. *Kisbaktërház* (őrszemélyzeti épület az mtsz bejárati kapujánál); *„A Kisbaktërházba csak ëgy pad van, më̈g ëgy kájha s ëgy asztal"*; 33. *Kiskolhoz* (é, Dani Antal lakóháza, mely átmenetileg az mtsz székháza volt); 34. *Kisköz* (az *Egyes sor nagyuccáját* és a *Kettes sor nagyuccáját* összekötő szűk u); *„Mink a Kisköztül a temető felé számitva a második házba lakunk"*; 35. *Kiszëlica kúttya* (kú); 36. *Kólhoz* vagy *Kollëktív* (az mtsz székháza); *„Mink úgy mongyuk, hogy kollëktív, az öregebbek pedig kólhoz"*; 37. *Kolónia* vagy *Román sorok* vagy *Román terület* (1919—22 között létesült fr); 38. *Kössëgháza* (a községi néptanács székháza); 39. *Kőszponti köz* (Az *Első román sort* és a *Kettes sort* összekötő u); 40. *Krëszta ucca* (u, az itt lakó 3 Cristea család neve után); 41. *Lévai köz* (u); 42. *Magyar sorok* vagy *Magyar terület* (fr); 43. *Magyar templom;* 44. *Magyar templom kertye* (ke); 45. *Malom* vagy *Szatmári malma* vagy *Mari testvérek malma* (benzinmotoros malom); *„Édësszilém úgy mondi, hogy mék a Szatmári malomhon"*; 46. *Malom kisucca* (u); *„A Malom kisuccán lëhet mënni Kisiratosra"*; 47. *Malom kisucca falu vége* (fr); 48. *Malom kisuccai Cank Elek vaskút* (kú); 49. *Malom kisuccai Juhász Pál vaskút* (kú); 50. *Malom kisuccai Sánta János vaskút* (kú); 51. *Malom ucca* (u); 52. *Malom ucca nagyuccája* (u); 53. *Malom ucca nagyuccája falu vége* (fr); 54. *Második román sor* (u); 55. *Második román sor kisuccája* (u); 56. *Második román sor kisuccája falu vége* (fr); 57. *Második román sor nagyuccája* (u); 58. *Második román sor nagyuccája falu vége* (fr); 59. *Nagybaktërház* (őrszemélyzeti é, az mtsz kijárati kapujánál); *„A Nagybaktërházná gyün be a busz"*; 60. *Nagybaktërházi kút* (kú); 61. *Nagy kisucca* (u); 62. *Nagy kisucca falu vége* (fr); 63. *Nagy kisuccai* vagy *Kis Jánosék előtti vaskút* (kú); 64. *Nagyköz* vagy *Kerekes köz* (az *Első román sor nagyuccáját* és a *Kettes sor nagyuccáját* összekötő, szűk u); 65. *Nagyucca* vagy *Kërësztucca* (u. Régi neve *Hosszú ucca*); *„Azér hijják rëgën Hosszú uccának, mert ez vót a leghosszabb és a legtömörebben beépült ucca a faluba"*; 66. *Nagyuccai Almási vaskút* (kú); 67. *Nagyuccai Fazër vaskút* (kú); 68. *Nagyuccai Süli vaskút* (kú); 69. *Nagyucca kërësztye; „Megát ëgy kocsi a Nagyucca kërësztyéné"*; 70. *Nagyucca nagyuccája* (u); 71. *Nagyucca nagyuccája falu vége* (fr); 72. *Noviszád ucca* (u); 73. *Nyárfasor* (fs); *„A Nyárfasor a Nagybaktërházná kezdődik, oszt a Hatházai útig tart"*; 74. *Óvoda* vagy *Román iskola* (az óvoda és az általános iskola épülete); 75. *Öreg falu* (fr); *„Régën csak a Malom uccából és a Nagyuccából át a falu, oszt azér mondik ennek most is Öreg falu"*; 76. *Parókia* (Plebánia); 77. *Pelle köz ucca* (u); 78. *Piactér; „A Piactérën sok embër át: várták a birkahúst"*; 79. *Pokoit templom;* 80. *Pokoit templom kertye* (ke); 81. *Régi kultúrház* (a fogyasztási szövetkezet épülete. Kultúrotthon volt); 82. *Régi temető;* 83. *Régi temető melletti papkert* (ke); 84. *Román temető ucca* (u); 85. *Román templom;* 86. *Román templom kertye* (ke); 87. *Roska köz* (A *Kolóniát* a *Magyar területtel* összekötő u); 88. *Szëmëtë* (gép- és traktorállomás); 89. *Szövetkëzeti iroda* (a Fogyasztási szövetkezeti zóna székháza); 90. *Templompiactér;* 91. *Csirkeház* vagy *Tyúknevelde* (baromfitenyésztő telep); 92. *Új kultúrház* (a kultúrotthon épülete); 93. *Új település* (az *Egyes sor*ból, *Kettes sor*ból és a Kolóniából álló fr); 94. *Víztorony* (é); *„A Víztoronybúl itatik a kolhozba az állatokat"*; 95. *Virágkertészet* vagy *széra* (üvegház); 96. *Zsellér* (A *Nagyuccából* és a *Malomuccából* álló fr. Itt laktak a zsellérek).

A falu külterületének helynevei: 97. *Akácos* (fs); 98. *Andó föd* (sz); 99. *Andrëjkovics laposa* vagy *Andrëjkovics föggye* (sz); 100. *Baity föd* (sz); 101. *Balaton* (tó); 102. *Benke föd* (sz); 103. *Cigánysor* vagy *Gróza telep* (1947-ben létesült fr, u); *„A Cigánysor mán a falun kivül van"*; 104. *Csicsókás düllő* (sz); *„Azér hijják Csicsókás düllőnek, mert régën csicsókát termesztëttek rajta"*; 105. *Csúcshatár* (sz); 106. *Dani föd* (sz); 107. *Dekker Iván föd* (sz); 108. *Disznóitató* (ku); *„Mikó kimëntem a gyëpre, hallottam sivalkodást; odaszalattam, oszt láttam, hogy szëgény kutyám, Kormi beesëtt a Disznóitatóba"*; 109. *Disznónevelde* vagy *Konsztrukció* (sertéstenyésztő telep); 110. *Doktor Jánku föd* (sz); 111. *Don düllő* vagy *Don föd* (sz); 112. *Dögkemence* vagy *Gödör; „Mikó kisgyerëk vótam, ëngëm is ijesztëttek, hogy nem szabad a Dögkemencëhën mënni, mert ott farkasok tanyáznak"*; 113. *Falu legelője* vagy *Nagygyëp* vagy *Mező* (l); *„Kërësztül mëntem a Nagygyëpën"*; 114. *Farkas kaszáló;* 115. *Fiatal akácos* (fs); 116. *Fodbalpája;* 117. *Főuccai szenpáli út* (u); 118. *Füzes* (Fiatal erdő); *„A Füzest ëgy hëktáron telepitëtte a kólhoz kosárfonáshon"*;

119. *Füzes kút* (kú); 120. *Gyümőcsös;* 121. *Hatházai düllő* (sz); *„Dohánykertészëk laktak ott: nagycsaládos szëgény embërëk, zsúpfödeles vityillókba“;* 122. *Hatházai gyimon* (vcs); 123. *Hatházai halom* (d); 124. *Hatházai szenpáli út* (ú); 125. *Hatházi hid* (h); 126. *Hatházi laposa* (kaszáló, l.); 127. *Hétfërtáj* (sz); 128. *Homokos* (tó); 129. *Homokos gödör;* 130. *Homokos halom* (d); 131. *Hősök kërësztye;* 132. *Hősök kërësztye higgya;* 133. *Ilia düllő* (sz); *„Móc adott fődet a vejinek, Iliának, oszt ez lett az Ilia düllő“;* 134. *Ilia tanya* (e); 135. *Irma* (é); *„Irma ma is létező tanya a Hatházai düllőn“;* 136. *Jeges* (kaszáló); *„A Jeges pont a határ mellett van“.* 137. *Katolikus temető* vagy *Magyar temető;* 138. *Katona düllő* (sz); 139. *Kendërgyár* (len- és kendergyár); 140. *Kendërszárító gyëp* (l); 141. *Kerekes düllő* (sz); 142. *Kertajjai düllő* (sz); *„Nëkünk ott vót a kendër a Kertajjai düllőbe“;* 143. *Kertajjai út* (ú); 144. *Kertek alatti papkert* (sz); 145. *Kertészeti tó;* 146. *Kilenc hold* (sz); 147. *Kisgyëp* (l); 148. *Kisgyimon* (vcs); 149. *Kisgyümőcsös; „A Kisgyümőcsös ott van, ahol a Kendërgyár vót“;* 150. *Kiszëlica düllő* (sz); 151. *Kolërás düllő* (sz); *„Azér hívják kolërás düllőnek, mert a kolërajárvány idején ide temetkesztek“;* 152. *Kólhoz gyëpje* (l); 153. *Konsztrukció híd* (h); 154. *Konc föd* (sz); 155. *Konc tanya* (e); *„A Konc tanyán a Nádasdi tiszttartója lakott“;* 156. *Kőkényës* (sz. mellett kőkénybokrokkal benőtt terület); 157. *Kővesút* (Nagyiratost az Arad—Kisvarjas közötti megyei úttal összekötő ú); 158. *Kurticsi út* vagy *Kisiratosi út* vagy *Dorobánci út* (ú); 159. *Kurticsi úti nyárfasor* (fs); 160. *Kurticsi út melletti düllő* (sz); 161. *Lénárt düllő* (sz); 162. *Logyinás düllő* (sz); 163. *Lóitató* (kú); 164. *Lusztik föd* (sz); 165. *Móc düllő* (sz); 166. *Muntyán düllő* (sz); 167. *Muntyán kúttya* (kú); 168. *Nagygödör* vagy *Vájkos; „Ahogy verték a vájkot, nagy kutakat ástak, hogy lëgyën vizük“;* 169. *Nagygyimon* vagy *Kanális* (vcs); 170. *Nagytanya* (e); *„Azt Doktor Jánkú Kornél kapta a Nádasdi birtokbul perkőlcségbe“;* 171. *Nádasdi út* vagy *Fërma út* (ú); 172. *Nándor vaskút* (kú); 173. *Német föd* (sz); *„Tanya is vót ott, de mán nincs më csak ez a vizes föd“;* 174. *Német kúttya* (kú); 175. *Német kúttya út* (ú); 176. *Numërus düllő* (sz); *„Asziszëm azér hívják Numërus düllőnek, mert ott vót a haszonbérës föd“;* 177. *Nyomás* (sz); *„A Román legelő mellett a takarmányfödet ellepi néha a víz, oszt azér mondik, hogy Nyomás“;* 178. *Nyúltenyészet* (az mtsz házinyúltenyésztő telepe); 179. *Öreg akácos* (fs); 180. *Öze főggye* (sz); 181. *Öze híd* (h); 182. *Pálinkafőző* vagy *Cicél Józsika háza* (é); 183. *Pártfërma* (az Arad megyei pártbizottság mezőgazdasági egységének székháza); 184. *Páska düllő* (sz); *„Páska, aki a haszonbérës vót, még él Iratoson“;* 185. *Piszkos gyimon* (vcs); 186. *Pokoit temető;* 187. *Rác föd* (sz); *„A Rác tanya nincs mán më, lebontódott“;* 188. *Régi kendërgyár* (e); 189. *Régi temető melletti papkert* (sz); 190. *Román legelő* (l); 191. *Román temető* vagy *Görögkeleti temető;* 192. *Romterület* (sz); *„Most ott szántanak a Romterületën“;* 193. *Róka és nyerctenyészet* (az mtsz ezüstróka- és nerctenyésztő telepe); 194. *Rókatenyészeti kút* (kú); 195. *Simony kërëszt; „Aszt a kërësztët Simony Mihály emeltette az első gyerëke sirjára“;* 196. *Simony Nándor híd* (h); 197. *Snájdër föd* (sz); 198. *Stáció* vagy *Kanton* (vízszabályozó állomás); 199. *Stékli föd* (sz); 200. *Szálkai föd* (sz); *„A Szálkai föd is a Vizesën van“;* 201. *Szenpáli úti akácos* (fs); 202. *Szenpáli sarok* (sz); 203. *Szikszai föd* (sz); 204. *Szódás düllő* (sz); *„A tulajdonos szódavizet készített a faluba“;* 205. *Tapasztó düllő* (sz); *„Tapasztó, a tulajdonos Kisiratosrul gyütt át“;* 206. *Tehenitató* (kú); 207. *Temető ajjai papkert* (ke); 208. *Temető dombja* (d); 209. *Temető düllő* (sz); 210. *Temető híd* (h); 211. *Ungurëánu föd* (sz); 212. *Ungurëánu tanya* (az ámv székháza); *„Az Ungurëánu tanya a műút mellett van, ma a Gosztát épülete“;* 213. *Vágálău föd* (sz); *„Vágálău vót a jegyző a faluba“;* 214. *Vágálău tanya* (é); *„A Vágálău tanya a Pártfërma mellett van, most lakóház“;* 215. *Vent föd* (sz); *„Tanya is vót ott. Vent Lászlónak hívják a tulajdonosát“;* 216. *Vizesi határ* (sz, kaszáló); *„A Vizesi határon túl vannak a tanyák“;* 217. *Vizesi híd* (h); 218. *Vizesi út* (ú); *„A Vizesi úton mëntem a cimborákkal a tanyára“.*

SALAMON IDA

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXIV. évf. 1980. 2. szám

SZEMLE

CSUKÁS ISTVÁN, Petőfi a szlovákoknál

Madách. Bratislava, 1979. 252 l.

A szegedi József Attila Tudományegyetem tanszékvezető tanárának a pozsonyi Madách Könyvkiadónál megjelent könyve kétszeresen is számot tarthat a szélesebb körű érdeklődésre. Egyfelől azáltal, hogy egy szomszédos nép recepciójának tükrében tárja fel Petőfi művének eszmei és művészi gazdagságát, másfelől azzal, hogy a költő művének közel ötnegyed százados szlovák visszhangja — befogadásának nem egyszer ellentmondásos története — újabb és jelentős adalék a párhuzamosan és egymással összefonódva fejlődő közép-keleteurópai irodalmak kölcsönhatásainak történetéhez, e kölcsönhatások fontos tipológiai problémáihoz.

Csukás István kutatásait és az azok nyomán kibontakozó recepció-képet különösen érdekessé és gondolatébresztővé teszi számunkra az, hogy épp most készült el és immár megjelenés előtt áll a román recepciót teljes részletességében feltáró munka is, Dorothea Sasu-Zimmermann bibliográfiája (*Petőfi în literatura română* — Petőfi a román irodalomban), amelynek ismeretében bizonyos részletek még inkább megvilágosodnak, bizonyos általános megállapítások még inkább igazolódnak. Dorothea Sasu-Zimmermann munkájára különben nemcsak a téma hazai vonatkozásai kedvéért utalunk, e munka néhány korábban közzétett részeredményét Csukás István maga is ismeri, s azokra — a szlovák recepció egyes jelenségeinek általánosabb összefüggéseire utalva maga is hivatkozik.

A Petőfi-téma kiválasztásának a kapcsolattörténeti kutatásban jó oka van: Petőfi művére még életében felfigyelt a nagyvilág, s költészetének tolmácsolására meg-megújuló hullámban a világlíra kiemelkedő képviselői vállalkoztak. A recepció tényei tehát nemcsak tényszerűségükben, hanem irodalmak találkozásában a maguk művészi teljesítmény-voltában is érdemesek a vizsgálatra. De ezzel egyidőben ezek a tények számszerűen is olyan mennyiségben és olyan történelmi folyamatosságban jelentkeznek többnyire évszázados vagy annál is nagyobb időszakaszban, hogy a kutatónak a tények sokaságából van lehetősége a maga általános következtetéseit levonni.

Az első ilyen következtetés a Petőfi-recepció irodalmi kereteken túlmutató jelentőségére vonatkozik. „...a szlovák Petőfi-kép — fogalmazza meg Csukás István már előljáróban — nemcsak a két irodalom kapcsolattörténeti témája, hanem egyben a magyar—szlovák viszony alakulásának a vetülete is az adott történelmi szakaszban". Persze a maga sajátosságában. Mert igaz az, hogy Csukás István adatai nyomán valósággal képernyőre vetíthető a 48-at előkészítő néhány év, a forradalom, a Habsburg-elnyomatás, az 1859—60-as (egymásra találással kecsegtető) politikai fordulat, majd a kiegyezés, a századforduló, a két világháború közötti és a felszabadulás (szlovák vonatkozásban még külön az 1948-as fordulat) magyar—szlovák-viszonyának egész története, de nem kevésbé igaz az is, hogy „...a rokonszenv, a csodálat, a nyers elutasítás, sőt megvetés és konok elhallgatás váltakozó arányú keveréke" sajátosan motiválódik Petőfi szlovák származásának kérdéskörében, illetve e kérdéskör különböző időszakokban más és más súllyal felvetődő (sőt manipulált) tudatában. Mert hiszen a szlovák népnek, mint a régi Magyarország területén élő nemzetiségnek nem volt alapvetően más a helyzete, mint az erdélyi románságnak, s mégis ez utóbbiban Petőfi neve csak elvétve kapcsolódik össze az őt is kisajátítani törekvő úri Magyarország nacionalizmusával. A szlovák Petőfi-kép e sajátosságából következik, hogy Csukás Istvánnak részletesen foglalkoznia kell könyvében egyrészt Petőfi származásának kérdésével, másrészt Petőfi „nacionalizmusával", hiszen e két tényező miatt vált Petőfi adott szakaszban „elnemzetietlenítettként", „renegátként" elutasítottá a szlovák irodalomban. A könyv szerintünk nagyon fontos — s a kérdés irodalmi vetületén messze túlmutató — megállapítása,

hogy a nemzeti elnyomás körülményei között azonossá válik a haladó ellenzék és a konzervatív nacionalizmus álláspontja, „... mert a nemzeti elnyomás viszonyai között a szlovák polgári szemlélet számára szubjektíve lehetetlen volt az elvszerű különbségtétel minden olyan jelenségben, amely a hatalom oldalán merült fel". És tovább: „A nemzeti közérzet krónikus sértődöttségi állapota időnként a valóságos nemzeti érdekek felismerését is meggátolta" és tragikus helyzetekhez vezetett.

Ezek között a körülmények között, amelyek Csukás István könyvében részletes adatolással tárulnak fel és válnak kitapinthatókká, még jelentősebbé válik egy Hviezdoslav — vagy az 1948-as februári fordulat után egy Emil Boleslav Lukáč — kiállása Petőfi költészete mellett, és elfogadtatása azoknak a művészi értékeknek, amelyeknek elismerésétől a „krónikus sértődöttségi állapotban" még jeles szlovák irodalmárok is elzárkóztak.

Számunkra különösen érdekes sajátossága Petőfi szlovák útjának, hogy Hviezdoslavnak a századfordulón végbevitt frontáttörése ellenére oly szegényes a valódi irodalmi érdeklődés iránta a két világháború között. Persze e korszak Petőfi-jelensége is tartogat újdonságokat, s Csukás István rá is mutat a szlovák és a szlovákiai magyar baloldal találkozásaira Petőfi jegyében, ez a találkozás azonban főképp az eszmék síkján megy végbe, s alig teremt egy-két szórványos fordítást. Ugyanebben az időszakban a román Petőfi-recepcióban érdemes — bár nem élvonalbeli — műfordítók számottevő munkásságát tarthatjuk számon, s ezekre az évekre eső kapcsolatból bontakozik ki Eugen Jebeleanu mennyiségileg és minőségileg kiemelkedő teljesítménye a felszabadulás után. Hasonló teljesítményre — amely Emil Boleslav Lukáč és Ján Smrek nevéhez fűződik — a szlovák irodalomban majd csak az 1948. februári fordulat után, Petőfi születésének 130. évfordulójához kötődve kerül sor.

A Petőfi-recepció egész fejlődésútjának összehasonlítása mellett Csukás István könyve számos részletkérdésben is további — s még kiterjedtebb összehasonlító kutatásokra csábít. Érdekes például, hogy az elsőnek lefordított versek egyike szlovákul is *Az őrült* (amelynek bolgár nyelven is fontos és úttörő szerep jut), s a továbbiakban is nemegy olyan költemény szlovák „felfedezésének" lehetünk tanúi, amelyek megkülönböztetett funkciót töltenek be a költő román recepciójában is.

Érdekes és fontos jelzéseket találunk Csukás István könyvében a szlovák Petőfi-recepció művészi vonatkozásaira nézve is, bár erre a kérdésre — úgy érezzük — érdemes lett volna még bővebben kitérni. Persze az is számításba veendő, hogy Petőfi népiessége talán azért sem játszhatott a szlovák irodalomban igazi felszabadító szerepet, mert nem kapcsolódhatott egy, a népiességet forradalmi eszmeiséggel egybefonó irányzathoz, sőt a mártoni irányzat eszmeileg egyenesen elutasította ezt a költészeteszményt, amikor pedig a Hviezdoszlav-féle frontáttörés megtörtént, a szlovák lírában a népiességnek már egy modernebb irányzata volt esedékes. Mindenesetre az a találkozás, amely a román költészettel Goga és Şt. O. Iosif — s a Petőfi-fordítóként jelentéktelen, de a költőt nagyra becsülő Coşbuc — jegyében végbement, a szlovákoknál elmaradt.

Talán keveset szóltunk magáról a könyvről, a tárgyszerű bírálatra nem is tartjuk magunkat illetékesnek, de úgy érezzük, számunkra épp a távolabbi párhuzamok-összefüggések feltárásában, s a költő közép-keleteurópai visszhangja jelenségeinek elmélyültebb megismerésében áll különös érdeme és jelentősége. Ez pedig azt is jelenti, hogy Csukás Istvánnak sikerült a szlovák Petőfi-recepció szerteágazóan és elmélyülten feltárt anyagát meggyőző összképbe rendezni.

DÁVID GYULA

BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ, **Élmény és gondolat**
Magvető Kiadó. Budapest. 1978. 411 l.

Baránszky-Jób László a harmincas évektől közöl érdekes és értékes tanulmányokat, és megjelentetett önálló műveket is esztétikai, irodalom- és stílustörténeti kérdésekről. Itt ismertetendő kötete újabb tanulmányainak a gyűjteménye. Mint minden ilyen kötetről, erről is feltehető kérdésként az, hogy jó-e a válogatás, hogy tükrözi-e a szerző érdeklődési körét, kutatási területeit, szemléletét, módszereinek sajátosságait. Minden lehető szempontot számbavéve állíthatjuk, hogy a

kötet eléggé hű tükörképe Baránszky munkásságának. S ha ehhez a mindenféleképpen objektívnak mondható vélekedéshez mégis hozzáteszek valamit, az már valóban inkább szubjektív és némileg önző sajnálkozás, hogy olyasmiket hiányolok, amit Baránszky a nyugatos nemzedék utáni líra formanyelvéről vagy értékelméleti kérdésekről írt, és minden bizonnyal a szerző válogatási szempontjain kívül eső okok miatt nem kerültek be a kötetbe.

A kötetben közölt tizennégy tanulmány a három műnemnek megfelelő felosztásban (líra, dráma, próza) követi egymást. A tanulmányok nagyon változatos témakörbe tartoznak mind a vizsgált írók (pl. Berzsenyi, Rudnyánszky, Babits, Kassák, Szabó Lőrinc, Jékely, Madách, Tamási Áron, Tömörkény, Krúdy stb.), mind pedig a vizsgált jelenség (pl. verszene, a tragédia szerkezete, stílusirányzatok stb.) szempontjából. Minthogy az ismertetés terjedelme és talán műfaja sem engedi meg, hogy a tizennégy tanulmány mindegyikét külön-külön is — kivonatosan, egy-két mondatba sűrítve — bemutassam, két átfogó, közös és a szerző egész munkásságára jellemző sajátosságot ragadok ki: a formanyelvet és a történetiséget.

A formanyelv Baránszky több évtizedes munkásságának alapfogalma, szemléleti egysége, több korábbi dolgozata címében is szereplő műszó. Erről tájékoztat az első rész első tanulmánya (Líránk formanyelve — Kísérlet a magyar vers nyelvzenéjének megállapítására). Ezen itt lényegében a formai tényezők összességét, a formai mozzanatok jelentésegységét, közös hatását érti, ami a mottóként idézett Eliot-versrészlet tanúsága szerint a „forma rendjé"-vel függ össze. A formanyelv funkciója a maga történeti aspektusában abban ragadható meg, hogy „a formanyelvnek változásában fejeződik ki a társadalom történeti alakulásából születő érzelmi, hangulati világkép" (14). Közösségi jellege, kötöttsége nagyobb fokú, mint a kifejezett tartalomé.

Az így értelmezett kategória a tárgyalt témának, a vers nyelvzenéje vizsgálatának az alapja, hisz — mint ahogy a szerző állítja — a formai „tényezők közös hatása sokkal nagyobb, mint külön hatásuk összessége" (13). Így érthető, hogy a versforma mint egy „hangulati zóna kialakításának az alapja" funkcionál, és emiatt „olyan formahangulati alaphang, amely minden közléselemet ilyenként hangol át: zenei szerkezetet involvál a mű egészében" (13). Tehát a verszene összetevője nem a ritmus, a dallam, a hangszínezet, hanem ezek összege, formailag meghatározott, kötött jelentéshordozó egysége, ami a fentebb értelmezett formanyelvvel azonosítható.

Különben a nyelvzenének és egyáltalán a formanyelvnek ez a felfogása közel áll a struktúrafogalom egyfajta értelmezéséhez. És mert Baránszky idevágó korábbi dolgozataival megelőzi a strukturalizmusnak az irodalomtudományban való térhódítását, szélesebb körökben való elterjedését, a formanyelvről vallott felfogásának tudománytörténeti jelentősége is nagy, amit különös nyomatékkal kell itt hangsúlyoznunk.

Mint amennyire alapkategória és alapelv Baránszky egész életművében a formanyelv, legalább annyira sajátos és átfogó több évtizedes munkásságában és e kötetben is a stílustörténeti szemlélet, a fejlődéstörténeti szempont.

Bár a kötet legtöbb tanulmánya a kérdés felvetése, a vizsgálat természete szempontjából leíró jellegű, mindegyikben benne van a diakronikus szempont és igény. Ez azonban nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a vizsgált jelenséget — mint általában szokás — a fejlődési folyamatba is beágyazza, hanem abban is — ami ennél jóval több —, hogy állandóan keresi a fejlődéstörténeti mozzanatokat, kapcsolatokat. Ami a költő képalkotásában az asszociáció, az Baránszky számára a történetiség: az állandó diakronikus jellegű és érdekű társítás.

Mindezt a kötet több tanulmányának a szemléletével, tárgyalási módjával és az így elért eredmények jelzésével igazolhatjuk. A kötet első, a vers nyelvzenéjéről szóló, már tárgyalt tanulmányában egy-egy megjegyzéssel, rövidebb kitérővel fontos verseléstörténeti mozzanatokra utal, amelyek aztán a szinkronikus kérdésfelvetés keretébe helyezett jelenség történeti magyarázó elvévé lépnek elő. Így a mottóként álló, Eliottól idézett szakasz egy részlete, a „Csak a forma rendjében | Érhet el szó, zene | Csendet" azzal kap mélyebb értelmet, hogy a magyar verseléstörténeti mozzanatok összegezéseként kijelenti: „A magyar líra mögött nem metafizikai csend ül, hanem történelmi hiátus" (31), hisz a kiáltás kényszere „a légüres térbe jutott, közösségért harcoló magányos panasza" (31). És ebből azt a következtetést vonja le, hogy „a magyar lírikus nem teoretikus elemzéssel újít formanyel-

vet, hanem történelmi formanyelvre hangolódva jut tovább" (32). Minderre jó példa Ady, akinek feltűnően új verszenéje Arany balladás lírájából vezethető le. Nemcsak a verszene, hanem egyik-másik stílusforma történeti összefüggése is arról tanúskodik, Adyra „a belső ballada képkibontása" jellemző (39).

A történeti szempont állandó és sajátos érvényesítéséről tanúskodik a kötet többi tanulmánya is. A Rudnyánszky Gyuláról írtban a költő helyét a századforduló költészetében a hagyományos és az új stílusok ütközőpontján jelöli ki, minthogy lírájában „a formanyelvi hagyományok és a formanyelv korreprezentatív parancsa tragikusan ütközik össze" (89). Érveit tág történeti perspektívába ágyazza. Két fejlődéstörténeti vonalról beszél. Az egyiket mint objektív lírai képnyelvet Arannyal, Vargha Gyulával, Babitscsal, Szabó Lőrinccel, Áprilyval konkrétizálja, a másikat pedig Adyhoz kötve Vajdán, Vörösmartyn, Kölcseyn át Daykáig, Ányosig vezeti vissza. Rudnyánszky stílusa inkább az elsővel rokon, azzal, amelyik később lesz divatos, uralkodó, de emellett a „korreprezentatív ütközésre" az is érve, hogy Rudnyánszky nem fejez ki időszerű költői világképet. A rá jellemző „szép verssel" jól kivehetően „időtlenségre pályázik" (103), és emiatt sincs kortársai között hatása. Ezek után Baránszky a minket közelebbről is érdeklő módszertani következtetést így fogalmazza meg: tulajdonképpen nem a kor költői között kell megtalálni a helyét, hanem a fejlődés vonalában (98) (Rudnyánszky helye a századforduló költészetében).

A Babits-vers *(Ősz és tavasz között)* formateremtő elveinek vizsgálatából egy kis magyar stílustörténet kerekedik ki. A vers stílusán ugyanis a „történelmi formanyelv" sejlik át (108), „más költők anyaga is beleötvöződik" (112), például a népköltészet, a középkori haláltáncének, a zsoltárok, Arany, Petőfi, Tompa, Lévay stíluselemei, valamint az impresszionista hangszimbolika, sőt József Attila-kép is. Mindennek fő funkciója nyilván az, hogy a stílustörténeti összképpel — mint oly sok más általánossal, általánosítással a halálfélelmet az egyéni sors általános emberiként való érzékeltetésével küzdje le (A stíluseklekticizmus kérdése Babitsnál és Kassáknál).

A Szabó Lőrinc költészetéről szóló négy tanulmányban a történetiség egyik szála az irodalomtudományban alig számon tartott vonulat (amit a stílustörténetben a konstruktivizmussal összefüggő, az 1927—1944 közötti szakasz és a jelen fontos tendenciájának tartok, és tárgyias-intellektuális stílusnak nevezek). Néhány rövid idézettel azt igyekszem érzékeltetni, hogy Baránszky miben látja ennek az — akár irodalmi irányzatnak is felfogható — irodalomtörténeti „egységnek" a lényegét, hogy egyik-másik sajátossága alapján minek nevezi, és hogy Szabó Lőrinc példaképével összekapcsolva fejlődésének milyen mozzanatait emeli ki: a húszas évek elején induló realizmus (143), a tárgyi líra költője (156), a modern intellektualista líra egyik legtipikusabb képviselője (157), ily módon jut el lírája a matematikai tárgyiassághoz (158), tárgyi lírájának kemény bazalt formái (173), „vaskorban élünk: Vas legyen a vers is" — így öltötte magára az intellektualista költő fegyelmét (181), a formákban is pörölyszerűen kattogó logika (181), nyelvének puritán keménysége (185), költőietlen költészet (157, 184), a fejlődés során kötetről kötetre céltudatosan szoktatja egyre erősebb józan fegyelemre a tollát (193), klaszszicista, intellektualista stílus (194). Mindezekben és az ezekhez hasonlókban benne van az irányzat lényege, történeti beágyazása és főleg Szabó Lőrinc szemléletének és kifejezésmódjának fejlődésrajza (Szabó Lőrinc. Tücsökzene. A huszonhatodik év világa. A józan költő).

Baránszky tudományos szemléletének két alapeleme és principiuma, a formanyelv és a történetiség nemcsak egyéni megkülönböztető értékű sajátosság, hanem egyben eddigi tevékenységének, a kötetbe foglalt és a többi tanulmányának a legjobban realizálható értékelési lehetősége is, hisz mint látható volt, elismerésre késztető eredmények jelzik produktivitásukat. Mindezen túlmenően sajátos értéknek tekinthetjük azt is, hogy az esztéta, az irodalmár és a stiliszta nem válik külön, hanem harmonikus egységet alkot. Innen a vizsgálatok szempontbeli gazdagsága, a megközelítési módozatok sokoldalúsága. Így aztán a módszertanilag szintén rendkívül értékes munkái mintát és ösztönzést is adhatnak az említett területeken dolgozó szakembereknek, termékeny szempontokkal gazdagíthatják az újabb kutatásokat.

SZABÓ ZOLTÁN

Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900

Editura Academiei Republicii Socialiste România. Bucureşti, 1979.
XXXII + 976 l.

A lexikon, amely a román irodalmat a kezdetektől 1900-ig tekinti át, a román irodalomtörténeti kutatásoknak mindmáig egyik legjelentősebb, a maga nemében úttörő megvalósítása.

A kézikönyvet 1968—1975 között, N. A. Ursu kezdeményezésére, N. I. Popa irányításával, a iaşi-i Al. I. Cuza Tudományegyetem Nyelvészeti, Irodalomtörténeti és Folklór Intézetének munkatársai állították össze, a Corneliu Morariu kidolgozta szabályzat alapján. A kézikönyv anyagát Gabriela Drăgoi, Florin Faifer, Dan Mănucă, Alexandru Teodorescu, Leon Volovici, valamint Remus Zăstroiu ellenőrizte és hangolta össze. Az irodalomtörténeti szócikkeket az utóbb említett hat szerző, valamint Stănuţa Creţu, Ion Lăzărescu, Algeria Simota, Rodica Şuiu, Constantin Teodorovici és Maria Teodorovici, a népköltészeti szócikkeket pedig Lucia Berdan, Constanţa Buzatu, Lucia Cireş és Ion H. Ciubotaru írta. A szócikkek egy részét a szerzők — a kiadói és a nyomdai munkálatok során — az 1976—1978-as évek kutatási eredményeivel gazdagították.

A kézikönyv a tágan értelmezett irodalom és a népköltészet, a kritika és az esztétika, az irodalom- és a sajtótörténet tárgykörét öleli fel, összesen 1311 szócikkben. 731 szócikk azokkal a tollforgatókkal (írókkal, műfordítókkal, kritikusokkal, folkloristákkal, publicistákkal stb.) foglalkozik, akik munkásságukat (legalábbis annak jelentősebb részét) 1900 előtt fejtették ki. 477 szócikk az 1900-ig megjelent irodalmi érdekű időszaki kiadványokat mutatja be. További 103 szócikk pedig az anonim irodalmi művekkel, az irodalmi társaságokkal, a népköltészeti műfajokkal és a jelentősebb népköltészeti alkotásokkal kapcsolatos tudnivalókat foglalja össze. A monografikus leírásra törekvő szócikkeket a vonatkozó irodalom körültekintően összeállított jegyzéke egészíti ki.

A lexikont a szócikkekben említett tolmácsolt szerzők és az illusztrációk mutatója zárja. A tolmácsolt szerzőknek a román irodalom egyetemes irodalmi kapcsolatait érzékeltető névsorában, a többi közt, a következő magyar írók és költők is szerepelnek: Arany János, Eötvös József, Erdélyi János, Fazekas Mihály, Jókai Mór, Jósika Miklós, Kisfaludy Sándor, Lengyel Menyhért, Molnár Ferenc, Nagy Ignác, Petőfi Sándor, Tóth Kálmán és Vörösmarty Mihály.

A kötet utolsó lapján a iaşi-i munkaközösség arról tájékoztat, hogy a XX. század első felének román irodalmát önálló kézikönyvben kívánja feldolgozni.

MÓZES HUBA

CSETRI ELEK, **Kőrösi Csoma Sándor indulása**

Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1979. 307 l.

Merész és szükséges lépés volt a fel-fellobbanó Kőrösi-kutatás terén az, amit már kezdettől fogva hiányolt a közvélemény és amelyet végre egy történész, Csetri Elek valósított meg. Merész lépésről beszélhetünk, mert a Kőrösi-kutatást báró Eötvös Józsefnek az 1843. október 8-án a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében elhangzott remek nekrológjától kezdve elsősorban világhírű orientalisták nevei fémjelzik; másrészt pedig azért tartjuk az említett lépést egyben szükségesnek is, mert kisebb-nagyobb próbálkozásoktól eltekintve, Csetri az első kompetens történész, aki a modern történettudomány eszközeivel sikerrel foglalta össze a mű terjedelem-szabta korlátai közé azt, amit a nagynevű elődök ezidáig Kőrösi Csoma Sándor egyedülállóan ragyogó életútjáról összeírtak. Ha Csetri Elek csupán egy ilyen szintézist adott volna, már abban az esetben is örömmel üdvözölhetnénk a fáradozásait. De annál jóval többet kaptunk tőle, hiszen a fáradságot nem kímélő eredeti kutatásai révén új, rendkívül értékes részletekkel gazdagította a Kőrösiről alkotott ismereteinket. S itt nyomban rá kell mutassunk: a könyvének címe a szerző túlzott szerénysége folytán jóval kevesebbet mond, mint a valóságos tar-

talma, amely voltaképpen felöleli az egész életpályát. Másrészt kétségtelenül helyesen járt el a szerző, amikor Kőrösi indulására fektette a hangsúlyt.

Már a kezdetben fel kell figyelnünk a szerzőnek arra a szigorúan vett tudományos módszerére is, amellyel valósággal új alapokra helyezte a Kőrösi-kutatást, lehetővé téve a csaknem másfél évszázados egyhelyben topogás megszűntét, új távlatokat adva a kutatás további folytatásához. Mert már báró Eötvös József is megállapította az imént említett megemlékezésében — amelytől a Kőrösi-kutatást tudajdonképpen számíthatjuk —, hogy „csak kevés az, amit első éveiről tudunk... kétségen kívül érdekes volna az első benyomásokat ismerni, melyek Kőrösi gondolatainak irányát elhatározták; tudni a körülményeket, melyeknek befolyása alatt már az ifjú oly erősen akarni tanult; érdekes, forrásáig követhetni az életet, mely oly dicsően folyt, s oly tisztán végződött; de az idő, melyben a szükséges adatokhoz juthattunk volna, elmúlt, s ha vannak is, kik Kőrösit gyermekkorában ismerék, ki az, ki dicső jövőjét előrelátva, a szegény székely fiúnak fejlődésére a szükséges figyelmet fordította volna, midőn... 1799-ben az enyedi collégiumba lépett s kenyerét mint iskolai szolga(diák) keresé...?"

Nos, Csetri Elek bebizonyította, hogy ha a fenti kívánalom teljesíthetése elé joggal tekintettek borúlátással a reformkorban, a széthullás küszöbén álló feudális társadalom-adta tudományos lehetőségek miatt, ezzel szemben ami a mai távlatokat illeti: ha a halottakat nem is lehet feltámasztani a korszerű történetkutatás módszereivel, de igenis meg lehet úgy szólaltatni a dokumentumokat, hogy azok alapján rekonstruálódjék az a Kőrösi-portré, amely lassanként egy ezerarcú Buddha-szoborra kezdett emlékeztetni. Ismételten hangsúlyozzuk: roppant tudományos jelentősége van annak, amit a szerző valójában felvetett: megfelelni a Kőrösi életpályáján vörös fonalként végighúzódó, nagy „hogyan is volt ez emberileg lehetséges?" kérdésre. A szerző azzal ad rá feleletet, hogy nyomonköveti mint történész azt a Kőrösi Csoma Sándort, akiben a filológia — legalább is a XIX. században — a legnagyobb erdélyi képviselőjét tisztelheti. A Háromszékből, szegény katona-családból származó ifjú csak nagy nehézségek árán végezhette a nagyenyedi főiskolát, a Bethlen-kollégiumot. Fejlődését Hegedüs Sámuel és Herepei Ádám tanárok befolyásolták leginkább. Enyedi tanulmányai befejezte után a kollégium Angliából származó segélypénzének kamataiból harmadfél esztendőre (1815—1818) ösztöndíjat juttat Kőrösinek göttingai tanulmányútjához. Ott Eichhorn, kora híres filológusának irányításával a keleti nyelvek elsajátításában mélyül el. Göttingából már azzal a komoly szándékkal tért haza, hogy életét a magyarság őshazája felkutatásának szenteli. Tudományos ambiciója arra késztette, hogy 1819 novemberében vándorbottal és vándortáskával elinduljon föllelni népének legendákba vesző bölcsőjét. Az angol, szláv, arab, perzsa stb. — összesen tizenhat idegen nyelv elsajátításával, hősies erőfeszítéssel tört célja felé, hova azonban sohasem ért el. A nélkülözések — a nagyenyedi éveket is ide kell számítanunk — és emberfeletti szenvedések a későbbi ázsiai útja során, véget vetettek 1842-ben életének, mielőtt céljához jutott volna. Azonban a negyvenezer szóból álló angol—tibeti szótára és a tibeti nyelvtana, amelyeket az angol kormánynak készített, nemcsak a tibeti, hanem a keletázsiai kutatás alapját vetették meg.

A szerző, saját bevallása szerint Csoma indulásánál színezés és regényes megoldások helyett a történeti igazság keresését tartotta feladatának. A könyvét végigolvasva mi is tapasztalhatjuk, hogy nem engedett a divatos, afféle álsumérologiai meg egyéb szempontok befolyásának, hanem mint eddigi gazdag történetkutatásai során, most is megmaradt a realitásoknál. Akkor is, amikor tudomásul vette, hogy Kőrösi életének alkotó szakasza csak úgy-ahogy ismert, viszont felkészülésének indítékai jórészt tisztázatlanok — ezzel szemben újat még ma is — a szerző szavait idézve: „csak néhány részlettudományban és a szélesebb ismeretanyag panorámaszerű felvázolásával tudunk ugyan nyújtani, de megpróbáljuk összefoglalni az eddigi eredményeket és tisztázni a homályban maradt kérdéseket." Másszóval a szerző felhívja a figyelmet, hogy az eddig ismert anyag a modern összehasonlító történelem módszereivel olyan kérdésekre is adhat feleletet, amely látens módon eddig is benne volt, csak nem vettük észre. Csetri erről a módszeréről így vall: „Adataink mögött nemegyszer ellentmondások lappanganak, azért azokat szigorú forráskritikának kellett alávetnünk. Sokszor összehasonlítani és mérlegelni kellett minden megállapítást, hogy a históriai ítélet a realitást tükrözze. A helyes következtetés levonása gyakran csak úgy volt lehetséges, hogy stíluselemzéssel vizsgál-

tuk meg a szövegeket és értelmeztük a mondatok, sőt az egyes szavak igazi összefüggését, jelentését, tartalmát, súlyát." Ez a módszer minden bizonnyal az egyik járható út felfedezését jelenti a jövő kutatás számára is, ami a szerző érdeme. Ki kell jelentenünk azonban, hogy a felvetett kérdések zömére a szerző revelációnak ható választ ad, a nyitva maradt kérdésekre pedig ő maga hívja fel a figyelmet, ezzel is megkönnyítve az elkövetkező Kőrösi-kutatók tevékenységét.

Csetri Elek könyve minden bizonnyal hosszú ideig nemcsak a legalapvetőbb történelmi forrása lesz a Kőrösi Csoma Sándor iránt érdeklődőknek, de minden bizonnyal az ifjúság számára is hasznos, érdekfeszítő olvasmány, noha ki kell hangsúlyoznunk a mű tudományos jellegét. Ami azonban hála a szerző kellemes stílusának, világos és logikus fogalmazásának — nemcsak nem zárja ki, hanem egyenesen reklamálja az ifjúsági olvasótábort. Mert ma is elmondható Kőrösi Csoma Sándorról, amit Eötvös az idézett művében kihangsúlyozott: „Ha van, ki honáért többet tett, nincs senki, aki a férfias kitartásnak dicsőbb példájaként állana előttünk... Példája azon álhatatos kitartásnak, melyet csak a halál szakaszthat félbe, de melynek irányát földi erő nem változtathatja meg. — példája, hogy nincs nehézség, melyet erős akarat legyőzni képes ne volna; példája mindeneknél előtt azon lángoló honszeretetnek, mely minden valóban nagy s nemes tetteknek legtisztább forrása."

Csetri Elek könyvének keresztmetszetére pillantva, a következő képet kapjuk: rövid félíves prológusban először is visszapillantást ad a Kőrösi-kutatás múltjáról. Ebben felsorolja azokat a műveket, amelyek a szerző szerint a legfontosabbak és kritikailag jellemzi azokat. Nagyon jó, hogy tömörítése áttekintést nyújt kronológiai szemszögből a nagy Ázsia-kutatók munkáiról, másrészt pedig az olvasó elé vetíti szintetizálva Kőrösi egész életpályáját, amivel megkönnyíti a tájékozódást. Ezután következik a szerző könyvének talán a legértékesebb része, amely Kőrösi gyermekkoráról szól. Eben a kétívnyi fejezetben bemutatásra kerül Kőrösi szülőfaluja, a székelyföldi Kőrös, amelyet 1904 óta Csomakőrösnek nevezünk. Ugyszintén a falu múltja, szokásai, társadalma. A szerző ezután a Kőrösi család múltját veszi nagyító alá és kimutatja, hogy nem volt kőrösi őshonos, hanem zágoni eredetű volt, akárcsak Mikes Kelemen. Az átszármazás problémát tömören és érdekfeszítően vázolja rengeteg levéltári anyag áttanulmányozása alapján. Kritikailag elemzi a származásra vonatkozó régebbi álláspontokat messzemenő objektivitásra törekedve ezen a téren is. A Kőrösi gyermekkorához a szerző nem volt rest rekonstruálni a falu akkori iskoláját, az ott folyó tanítást, ami bravúros történészteljesítménynek számít, — összehasonlítva az iskolásgyermek Kőrösiről forgalmazott adatokkal. Minden sora a vaslogika szabályain alapul, parádés dedukciók, szillogizmusok, harmadkizárások révén szinte centiméterről-centiméterre próbálja feleleveníteni az első iskolai éveket. A következő fejezetben csaknem kilencven oldalon kerülnek az előzőnél még részletesebb taglalás alá a nagyenyedi évek. A szerző a témát most fontossága miatt még sokrétűbb elemzés alá veti, habár erről vannak a legbővebb ismereteink. Csetri azonban mégegyszer sorraveszi, „átbogarássza" ezeket az adatokat, és egy új történeti szintézissel áll elő. Mi volt a Bethlen Kollégium, milyenek voltak a diákélet hétköznapjai, a tanulási lehetőségek egyrészt és a Kőrösi ottani életéről szóló régebbi irodalom soronkénti leellenőrzése, átértékelése, kiegészítése a modern történettudomány eszközeivel, másrészt — erről szól ez a hatalmas és kitűnően, érdekfeszítően megírt fejezet. A Kőrösi-portrén a szerző rengeteg kiigazítanivalót talál, részletesen elemzi a tevékenységét, magatartását, fizikumára vonatkozó egymásnak ellentmondó álláspontokat, ruházatát, képességeit és még százányi részletkérdést. A szerző ebben a fejezetben is a történettudomány valamennyi forrását igénybeveszi, hogy az utolsó tanulóéveket vallatóra foghassa, amikoris feltehetően egyénisége, jövőbeli elképzelései már jobban körvonalazottak. A szerző mindenre kiterjedő kutatása arra a kérdésre igyekezett csúcsfényt vetni, hogy foglalkozott-e rendszeresen Nagyenyeden magyar őstörténettel vagy sem, hiszen minden valószínűség szerint ez kulcsa lehet a nagy út indítóokának. Hosszas elemzés után arra a következtetésre jut, hogy „Csoma a kor színvonalán [már Nagyenyeden] szakembere a kérdésnek". Ez kétségtelenül új és merész álláspont — hiszen egyesek szerint Kőrösi sem Nagyenyeden, sem később nem foglalkozott rendszeresen magyar őstörténettel — de Csetri eme fejezete meggyőzően bizonyítja a régi álláspont tarthatatlanságát. A szerző ezután a göttingai évekről ír egy csaknem az előzőhöz hasonló terjedelmű és metódikai

felépítésű fejezetet. Eredeti forrásokat szólaltat meg a stipendium valós történetének rekonstruálására, amely Kőrösi számára — ami az ázsiai útját illeti — létkérdés volt. Majd számos, a múltban sokat vitatott kérdést elemez, pl. az ösztöndíjjal kapcsolatos részleteket. Majd leírja a göttingai szellemi élet akkori arculatát, megállapítva, hogy az ottani egyetem Kőrösi számára valóságos kincsesbányának bizonyult, ahol főleg a gazdag könyvtárban és annak levéltári részlegében igazi otthonára, tudományos műhelyére lelt. A szerző teljes képre törekszik Kőrösi göttingai tudományos felkészülésének bemutatásakor, beleértve a tanárainak és az előadott tananyag ismertetését, és ezért korabeli forrásmunkákat és visszaemlékezéseket szólaltat meg. Megírja többek közt a meztelen valóságot az Erdélyből várt pénzek elmaradásáról, amely Kőrösit tanulmányai során keserves helyzetekbe sodort, amit a botrányos Kanyaró-ügy csak tetézett [neki kölcsönzött Kőrösi 100 aranyat, amit csak évek múlva kapott vissza]. A szerző következő fejezete az 1818 végefelé Erdélybe visszatért Kőrösi Csoma Sándor nagy útjának előkészületeit tárja elénk. Jó érzékkel nemcsak a nagy út elképzeléseinek — amely valószínűleg pontosan sohasem lesz tisztázható — kialakulását, hanem inkább a már kialakult elképzeléseinek további sorsára kíváncsi. A kérdésnek ez a feltevése rendkívül gyümölcsöző. Csetri Elek, aki az erdélyi felvilágosodás történetének jelenkorunk egyik legnagyobb ismerője, érdekes adatokat közöl Kőrösi és a Döbrentei Gábor-vezette kolozsvári értelmiségi csoportnak Kőrösire tett befolyásáról, megállapítva, hogy az „hozzájárult nézetei, tudományos felfogása alakulásához. Így például Kőrösi Kenderesivel együtt azt feltételezte, hogy a székelyek jelenlegi hazájukban aborigineses (azaz őslakók), s a IV. században telepedtek le." Csetri sorra veszi a kolozsvári tudósok lehetséges hatásának kiértékelését, számtalan korrekciót hajtva végre a régebbi álláspontokon. Végigvezet a nagy nyelvviták forgatagán, amely Kőrösire is óriási hatással volt. A fejezetet a következő konklúzióval zárja: „Ha Csoma hiába kereste a magyar őshazát Belső-Ázsiában, a magyar nép őstörténetét, egész kultúráját és hitvilágát a vele érintkezésbe került népek ezer szállal kapcsolják Kelethez, valamennyiőkhöz a közös eurázsiai múlt emlékei fűzik. S az orientalisztika, melynek Csoma egyik megalapítójává vált, e kapcsolatok megismerését értékes eredményekkel gazdagította."

A szerző vaskos utóirattal és jegyzetekkel fejezi be Kőrösi életének azt a szakaszát, amely 1819. november 28-án kezdődik, amikor a Vöröstoronyi szorosnál elhagyta Erdélyt és 1842. április 11-én fejeződik be, amikor Dardzsilingban a „szalmaágyán" a váltóláz megszakította további útját. Felemelő fejezet az életpályának ez a mérlege, amely lenyűgöző hatással volt mindenkire, aki Kőrösit, tevékenységét ismerte. „Tudósok, írók, művészek örökítették meg emlékét — fejezi be értékes könyvét a szerző —, és örökre lelkébe zárta a nép kegyelete. Életműve ércnél maradandóbb. Olyan, amilyennek a Tandzsúrban lévő tibeti bölcs mondás festi az emberi szellem halhatatlanságát: // Kardtól ketté nem hasad, // tűzben el nem enyészik, // víztől el nem rothadó, // szél hiába szikkasztja. //

KÁROLYI DÉNES

NAGY OLGA, A táltos törvénye — Népmese és esztétikum
Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1978. 359 l.

Nagy Olga könyvének fő- és alcíme egyaránt a kifejtett téma lényegét jelzi, azt, amit a bevezető egy részletében így kapcsol össze: a táltos törvénye a népmese sajátos esztétikuma (18). A vizsgálat célja azoknak a forrásoknak a számbavétele, amelyekből a népmese esztétikuma fakad. A kifejtés fejezetei tartalmuk, jellegük szerint egyrészt elméletiek és analitikusok, másrészt konkrétak és szintetizálóak. Az előbbiek az új elméletekhez, módszeres alapelvekhez való igazodás eredményei. Az utóbbiak gazdag tényanyag alapján végzett sikeres leírások foglalatai.

E kettősségnek megfelelően a könyv tíz fejezetét két nagy rész fogja össze. Az első tartalma: a népmese esztétikuma mint elemzés. Ide tartoznak a mesei fantasztikum és jelképesség eredetét, a mesei elem és a mesei epikum esztétikai lehetőségeit, a strukturális és kompozíciós törvényszerűségeket, valamint a nép-

mesei elbeszélő stílust tárgyaló fejezetek. Ezzel szemben a második rész tartalma: a népmese esztétikuma mint szintézis. Három fejezete a tündér- és tréfás mesék világával foglalkozik.

A vizsgálatok módszertana, elvei a határtudományokban (irodalomelméletben, stilisztikában, nyelvtudományban) jól ismert közös elméletekből, elsősorban a strukturalizmusból származnak. A könyv módszertani sajátosságának lényege abban áll, hogy a szerző az újabb irányzatok, elméletek elveit a népmeseelemzés konkrét leírási szempontjaival szerves metodikai egységgé szervezi.

A kötet legfontosabb, legjobban sikerült részei a felvetett kérdés lényegét kifejtő fejezetek. Ezekből kiderül, hogy a vizsgált jelenség, a népmese esztétikai értékének végső forrása az a primér esztétikum, amely az idők folyamán a mesélés szóbeliségében új, időszerűségében mindig új üzenettel töltődik fel. Ez mint előzmény, mint genetikai, eredet szerinti forrás a mesei fantasztikum kialakulásával és természetével (a prelogikus gondolkodásmóddal, a fantázia „torzításaival"), az ősi epikummal, valamint a mesei jelképesség eredetével és természetével, az ebből fakadó többértelműségével függ össze.

Az esztétikum közvetlen forrása a mese továbbélése, az újabb-újabb előadásokban való módosulása, az élő szóbeliséghez kötődő kreativitása, a mesemondó alkotóképessége. Ennekv izsgálatában a szerző Propp (morfológiai, átalakítási) elveiből indul ki. De ennél is továbbmenően keresi a variánsoknak invariánsokra való egyszerűsítésének, csökkentésének újabb módszertani lehetőségeit. Így jut el a generatív elmélet vagy az azt modellként, analógiaként hasznosító szemiotika határáig (anélkül azonban, hogy ezeket a lehetőségeket Solomon Marcus folklór-szemiotikai vizsgálataihoz hasonlóan kiaknázná). Különben a variánsok kialakulásában a szóbeliséghez kötődő alkotó mechanizmusokat, a mesei elem mozgékonyságát (pl. rokonértelműségét, szinonimikáját, inverzióját, jelentéskörének bővítését vagy szűkítését) tekinti lényeges realizációs folyamatnak.

De a szerző az esztétikum forrásainak kimutatásában ennyivel nem elégszik meg. Propp kutatási elvének megfelelően a népmesék metamorfózisának a törvényszerűségeit is keresi. Ezeket a mesék strukturális és kompozíciós összefüggéseiből vezeti le.

Lényegében két alapvető törvényszerűséget vizsgál. Az egyik a strukturáltság. Ezt az elemi struktúraként felfogott motívummal azonosítja, ami nem más, mint a mesék jellegzetes hármas tagoltsága: a kezdeti nehézség, a bonyodalom és a szerencsés kifejlet. Az így értelmezett motívum sokféle struktúra (változat), nagyobb szerkezeti egység, az epizód és az epizódokból felépülő mese alapeleme.

A másik alapvető törvényszerűség kompozíciós jellegű és nem más, mint a párhuzamosság, mely az egyes struktúrákban, az egész mesén belül (mint a struktúrák struktúrájában) érvényesül. Jelentősége Nagy Olga szerint nemcsak abban áll, hogy önmagában véve is elemi esztétikum, hanem abban is, hogy a párhuzamosságot alkotó motívumok újabb és újabb változatok kialakulásának forrásai.

A variálódás aktív tényezője, így az esztétikum alakítója, hordozója a mesemondó, pontosabban a mesemondó elbeszélő stílusa. Ennek tárgyalását a szerző a Lotmantól idézett (a témák, a megkövült rendszerek és a változékonyság, improvizáció közötti) ellentétnek mint az esztétikum egyik megközelítési lehetőségének a jelzésével kezdi. De emellett arra is utal, hogy az elbeszélő révén az öröklött történet megújul, aktualitással, az új valóság elemeivel töltődik fel. A felújítás, az improvizáció esztétikai lehetőségeinek tárgyalásával Nagy Olga a korábban elhanyagolt, csak újabban vizsgált, sőt divatossá lett jelenség, a mesemondó stílusának a jelentőségét nemcsak hangsúlyozza, hanem érveivel, példáival igazolja is (kár azonban, hogy figyelmen kívül hagyott olyan idevágó kitűnő tanulmányt, mint amilyen a Richard M. Dorsoné, amely „Oral Styles of American Folk Narrators" címen a „Style in Language" kötetben jelent meg 1960-ban).

Mindaz, amit eddig Nagy Olga könyvéről elmondtunk — ahogy a bevezetőben maga a szerző állítja — „csak arra szolgált, hogy az alkotórészek egymásrahatásának és mozgásának kifürkészése által a mesei esztétikum sajátosságait meghatározhassam" (18). Ez tehát az első, az elméleti és analitikus rész fejezeteinek tárgya. A szintézisnek szánt második részben a mese egészének, az egységes mesevilágnak az esztétikumát próbálja elemezni, azt, aminek a forrásait alkotóelemek szerint az első részben kimutatta. Itt érvényesíti gazdag mesekutatói múltjának

tapasztalatait, és jól hasznosítja az összegyűjtött tényanyag, a konkrét jellemzések és leírások bizonyító erejét.

Nagy Olga könyvének legnagyobb érdeme a megközelítés újszerűségéből és elméleti megalapozottságából adódik. Érdemei elég nagy mértékben tudománytörténeti jelentőségűek. Elsősorban arra gondolunk, hogy a szerző azok közé a szakemberek közé tartozik, akik felül tudtak emelkedni a folklórtudomány hagyományos empirizmusán, olykor bántó, terméketlen pozitivizmusán. Emellett, sőt ezen túlmenően kötete arról is tanúskodik, hogy a folklorisztika képviselői nálunk szintén úttörők lehetnek diszciplinájuk elméleti alapjainak megújításában avagy magának egy akármilyen elméleti alapnak a biztosításában, és így jó példa szolgáltatásával ösztönző hatással lehet a rokontudományok művelőire is.

SZABÓ ZOLTÁN

G. I. TOHĂNEANU, **Arta evocării la Sadoveanu**
Editura Facla, Timişoara, 1979, 268 l.

Mihail Sadoveanu, a román próza nagy klasszikusa írói nyelvének gazdag irodalmában Gheorghe Bulgăr, Boris Cazacu, Ion Coteanu, Iorgu Iordan, Gavril Istrate, Alexandru Rosetti, Marius Sala, Tudor Vianu és mások nevével találkozunk. (A legjelentősebbek könyvészeti adatait az itt vizsgált kötetben 266—8. l. találhatja meg az olvasó.)

Gheorghe I. Tohăneanu, a temesvári egyetem román nyelv és irodalom tanszékének a professzora is több, Sadoveanu nyelvével foglalkozó tanulmányt jelentetett meg (l. könyvének 267. lapján). Mielőtt könyvének ismertetésére térnénk, el kell mondanunk, hogy a szerző a román stilisztikai és verstani tanulmányok nagyra értékelt művelője. Idevágó munkásságát elsősorban a *Studii de stilistică eminesciană* (Bukarest, 1965), *Stilul artistic al lui Ion Creangă* (Bukarest, 1969), *Expresia artistică eminesciană* (Temesvár, 1975), *Dincolo de cuvînt, Studii de stilistică şi versificaţie* (Bukarest, 1976) című kötetei fémjelzik.

Gheorghe I. Tohăneanu múlt évben megjelent tanulmánygyűjteménye Sadoveanu történelmi és kora valóságát megelevenítő nyelvének néhány sajátosságát ragadja meg, nem egyszer esszére emlékeztető stílusban.

Az 1877-es függetlenségi háború irodalmi visszhangját Alecsandri és Coşbuc után Sadoveanunál is megtaláljuk az 1905-ben megjelent *Povestiri de război*-ban. A fegyvertények, az irtózatos összeakaszkodások, a katonák vitézi tettei és önfeláldozó helytállása, vagyis a tulajdonképpeni „epikum" nem hiányzik a műből, állapítja meg Tohăneanu, de nem ez jelenti annak érdekességét és eredetiségét. Sadoveanu a harcosok erkölcsi arcát (chipul moral) rajzolja meg. A plevnai és griviţai hősök, elgyötört, nélkülözéseket szenvedő emberekét, akik annyi áldozattal meghódított erődítményekre magukkal vitték elfojtott fájdalmaikat, nyugtalanságaikat, vágyaikat, reményeiket és emlékeiket. A hősök lelkivilágának nagyszerű freskói tárulnak elénk Sadoveanu plasztikus nyelvezetében. Ennek vizsgálata kapcsán gyakran utal hol Creangă, hol Caragiale, hol Eminescu, Coşbuc, Goga, Topîrceanu írói nyelvének azonos elemeire.

Ugyanilyen állandó utalásokkal veszi bonckés alá a nyelv régebbi rétegéhez tartozó szavakat, mint *lamură* 'eleje', 'legjava', 'színe-java' (valaminek), *libov* 'szerelem', *maşcat* 'nagyszemű', 'öregszemű', *naramză* 'narancs', *strămurare* 'ösztőke'. Ezek közül a *naramză* erdélyi alakváltozata *năranci*, amely már Budai-Deleanunál megtalálható, s amely, amint Tohăneanu is jelzi, a magyar *narancs* átvétele.

A részleges szinonímia, jelentéstani régiségek kapcsán egyebek mellett ilyen szinonimasorokat talál: *judecată — judeţ* 'ítélet', *judecător — judeţ — jude* 'bíró', *miner — mănunchi* 'nyél', valamint már a régiségbeli, magyarból átvett *viclean — hitlean — hiclean* 'hitlen'.

A szinonimák váltakozásait *îndată — pe loc* 'azonnal, helyben', *fudulie — semeţie* 'kevélység', *ceaţă — negură — pîclă* '(sűrű) köd', *zăpadă — neauă — omăt* 'hó', *căciulă — cuşmă* 'kucsma', s ezek közül a *cuşmă* Sadoveanu-nál metaforikusan *cuşme de zăpezi* 'hókucsma' fordul elő.

A frazeológiai szinonímiáról eddig kevés szó esett a román nyelvtudományban (l. G. I. Tohăneanu, *Dincolo de cuvînt*, 1976, 38—40. l. és Theodor Hristea, *Sinonimia frazeologică şi lexico-frazeologică*. Limba română 1978, 29). Egy egyszerű szó és egy szintagma jelentésbeli egybevágódásáról van szó, például *a lega tabără — a tăbări* 'tábort ver', *a sta potrivnic — a se împotrivi* 'ellenáll', *a se supune în genunchi — a îngenunchia* 'megalázkodik'. Ezek nem egyszer jelentésbeli konkrétizálások, például *a se întrista* 'elszomorodik' — *s-a învelit întru întristarea sa* 'szomorúságába burkolódzott', *a plînge* 'sír' — *a sfărîma între gene lacrimi* 'szempillái között könnyeket tör össze'; *a răspunde — a întoarce cuvînt, a întoarce răspuns* 'felel, visszaválaszol'.

A fonetikai szinonímia, mint például *seară — sară, rumpe — rupe* különösen gyakran jelentkezik Mihail Sadoveanu prózájában, de a nyelvi jelenséget Eminescunál is megtaláljuk, s mind a prózában, mind pedig a költői nyelvben rendkívülien növeli a kifejező erőt. Gondoljunk csak Eminescu *Sara pe deal* című versére. Egyébként, amint Tohăneanu megjegyzi, a *sară* alak gyakori a moldvai íróknál. Ugyanezt mondhatjuk el a *seamă — samă* fonetikai szinonimapár második tagjáról, amely a szólásmondásokban is rögzítődött *a băga de samă* 'észrevesz'.

Részletesen tárgyalja és gazdag példaanyaggal szemlélteti a szerző az *ă — a* és *a — ă* magánhangzók asszimilációjának, mint a moldvai nyelvjárás sajátos vonásának a jelenségét. Ez olyan fonetikai szinonimapárok keletkezéséhez vezet, mint például *călare — calare* 'lóháton', *cămară — camară* 'szoba', *lacăt — lacat* 'lakat', *măgar — magar* 'szamár' stb. Sadoveanu az említett típusú fonetikai szinonimapárok tagjai közül főleg a másodikat, a tájnyelvi alakot használja.

Abból az elvből kiindulva, hogy a szinonímia nemcsak a szókészletben, hanem a nyelv valamennyi szintjén megtalálható, Tohăneanu a morfológia és a szintaxis területére is kiterjeszti vizsgálatait. A morfológiai szinonímiák egyik tipikus példájaként említi az igeragozás keretében a jövő idő képzését. A *voi citi* irodalmi forma mellett az *oi citi, am să citesc, o să citesc* népnyelvi és nyelvjárási alakok sorakoznak. Ide sorolhatók a „megfordított" igealakok a párbeszédekben, például *va fi — fi-va* és megannyi más nyelvi tény.

Sadoveanuból vett idézet „Îndeletniciri cu bucatele şi paharele" (Az ételekkel és italokkal való foglalatoskodás) a címe a könyv következő, utolsó előtti fejezetének. Nem véletlen a címválasztás, ugyanis, amint a szerző maga is írja, a moldvai írók műveiben tág teret kapott az ínyencmesterség gazdag szókincse. Itt utalhatunk Dimitrie Cantemir, Ion Ghica, Costache Negruzzi, Nicolae Filimon, Mihai Kogălniceanu, Ion Creangă, Calistrat Hogaş, Al. O. Teodoreanu és Mihail Sadoveanu műveire, akinek műveiben található idevágó szavakat és kifejezéseket tárgyalja a szerző.

Könyvének utolsó fejezetében Tohăneanu azokat a nyelvi elemeket veszi sorra s elemzi kitűnő érzékkel, amelyek Eminescu és Sadoveanu műveiben egyaránt megtalálhatók. Sadoveanu, a költészet szerelmese, hamar felfedezte Eminescuban a világ nagy íróinak egyikét.

A szerző többek között sorra veszi azokat az archaizáló nyelvi elemeket, amelyek Eminescu és Sadoveanu műveiben megtalálhatók. Izelítőül hadd iktassunk ide egy-kettőt ezekből: *asupra de măsură* 'szerfölött, bőségesen', *a cerca vad* 'átkelő helyet keres (a folyón)'. Közös a két írónál a *palid* 'sápadt', *părăsit* 'elhagyott, kietlen' és más melléknevek megelevenítő használata; a *cîntare de bucium* 'a havasi kürt hangja', a *tînguirea de bucium, plîngerea de bucium* 'a havasi kürt panaszos hangja' mind hozzátartoznak Sadoveanu prózájának lírai hangvételéhez. Nem folytathatjuk a kiváló érzékkel tárgyalt nyelvi elemek bemutatását, de erre a fejezetre különösen felhívjuk a figyelmet. „E kísérletet azzal a meggyőződéssel zárom — írja Tohăneanu könyvének utolsó bekezdésében —, hogy e föld valamennyi embere közül (kivéve talán az egyedüli Geo Bogzát) egyiknek a lelkét sem kavarta fel az Eminescu-vers ereje olyan mértékben, mint a Mihail Sadoveanuét."

Tohăneanu könyve nem hiányozhatik a szakemberek könyvespolcairól, de kellemes olvasmányként lapozhatják mindazok, akik a szépnek szerelmesei.

KELEMEN BÉLA

DOBOS B. MAGDA, **A nominális szerkesztésmód a magyar impresszionista szépirodalomban**
Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1979. 141 l.

A magyar próza stílusfejlődésében a múlt század végén az egyik legszembetűnőbb változást a barokkos és retorikus kifejezésmód pátoszának a megtörése jelentette. Mikszáth, Bródy, Ambrus Zoltán és mások írásművészete már az egyszerűség és az analitikus szerkesztés jegyében hódít. Szófajokat, közülük is elsősorban nomeneket felszabadító mondatokat komponálnak azáltal, hogy elhagyják a nyelvtani kapcsolóelemeket, háttérbe szorítják a nyelvtani együvétartozás biztonsági pontját, az igét. E jelenség részletesebb elemzésére elsőként Herczeg Gyula vállalkozott. *Nominális stílus*-nak nevezte el (Nyr. LXXX, 40—57) ezt az előbeszéd tömörségére, elevenségére emlékeztető, de ahhoz képest jóval tudatosabb szövegezési technikát. Stilisztikai jelentőségét abban látta, hogy a mondat hálójába vont valóság nem a logika és grammatika jól kiépített összefüggésrendszerében bontakozik ki az olvasó előtt, hanem alkotó olvasással magának a befogadónak kell kifeszítenie a mondattagok, mondatrészek egybetartozásának a gondolat-vezetékeit a névszói jelentések pontszerűen izolált jelentkezései között.

A nominális stílus a századfordulót követően az irodalmi impresszionizmusban más stíluseszközökkel kombinálódva a költőiség új típusát jelző kategóriává lépett elő. A valóságra vonatkozó összbenyomások erőteljes érzékiségű visszaadásában azáltal vált nélkülözhetetlenné, hogy az élmények szintétizálatlan egyidejűségét, villanásosságát rögzítette hatásosan. E kifejezési kategóriának az atmoszférateremtő erejét változatos mondatszerkezetek bontakoztatják ki, amelyek szűkebb és tágabb szövegkörnyezetükkel kapcsolatba lépve, az impresszionizmusra jellemző művészi különös sokféle árnyalatát varázsolják elő. Mindennek a részletes elemzésére csak megkésve került sor. Dobos B. Magda tűzte ki célul, hogy öt olyan nyugatos szerző nominális szerkesztésmódját válassza doktori értekezése tárgyául, „akinek életművére vagy szépirodalmi pályafutásának egy-egy jellemző szakaszára hatást gyakorolt az impresszionizmus". Dolgozata összeállításához Babits Mihály, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső és Tóth Árpád hét verses- és nyolc prózai kötetének mintegy 2500 adatot kitevő teljes nominális szerkezetanyagát használta fel.

A könyv öt kisebb fejezetében a nominalitás kérdéskörének az elméleti vonatkozásairól olvashatunk (7—79), a hatodik fejezet meg a szerzők nominális szerkesztésmódjában tapasztalható hasonlóságok és különbségek biztonságos megállapításához nyújt statisztikailag jól aládúcolt alapot és magával az impresszionizmussal összefüggő jegyek kiugratásához (80—128).

Az elméleti részekben Dobos B. Magda arra törekszik, hogy a hazai és külföldi szakirodalom kritikai felhasználásával a nominális szerkesztésmódot mint stilisztikai eljárást írja körül. Meghatározásával, amely szerint „ragtalan névszói elemekből, az állítmány szerepét is betöltő határozókból tevődik össze, illetve egyetlen névszóból áll. A szerkezet tagjai között nincs predikatív viszony" (20—21) egyet is érthetünk, hiszen lényegében megegyezik Herczeg Gyula kutatásainak a végkövetkeztetéseivel. Vitatható ellenben, hogy vélt félreérthetőség miatt érdemes volt-e a megnevezésben az immár hagyományosnak tekinthető *nominális stílus* műszót a *nominális szerkesztésmóddal* helyettesítenie.

Az adatok szerkezet szerinti tipologizálásában hasznos szempontnak bizonyult a szerkezettagok önállósági fokát alkalmazni alapkritériumként. Kár, hogy a funkcionális sajátosságok leírásában nem érvényesül az így körvonalazott jelölő szintje felőli megközelítés. Itt ugyanis a szerző főleg a jelölt oldaláról szemléli tárgyát. Ilyen alapon határolja el a tömörítésnek nevezett alapfunkciót az olyan másodlagos, már-már a priori szerepektől, mint jellemzés, szemléltetés, hogy aztán a hangulatkeltésről szólva kénytelen legyen visszakanyarodni a jelölő oldalára, s az eddig elhanyagolt jelentéstani szempontnak is érvényt szerezve magában a szerkezetben résztvevő szavak emocionális tartalmából vezetni le a funkciót. Egyébként a szerző sok értékes és helytálló részletelemzést végezve bizonykodik önnön stilisztikai kompetenciájáról, s csak ritkán tesz olyan megállapításokat, amelyek valamiféle stilisztikai „előítélet" rabjának sejtetik. Csakis ilyen ok miatt kerülhe-

tett, egyebek mellett a következő részletezés a nominális szerkesztésmód tömörítő, kifejezésbeli gazdaságosságot biztosító funkciójának a szemléltető példái közé: „Egyik orvos sovány étrendet ajánlott — tea, tej, tojás, kétszersült — és fürdőket".

Dobos B. Magda könyvének a hatodik fejezete tartalmazza a stílustörténet számára leghasznosíthatóbb megállapításokat. Gondos statisztikák győznek meg például annak az észrevételnek a helyességéről, miszerint Babits kivételével mindegyik szerző alkotásaiban (a struktúrákban más-más jellemzőkkel bíró) nominális szerkezetek az impresszionista atmoszféarteremtés alapeszközei. Babitsnál éppen ellenkezőleg az objektív tárgyilagosság felé hajlítják a stílust a többségükben izolált értelmező jelzői helyzetben álló nominális szerkezetek.

Mivel a nominális szerkezetek jelentkezése a magyar szépirodalomban nem az impresszionizmussal kezdődik, mint ahogy nem is azzal végződik, mindenképpen szerencsésnek tekinthetjük a szerzőnek azt a vélekedését, hogy könyve nem meríti ki a jelenség vizsgálatát, csupán a doktori értekezés végesebb célját elégíti ki, azt viszont nagy kutatói lelkiismeretességről és hozzáértésről vallva teszi.

J. NAGY MÁRIA

PÉNTEK JÁNOS, **A kalotaszegi népi hímzés és szókincse**
Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1979. 326 l.

A különböző népi foglalkozások tanulmányozása beletartozik mind a nyelvtudomány, mind pedig a néprajz vizsgálódási körébe, s éppen ezért e két tudomány interdiszciplináris összekapcsolódása itt érvényesülhet a legjobban. Szép bizonyíték erre Péntek Jánosnak ez a monográfiája.

Könyvében a szerző egy jól ismert tájegység legjellemzőbb népi foglalkozását, a hímzést mutatja be a szókincs tükrében. A monográfia nyelvészeti fogantatású munka, de benne a téma jellegének megfelelő komplexitás mindvégig érvényesül. Péntek fő célja természetesen az, hogy munkája megfeleljen a nyelvtudomány követelményeinek, és ugyanakkor a lehető legnagyobb mértékben elégítse ki a funkciórendszer vizsgálatára irányuló néprajzi feldolgozás igényeit is. Éppen ezért nemcsak a nyelvtudomány, hanem az idevágó gazdag néprajzi szakirodalom eredményeit is hasznosítja.

A könyv bevezetőjében (15—32) a szerző — a korábbi vizsgálódások alapján — megvonja a kutatási területül választott tájegység, Kalotaszeg térbeli határait, ismerteti belső tagolódását. Jóllehet elfogadja, hogy „a Szamos és az Aranyos vízválasztója egyben nyelvjárási határterület is" (16), mégsem sorolja a kalotaszegi falvak csoportjába, s nem iktatja kutatópontjai közé az e területen fekvő Magyarlétát, Magyarfenest és Tordaszentlászlót (vő. 23).

A terület körülhatárolásával és belső tagolódásával szoros összefüggésben a szerző ismerteti azokat a véleményeket, amelyek a kalotaszegi nyelvjárás nyelvtípus szerinti hovatartozását próbálják megállapítani. A maga nézetét itt még nem közli, de — mintegy összegezésként — azt a megállapítást idézi, amely szerint „...a kalotaszegi nyelvjárás nem a mezőségi nyelvjárásterülethez tartozik, hanem a tőle nyugatra vagy északra fekvő nyelvjárások csoportjához" (17). Pedig a szerzőtől idézett szakirodalomban már a vagylagosságot teljesen kizáró határozott megállapítás is olvasható: „Tisztázódott, hogy a Szamos és az Aranyos vízválasztó vidéke egyben nyelvjárási határ a tiszai nyelvjárástípusba tartozó kalotaszegi (kiemelés tőlem Sz. L.) és a mezőségi nyelvjárástípusba tartozó aranyosszéki nyelvjárás között" (l. NyIrK. XII, 209). Éppen ezért meglepő, hogy máshol Péntek ezt írja: „Egyetlen mondatban Kalotaszeg nyelvjárási helyzetét úgy határozhatnók meg, hogy az északkeleti nyelvjárás (kiemelés tőlem Sz. L.) legkeletibb, lényegében a Körös—Szamos vízválasztójáig tartó része" (153). Márpedig a kalotaszegi nyelvjárás — mely éppúgy *i*-ző, mint a szomszédos tiszai (bihari) nyelvjárástípus — hangtani sajátosságai alapján a tiszai, s nem az északkeleti nyelvjárástípusba sorolandó (vő. Imre Samu, MMNyjR. 365).

A szerző a továbbiakban a kalotaszegi népi szókincs kutatásának történetét foglalja össze. Elismeréssel nyilatkozik Jankó Jánosról, aki először írt néprajzi és népi terminológiai vonatkozásban is tudományos igénnyel Kalotaszegről. (Éppen

ezért meglepő, hogy Jankó neve és munkája nem szerepel önálló bibliográfiai tételként a könyv gazdag szakirodalmi jegyzékében.) S az utóbbi félévszázadban elért tudományos eredményeket is hasonlóan értékeli.

A gyűjtés módszertani kérdéseinek bemutatása rendjén hangsúlyozza a kérdőív összeállításának, a kutatópontok kijelölésének s az adatközlők kiválasztásának a fontosságát. Megállapítja, hogy a kérdőív csak szóföldrajzi lehet, és „lényegében a vizsgált népi foglalkozás fogalmi rendszerét kell tartalmaznia" (22).

Az adatközlők kiválasztásakor — amint írja — „a legelső követelmény az, hogy ismerjék a vizsgált népi foglalkozást és a vele kapcsolatos nyelvi anyagot" (24). Éppen ezért kiválasztásukat „elsősorban a foglalkozás ismerete határozza meg, és csak másodlagosan lehet egyéb szempontokat is érvényesíteni" (uo.). A nyelvjárási gyűjtéssel kapcsolatban saját tapasztalata alapján erősíti meg azt az általánosan elfogadott vélekedést, mely szerint „legideálisabb az anyanyelvjárási gyűjtés". Munkáját nagymértékben megkönnyítette, hogy a kalotaszegi nyelvjárás anyanyelvjárása. Ezért tudott nyelvileg is, emberileg is közel kerülni adatközlőihez.

A bevezetőt a szerző a népi szakszókincs-monográfia kérdéseinek tárgyalásával zárja. Áttekinti a népi foglalkozások szókincsének kutatása terén elért eredményeket, s bemutatja a terminológia elemzési szempontjait és módszereit, majd összefoglalja a népi foglalkozások szakszókincsét feldolgozó lexikológiai monográfia feladatait és módszereit.

A monográfia legterjedelmesebb fejezete a kalotaszegi hímzésnek a fogalomkör leírásaként felfogott néprajzi bemutatása (33—128). Lényegében ezen alapszik a nyelvi elemzés. S mivel a népi hímzés fogalomkörének leírása nem követheti a munkamenetet, mint más foglalkozások esetében, ezért a leírást úgy végzi el, hogy külön veszi az adatokat az alapanyag, a technika, a hímzés funkciója és a minták jellege szerint. Kiindulópontként megvonja a népi és nem népi hímzés határát, s elkülöníti a hímzést a vele rokon díszítőművészeti ágaktól.

Rátérve a fogalomköri leírásra, bemutatja a hímzéshez használt alapanyagokat, a hímzőfonalat, a hímzés színeit, eszközeit. Ez utóbbival kapcsolatban joggal jegyzi meg, hogy: „A népi mesterségek és foglalkozások körében alig van még egy, amelynek olyan kevés eszköze volna, mint a hímzés" (39). A továbbiakban sorra veszi a hímzett házbeli holmikat (lepedő, párnahaj, ábrosz, falvédő, kendő stb.), leírja a hímzés menetét és a hímzéstípusokat meg a mintákat és mintaelemeket. A fejezetet a népi öltözet hímzett darabjainak, a bőrhímzésnek meg a minták kompozíciós struktúrájának a bemutatása zárja.

A néprajzi leírást a szakszókincs minden eddiginél átfogóbb és alaposabb nyelvi elemzése követi. Elsőként a terminológia szóföldrajzi és jelöléstani elemzését végzi el (129—53), arra a 44 térképlapra alapozva, amely az 58 legfontosabb fogalom megnevezéseinek elterjedését ábrázolja. Ezek a vizsgált fogalomkör alapvető fogalmai, és szóföldrajzi szempontból is többé-kevésbé relevánsak. Az elemzés fontosabb eredményeit összefoglalva arra a következtetésre jut, hogy ha a szóföldrajzi kutatást kiterjesztjük a szókincs nagyobb részterületére, egy olyan nagyobb fogalomkörre, amely tárgyi vonatkozásban is jellemző a vizsgált területre, akkor a nyelvjárások elhatárolásában „a statisztikailag és a lexikális rendszer szempontjából általánosított szóföldrajzi eredmények nem hagyhatók figyelmen kívül" (151). Következésképp „nem tekinthetők véglegesen érvényesnek és lezártnak azok a nyelvföldrajzi megállapítások, amelyeknek a szóföldrajz ellentmond" (uo.). Kérdés — főleg a nyelvjárási egységek összességét tekintve —, hogy van-e a szókincsnek olyan nagyobb részterülete, van-e olyan nagyobb fogalomkör, amely tárgyi vonatkozásban is jellemző egy bizonyos, de csakis egy bizonyos nyelvjárási alakulatra? S vajon az ilyen vizsgálódások nyomán kirajzolódó szóföldrajzi kép elősegíti-e a nyelvjárási egységek „határainak" megvonását? (A hímzés 44 térképlapja nem ad okot bizakodásra.)

A népi terminológia és a szókészlet (154—62) című fejezetben a hímzés szakszókincsének meg a más belső nyelvtípusok szókészletének a viszonyát vizsgálja. Megállapítja, hogy a népi szakszókincs különleges helyet foglal el a nyelv belső tagolódásában, s mint csoportnyelvi szókészlet a nyelv függőleges tagozódásának az eredménye. „A vizsgált szókincs — mint írja — teljes egészében része a kalotaszegi nyelvjárás szókincsének (lényegében szociolektus a dialektusban)". Ez a terminológia tehát kettős kötődésű (szaknyelvi és nyelvjárási), sőt részleteiben kötődhet a köz- és irodalmi nyelvhez meg a hímzésnek mint iparművészeti ágnak a

szaknyelvéhez is. Mindez rendkívül megnehezíti a szakszókincs elhatárolásának a kérdését. S mivel a szakszókincs tanulmányozója nem rendelkezik a királyvízhez hasonló szerrel, kénytelen a saját belátására alapozni. Ezért fennáll az a veszély, hogy a kutató vagy (nagyon) kitágítja, vagy — ritkábban — leszűkíti a terminológia fogalmát. Az első esetben sok olyan szó kerül a szakszókincsbe, amely nem része annak, a második esetben pedig szakszók is kimaradnak belőle. Pénteknek sikerült ezeket a buktatókat elkerülnie, mivel csak az olyan nyelvi elemeket vette figyelembe, amelyek relevánsak a vizsgált népi foglalkozás szempontjából.

A népi terminológia leíró szempontú osztályozása rendjén megkülönböztet: 1. valódi szakszókat, 2. jelentés szerinti szakszókat (további alcsoportokra bontva), 3. szaknyelvi funkcióban használt köznyelvi szókat és tájszókat.

A szakszókincs morfológiai sajátosságait vizsgálva (163—72) elvégzi a szófajiság statisztikai felmérését, s föltárja a szóelemek jellegét és kapcsolódási szabályait. Ebből a szempontból megkülönbözteti az egyszerű szakszók, a képzett szakszók, az összetett szakszók, továbbá a szakkifejezések csoportját.

A szerző egyszerű szóknak tekinti azokat a terminusokat, amelyek egy tőmorfémából állanak, továbbá azokat a n e m egyetlen tőmorfémából álló nyelvi jeleket (származékszókat) is, amelyekben „az alaktani motiváció elhomályosult a mai beszélő számára" (164), vagy amelyek belső kölcsönzéssel származékszóként meg összetételként — átvitt jelentésben — váltak szakszóvá. Ezen módszertani elvet alkalmazva a képzett szavak esetében nem tér ki „az elhomályosult származékokra és azokra sem, amelyek más nyelvi rétegben jöttek létre, és a szaknyelv csak átvette őket" (165). Ezeket a korábban már egyszerű szónak minősített származékokat itt nem is kellett volna megemlíteni. Már csak azért sem, mert később — az összetett szavak vizsgálatakor — a szintén egyszerű szónak tekintett összetételeket — nagyon helyesen — nem emlegeti.

A szakszókincs jelentéstani vizsgálata (173—88) a jelentésmezőre, az alak és a jelentés viszonyára, továbbá a terminussá váláskor végbement jelentésváltozásokat tükröző poliszémia-osztályokra terjed ki. Elemzését a lexikológiai jelentésre korlátozva jut el a szinonímia és poliszémia kérdéséhez. A rokonértelműség vizsgálatakor azt tapasztalja, hogy „a fogalmak és nyelvi jelölők megfelelése 1686—2790, azaz az ideális 1 helyett minden fogalomra átlag 1,65 nyelvi jelölő jut" (180). Ez azt jelenti, hogy a hímzés terminológiájában „minden harmadik lexéma szinonima, amelynek a jelölésben nincs különösebb értéke, csak növeli a »szemantikai zajt«, nehézséget jelenthet a beszélőnek a megfelelő terminus kiválasztásában, illetőleg a pontos szóhasználatban" (uo.). S minthogy ezek az azonos jelentésű szavak más-más nyelvjárási egységben használatosak, lényegében nem valódi szinonimák, hanem heteronimák, s „szemantikai zajt" csak az érintkezési pontokon okoz(hat)nak.

A szinonímiához hasonlóan a poliszémia is „többnyire inkább a terület egészén, a különböző alegységek viszonyában érvényesül, és csak jóval ritkábban egy-egy alegységen vagy egyetlen falu nyelvén belül". Tehát lényegében „poliszémia helyett (vagy mellett) heteroszémiának" (185) kell(ene) nevezni ezt a jelenséget. (Az ilyen vizsgálódások egyébként más népi foglalkozások esetében is hasonló eredményre vezetnek. Éppen ezért az volna az ideális, ha sikerülne elkülöníteni a tulajdonképpeni szinonímiát meg poliszémiát a heteronímiától és heteroszémiától.) A jelentésbeli deviációs együttható — 1,23 (2790/2266) — azonban így is azt bizonyítja, hogy a többértelműség nem olyan nagymérvű, mint a rokonértelműség. A jelentésváltozásokat tükröző poliszémia-osztályok bemutatása is rendkívüli elemzőkészséget bizonyít. De úgy vélem, következetlenség külön megemlíteni „azokat a terminusokat, amelyek mint növénynevek is metaforikusak, tehát kettős jelentésváltozás révén váltak díszítőelemek neveivé" (187), mivel az első jelentésváltozás *nem* a népi hímzés szaknyelvében történt, hanem — mint az egyszerű szónak minősített származékok meg összetételek (vö. 164) — ezek is belső kölcsönzéssel (az első metaforizáció után) kerültek a terminológiába. Éppen ezért többütemű metaforizációról a kalotaszegi népi hímzés esetében aligha lehet beszélni.

A szerző külön fejezetben tárgyalja a népi hímzés jelfunkcióját (189—95), s megállapítja, hogy „a népi díszítőművészet és a hímzés is másodlagos szemiotikai rendszernek tekinthető, jelei kulturális jelek, vizsgálatuk a társadalmi szemiotikán belül az etnoszemiotikára tartozik" (189). Elemzésében elkülöníti a mikro- és a makroszemiózis szintjét, „mikroszemiózisnak tekintve azt a folyamatot, amelynek

során a részelemek válnak jellé, makroszemiózisnak pedig magának a hímzett tárgynak a jellé válását" (190). A továbbiakban feltárja a különböző motívumok, színek meg az ábrázolás szemantikai kérdéseit, valamint a hímzett tárgyak szemiotikai funkcióit.

A monográfia függeléke a kutatópontok térképét, azonkívül 44 szóföldrajzi térképet, a lejegyzett szövegeket (247—65) és a szójegyzéket tartalmazza (267—323).

Összegezésként elmondhatom, hogy ez a könyv méltó betetőzése Péntek János csaknem másfél évtizedes, szenvedéllyel és szeretettel végzett kutatómunkájának. A kalotaszegi népi hímzést bemutató szakszókincs-monográfiája — minden eddiginél átfogóbb és alaposabb, gyakran új utakra törő elemzésével — határozott előrelépést jelent a népi foglalkozások szókincsének tanulmányozásában.

SZÁSZ LŐRINC

I. P. Cluj, Cd. 3091/1980